

naučno-istraživački projekt

ULOGA PORODICE

U POJAVI I PREVENCIJI NEPOŽELJNIH OBLIKA PONAŠANJA DJECE I ADOLESCENATA
U KANTONU SARAJEVO-OBLCI DRUŠTVENE PODRŠKE

EMPIRIJSKA STUDIJA

**PREDDELINKVENTNO
PONAŠANJE UČENIKA
OSNOVNIH I SREDNJIH ŠKOLA
KANTONA SARAJEVO**

KANTONALNA
JAVNA USTANOVA

PORODIČNO
SAVJETOVALIŠTE
SARAJEVO

KANTONALNA JAVNA USTANOVA
"PORODIČNO SAVJETOVALIŠTE" SARAJEVO

Prof. dr. ELUB ČEHIĆ

PREDELINKVENTNO PONASANJE

UČENIKA OSNOVNIH I SREDNJIH ŠKOLA

DANIJELA VIGIĆ, dipl. sci.
KANTONA SARAJEVO

MIRZA FILIPOVIĆ, prof. dr. sc.
Urednik izdanja

Autor projekta i empirijske studije:

Prof. dr. VLADIMIR OBRADOVIĆ

Fakultet kriminalističkih nauka Sarajevo

*Suradnik na koncipiranju projekta,
autor upitnika i koordinator
psiholoških istraživanja:*

Prof. dr. EJUB ĆEHIĆ

Filozofski fakultet Sarajevo

Glavni suradnici:

DANIJELA VICIĆ, dipl. scr

ZLATKO DUBIČANAC, prof. matematike

Urednik izdanja:

MIRZA FILIPOVIĆ, prof.

PREDELINKVENTNO PONAŠANJE UČENIKA OSNOVNIH I SREDNJIH ŠKOLA KANTONA SARAJEVO

**KANTONALNA
JAVNA USTANOVA**

**PORODIČNO
SAVJETOVALIŠTE
SARAJEVO**

Prod. dr. Vladimir Obradović
e-mail: vladimir.obradovic@zg.htnet.hr

KJU "Porodično savjetovalište" Sarajevo
e-mail: savsar2001@yahoo.com

Studija je publikovana:

a. uz finansijsku i profesionalnu podršku:

- FONDA OTVORENO DRUŠTVO BOSNE I HERCEGOVINE
- GRADSKA UPRAVE GRADA SARAJEVA
- MINISTARSTVA ZA RAD, SOCIJALNU POLITIKU,
RASELJENA LICA I IZBJEGLICE KANTONA SARAJEVO

*b. i u suradnji sa stručno-profesionalnim osobljem
i učenicima škola Kantona Sarajevo:*

- ŽELJEZNIČKOG ŠKOLSKOG CENTRA
- MJEŠOVITE SREDNJE POLJOPRIVREDNO-VETERINARSKE I
PREHRAMBENE ŠKOLE
- MJEŠOVITE SREDNJE ELEKTROTEHNIČKE ŠKOLE
- MJEŠOVITE SREDNJE ŠKOLE – VOGOŠĆA
- SREDNJE ŠKOLE PRIMIJENJENIH UMJETNOSTI
- O.Š. "9. MAJ" – PAZARIĆ
- O.Š. "GRBAVICA II"
- O.Š. "NAFIJA SARAJLIĆ"

SADRŽAJ

ABSTRAKT/ABSTRACT	9
-------------------------	---

UVOD

1. SVRHA I NAMJENA ISTRAŽIVANJA	13
1.1. Predmet istraživanja	15
1.1.1. Hipotetski model istraživanja utjecaja podsticajnih i ograničavajućih faktora preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja	18
1.2. Pristup istraživanju i teorijske paradigme	19
1.2.1. Utjecaj nivoa socijalnog okruženja	21
1.2.2. Utjecaj nivoa lokalne zajednice	24
1.2.3. Utjecaj nivoa vršnjačke grupe	26
1.2.4. Utjecaj nivoa škole	30
1.2.5. Utjecaj nivoa porodice	32
1.2.6. Ličnost preddelinkventa	34
1.2.7. Značaj socijalne mreže	35
1.2.8. Sugestije iz recentnih istraživanja	36
1.2.9. Primjena teorije razvoja na antisocijalno ponašanje	39
1.3. Okvirni nacrt istraživanja	41
A. Testove za mjerenje psiholoških sposobnosti i ličnosti	42
B. Psihološke karakteristike ponašanja	42
C. Sociološke karakteristike ispitanika	43
2. METODOLOŠKI PRISTUP	45
2.1. Postupci prikupljanja podataka	45
2.1.1. Krićka metoda napomena	46
2.2. Segmentarna analiza uzorka istraživanja	46
2.3. Metode obrade i analize podataka	49
2.3.1. Deskriptivna i inferencijalna analiza	50
2.3.2. Eksplanatorna i predikcijska analiza	50
2.3.3. Klasifikacijska analiza zastupljenosti i intenzitet preddelinkventnog ponašanja	51
2.3.4. Eksperimentalni model ekvivalentnih parova preddelinkventnih i nedelinkventnih ućenika	51
2.3.5. Logistićka regresijska analiza	52
2.4. Problemi istraživanja	53
2.4.1. Hipoteza istraživanja	55

REZULTATI ISTRAŽIVANJA PREDELINKVENCIJE

3. UVOD U KVANTITATIVNE ANALIZE.....	57
3.1. Metrijske karakteristike psiholoških varijabli	57
3.1.1. Testovi ličnosti	59
3.1.2. Testovi profesionalnih interesovanja (TPI).....	61
3.1.3. Psihološke varijable ponašanja.....	64
3.2. Metrijske karakteristike socioloških varijabli	65
3.3. Pokazatelji školskog uspjeha i nepoželjnog ponašanja.....	66
3.4. Izvedbeni nacrt istraživanja preddelinkvencije	68
4. DESKRIPTIVNA I INFERENCIJALNA ANALIZA.....	69
4.1. Analiza rezultata psiholoških testova i procjena	70
4.2. Analiza podataka o sociološkim karakteristikama.....	76
4.3. Bivarijatna korelacijska analiza	80
4.3.1. Korelacije psiholoških varijabli i školskog uspjeha.....	81
A. Testovi intelektualnih sposobnosti.....	81
B. Upitnici ličnosti	83
C. Interesovanja, zalaganja, navike i druge karakteristika ličnosti.....	84
D. Asocijacija socioloških varijabli i školskog uspjeha.....	86
5. EKSPLANATORNA I PREDIKCIJSKA ANALIZA.....	91
5.1. Multivarijatne analize preddelinkventnog ponašanja	92
5.2. Bio/psiho/socijalne dimenzije preddelinkventnog ponašanja	93
5.2.1. Biostrukturalna dimenzija preddelinkventnog ponašanja	93
5.2.2. Psihostrukturalna dimenzija preddelinkvencije.....	95
A. Multipla regresijska analiza intelektualni sposobnosti (prediktora) i pripadnosti preddelinkventnoj skupini (kriterija).....	96
B. Multipla regresijska analiza upitnika ličnosti	96
C. Multipla regresijska analiza procjena karakteristike ponašanja	97
5.2.3. Sociostrukturalna dimenzija preddelinkvencije	98
5.2.4. Simptomatologija preddelinkvencije u procesu školovanja	100
5.3. Diskriminativna analiza specifičnih važnosti razlika između preddelinkventne i nedelinkventne skupine učenika	101
5.3.1. Diskriminativna analiza dominantnih prediktorskih varijabli preddelinkvencije.....	103
5.3.2. Diskriminativna analiza varijabli školske uspješnosti kao direktnih pokazatelja preddelinkvencije.....	104
5.3.3. Komparacija centroida grupe preddelinkventnih i nedelinkventnih učenika po grupnim psihološkim varijablama....	105

6. KLASIFIKACIJSKA ANALIZA	108
6.1. Objektivna klasifikacija pomoću cluster analize	108
6.2. Intenzitet ekspaniranosti utjecaju rizičnih faktora	112
6.2.1. Pregled sadržaja i načina indeksiranja kompozitnih varijabli	112
A. Intenzitet odgojne disfunkcionalnosti porodice	118
B. Intenzitet odgojne neuspješnosti	122
6.3. Multipla klasifikacija populacije adolescenata	123
6.3.1 Logistička regresijska analiza	124
A. Klasifikacijske tablice logističke regresijske analize nedelinkventnih i preddelinkventnih učenika (postupak step-wise: postepenog uključivanja prediktorskih varijabli)	125
6.3.2. Klasifikacija cluster analizom na kompozitnim varijablama	127
7. PRIMJENA EKSPERIMENTALNOG PRISTUPA POSTUPKOM EKVIVALENCIJE PAROVA	132
7.1. Analiza kvantitativnih razlika između predelinkventne (eksperimentalne) i nedelinkventne (kontrolne) grupe izjednačenih učenika	132
7.1.1. Kvantitativne razlike zastupljenosti ekvivalentnih parova preddelinkventnata i nedelinkventnata na relevantnim modalitetima socioloških i psiholoških varijabli	135
7.2. Tipologija preddelinkventne učeničke populacije	137
7.2.1. Tipologija preddelinkventnosti	139
8. PROCESNA KAUZALNA DETERMINIRANOST PREDELINKVENCije	142
8.1. Analiza putanje (path-analysis, /pa/) nastajanja preddelinkvencije	142
8.2. Morfološka analiza preddelinkvencije	147
8.2.1. Morfološka multimodalnost preddelinkvencije	150
ZAKLJUČCI	152
<i>SAŽETAK</i>	159
<i>SUMMARY</i>	161
<i>LITERATURA</i>	163
<i>DODATAK</i>	165

ABSTRAKT

Naučna istraživanja devijantnog ponašanja mladih po pravilu su usmjerena na maloljetnu delinkvenciju ili na mlade kriminalne recidiviste. Fokus ovog istraživanja bio je usmjeren na one oblike društveno nepoželjnog ponašanja koji se ispoljavaju u školama i predstavljaju rizično asocijalno ponašanje. Definirajući koncept psiholoških i socioloških varijabli, i koristeći mnoge multivarijatne analize u ovom istraživanju, iscrpno su izučeni korelacijski i predikcijski utjecaji pojedinih izvornih i kompozitnih varijabli na preddelinkventno ponašanje, te izvršena višestruka klasifikacija, tipologizacija i morfološka analiza preddelinkvencije.

Procesni model kauzalne determinacije ukazao je na vrlo slabo i posredno djelovanje ratnog stradalništva i migracijskog iskustva na ispoljavanje nekih oblika preddelinkventnog ponašanja, a disfunkcionalnost porodice nije potvrdila svoj učinkovit utjecaj kao u drugim istraživanjima delinkvencije i kriminala mladih.

Ključne riječi: *preddelinkvencija, poremećaji ponašanja, rizični faktori, antisocijalnost, odgojna neuspješnost, disfunkcionalnost, porodica, škola, učenici.*

ABSTRACT

The scientific research of deviant behavior of youth by rule is aimed at delinquency of minors or young criminal recidivists. The focus of this research was directed towards the socially unacceptable behaviors displayed in a school setting and represents precarious asocial behavior. Defining the concept of psychological and sociological variables and using a number of multivariate analyses, the research was successful in studying the influence of correlation and prediction of individual sources and composite variables of pre delinquent behavior. The research stage also included multiple classifications, typifying, and morphological analysis of pre delinquent behavior.

The processing model of casual determination indicated insubstantial consequences of war circumstances and migration experiences on certain pre delinquent behavior. Furthermore, dysfunctional did not significantly influence delinquent and criminal behavior among youth as other research may suggest.

Key terms: *pre delinquency, deviant behavior, precarious behaviors, anti-social behavior, failure of upbringing, dysfunctional behavior, family, school, students.*

UVOD

Savremena bosanskohercegovačka porodica suočena je s izrazito teškim postratnim sindromom. U uslovima kada je u Bosni i Hercegovini svega 10–15% od ukupne populacije zaposleno, porodica je preokupirana problemima preživljavanja i borbom za opstanak. Posebno je teško u onim porodicama gdje je majka, uslijed gubitka supruga, preuzela i ulogu oca.

Postratni sindrom značajno je utjecao, i utječe, na povećanje broja razvoda, loših bračnih odnosa, vanbračnih zajednica, ovisnosti o psihoaktivnim supstancama, alkoholizma, nasilja u porodici i sl. U svemu tome najveće žrtve su djeca i sama ratom traumatizirana, od kojih se mnoga nalaze u teškoj ekonomskoj životnoj situaciji, pedagoškoj zanemarenosti, s roditeljima nedoraslim za roditeljsku ulogu u težim životnim uvjetima, sklona krađama, tučama i dr.

Posebno zabrinjavaju povećanja postotka adolescenata koji uživaju drogu i psihološke spoznaja odnosa roditelja i djece. Većina roditelja je nemoćna i u panici, neki su nezainteresovani, prezauzeti ili nemaju vremena za svoju djecu. Utjecaj asocijalnih grupa na pedagoški zanemarenu djecu je najveći, što potvrđuje evidentan porast maloljetničke delinkvencije. Tokom 1999. godine, samo u Kantonu Sarajevo registrovano je 572 odgojno teško zanemarene djece koja su se upustila u brojna antisocijalna ponašanja oštrijih pojava, poput provala, siledžijstva, prostitucije, razbojništva, pa čak i ubistava.

Nagla industrijalizacija i prilagođavanje ruralnog stanovništva urbanoj sredini i sl. prije rata činili su osnovu za pojavu nepoželjnih oblika ponašanja mladih.

Danas je prvenstveno treba tražiti u dezorganizacijama društva i porodice, prouzrokovanim veoma surovim ratom. Bosanskohercegovačko društvo je doživjelo tešku tragediju čije su posljedice nesagledive po dezintegraciju porodice, odraslih i djece.

Ove činjenice su opredijelile Kantonalnu javnu ustanovu "Porodično savjetovalište" Sarajevo da provede naučno istraživanje s ciljem da utvrdi kakva je uloga porodice u pojavi i prevenciji nepoželjnih oblika

ponašanja kod djece i omladine. Saznanja će omogućiti Savjetovalištu i ostalim institucijama psihosocijalne mreže Kantona da se postave svrsishodnije u rješavanju problema koji uzrokuju nepoželjna ponašanja, a rezultati izradu *Programa psihosocijalne podrške* s naglašenim preventivnim karakterom. Dakle, istraživanjem se želi utvrditi *šta* se događa sa porodicom u postratnom periodu i *kako* teku procesi koji mogu prouzrokovati pojavu nepoželjnih oblika ponašanja kod mladih.

Nadalje, ono bi trebalo pokazati *kako* porodični položaj i odnosi podsticajno, odnosno ograničavajuće djeluju na emocionalno-socijalnu integraciju djece sa porodicom te, posebno, *kakva* je uloga porodice u prevenciji preddelinkventnog ponašanja djece i adolescenata u Sarajevu.

Važnost istraživanja ograničavajućih i podsticajnih faktora pojave i razvoja delinkventnog ponašanja maloljetnika, posebno u urbanim sredinama, proizlazi iz društvene potrebe iznalaženja efikasnih i pravovremenih mjera i aktivnosti preventivnog djelovanja na frekvenciju i intenzitet delinkventnog, kao i drugih vidova asocijalnog ponašanja mladih.

Većina dosadašnjih istraživačkih studija delinkvencije ističe tri, za naš projekat, bitne konstatacije:

1. Stupanj emocionalno-socijalne integracije djeteta sa porodicom znatno determinira prvi stupanj njegovog emocionalno-socijalnog i intelektualnog razvoja;
2. Porodica se javlja kao značajno uticajan faktor koji neposredno i posredno, podsticajno ili ograničavajuće djeluje na pojavu delinkventnog ponašanja;
3. Pravovremenim društvenim utjecajem preko porodice i uz neposrednu saradnju njenih članova moguće je *prevenirati* pojavu i razvoj delinkventnog ponašanja kod mladih.

Tako, 1986. godine, u svom modelu prediktora kronične delinkvencije kod mladih u urbanim sredinama, *P. Greenwood* pokazuje da *karakteristike porodice posredno*, a *porodično iskustvo neposredno* utječu na delinkventno ponašanje mladih, kao i to da je većina delinkvenata prethodno ispoljavala jedan ili više oblika preddelinkventnog ponašanja (antisocijalno ponašanje, bježanja od škole ili kuće, alkoholizam, drogiranje).

Stoga je važno, mislimo, izučiti sve modalitete preddelinkventnog ponašanja, posebno one koje su u kauzalnom lancu delinkvencije i kriminaliteta, i utvrditi porodične karakteristike i faktore utjecaja na pojavu preddelinkventnog (devijantnog) ponašanja djece i adolescenata u Kantonu Sarajevo.

1. SVRHA I NAMJENA ISTRAŽIVANJA

Društveno korisna svrha istraživanja je utvrditi *koji* socijalni i psihološki faktori položaja porodice i iskustva porodičnog života utječu, i *kako*, na pojavu preddelinkventnog (inicijalno-devijantnog) ponašanja djece i adolescenata, kako bi se mogle poduzeti socijalno-zaštitne mjere i društveno opravdane aktivnosti na što ranijoj i obuhvatnijoj prevenciji.

Znanstveno-spoznajni cilj istraživanja proizlazi iz njegovog sadržajnog usmjeravanja prema preddelinkventnom ponašanju mladih, jer je to područje posve nedostatno istraženo a baš u toj fazi, fazi nastajanja devijantne karijere budućeg delinkventa, moguće je efikasno preventivno djelovati.

Ova svrha i cilj istraživanja zahtijeva objašnjenje multiplog kauzaliteta preddelinkventnog ponašanja analizom praćenja funkcionalne povezanosti pojedinih vidova takvog ponašanja sa kroničnom (recidivnom) delinkvencijom i kriminalom. Iz tog razloga, ovo će se istraživanje odvijati u dvije faze: u *I fazi* ćemo obuhvatiti odgovarajući uzorak preddelinkventne grupacije mladih iz nekoliko osnovnih i srednjih škola Kantona Sarajevo, a u *II fazi* ćemo se fokusirati na primarne i kronične delinkvente koji su počinili krivična djela u periodu od 2000. do 2004. godine.

Relevantnost rezultata istraživanja očitovali bi se ne samo u znanstveno argumentiranoj spoznaji *koliko, kako i kada* pojedini psihološki, sociološki, porodični i faktori društvenog ambijenta utjecajno djeluju na pojavu preddelinkventnog ponašanja mladih, već i *koji* oblici preddelinkventnog ponašanja, i *zašto*, dovode neposredno do kronične delinkvencije, odnosno pospješuju razvoj njihove delinkventne i kriminalne karijere.

U izvjesnom smislu, istraživanje će biti sociološki longitudinalno, kako bi se mogle pratiti promjene u razvoju početne delinkventne karijere, odnosno njeno prerastanje u kroničnu formu i kriminal.

Poseban razlog za longitudinalni karakter našeg istraživanja proizilazi iz činjenice uočene u nekim ranijim istraživanjima delinkvencije i kriminala da djeca, u starosnoj dobi od *5-6* godina tokom rata, predstavljaju kasnije značajno populacijsko izvorište delinkvencije, odnosno da u svojoj adolescentnoj dobi iskazuju veću sklonost tim

tendencijama. Po tom kriteriju, djeca rođena u razdoblju od 1987. do 1990. godine predstavljaju u našem istraživanju *rizičnu skupinu* s obzirom da su bila izložena teškim ratnim iskustvima i usvajanju posebnih vrijednosnih obrazaca koja su oblikovala ratna događanja.¹

Tu rizičnu skupinu mladih, koji su 2003. i 2004. godine ušli u razdoblje od *13* do *16* godine svog života, morali smo, dakle, brižnije tretirati² s obzirom na činjenicu da su dosegli vrijeme svoje postpubertetske i adolescentne socijalizacije i akulturacije, koje su se odvijale kroz porodicu i školu, ali i na nivou uže i šire društvene zajednice.

Sa znanstvene tačke gledišta, naše istraživanje treba da potvrdi ili opovrgne ovu, na rezultatima statističkog istraživanja iskustveno zasnovanu tvrdnju, koju ćemo tretirati sa stanovišta *nul-hipoteze*, koja tvrdi da *ne postoji* statistički značajan utjecaj ranog ratnog iskustva na kasniju pojavu delinkvencije kod mladih.

Razloge za odbijanje apriornog prihvatanja Vilkinsove teze bez znanstvenog verificiranja nalazimo u specifičnosti ratnog vremena u opkoljenom Sarajevu i jedinstvenom otporu njegovih stanovnika koji je bio izraz visoke kohezije građana kojoj su, nesumnjivo, doprinijele snažne integrativne silnice porodice, užih dijelova društvene zajednice grada te čitavog Kantona Sarajevo.

Nasuprot tim ratnim integracionim tendencijama, Sarajevo je nakon rata bilo izloženo snažnom talasu kvaziurbanizacije što je rezultiralo potpunom promjenom socijalnog, etničkog, pa i dobnog sastava stanovništva mnogih njegovih četvrti. Novu, dominantno migracijsku populaciju stvorila su prognana i izbjegla lica iz raznih, pretežno ruralnih ili malogradskih sredina iz unutrašnjosti Bosne i Hercegovine, čiji je dolazak stvorio ozbiljne probleme osiguranja njihovog smještaja, zaposlenja i adaptacije na život u gradu. Njihovim mladim potomcima, koji su dotad živjeli i rasli u uvjetima socijalne kontrole malih sredina, u Sarajevu se stupanj anonimnosti izrazito povećao, a teškoće u prilagodbi urbanim uvjetima življenja su bile i još uvijek jesu veoma izražene. Sve je to moglo, i može, podsticati pojavu neprilagođenih i

¹ *Lesli T. Vilkins* (1960.) je pokušao dokazati, s određenim statističkim metodama, povećanje delinkventnog ponašanja kod generacija koje su odrasle u određenom razdoblju Drugog svjetskog rata. Utvrdio je da se najveća sklonost delinkvenciji pojavljuje u generacijskoj skupini koja je bila u petoj starosnoj godini za vrijeme rata.

² *Karl Manheim* (1966.) smatra da pojedinci iste starosne dobi, zahvaćeni sličnim uzbuđujućim utjecajima, vrlo vjerojatno drugačije reaguju od onih iz drugih dobnih skupina koje takva iskustva nisu doživjeli.

društveno neprihvatljivih oblika ponašanja te, u izvjesnom smislu, i sklonost ka delinkventnom ponašanju i kriminalu u onim porodicama i sredinama koje nisu svojim karakteristikama mogle zadovoljiti sve nužne uvjete za normalnu socijalizaciju i akulturaciju svojih potomaka.

Dakle, opravdano je pretpostaviti da su mladi adolescenti, u sučeljavanju sa novom stvarnošću i frustracijom koju ono donosi, pored nepovoljnih *rizičnih faktora* porodičnog iskustva koja mladi stječu i teškoća prilagodbe urbanim uvjetima života tj. prihvaćanja svega što nosi i zahtjeva drugačiji način života, pribjegavali određenim postupcima i ponašanjima koja su ih dovodila, i dovode, u rizičnu zonu devijantnog ponašanja koje graniči ili ulazi u primarni kriminal i delinkvenciju.

1.1. PREDMET ISTRAŽIVANJA

Naučno proučavanje pojave devijantnog ponašanja zahtijeva multimetodski i interdisciplinirani pristup tj. multidisciplinarno tretiranje predmeta istraživanja, njegovo izučavanje različitim naučnim metodama, tehnikama i postupcima.

Devijantnost (*de...via* – skretanje s puta, odstupanje) u sferi ljudskog ponašanja znači odstupanje od određenih normi – pravila prema kojima se pojedinci i društvene grupe trebaju ponašati u određenim situacijama i u određeno vrijeme. Termin devijantnost u kriminološkoj literaturi pojavljuje se po pravilu u sintagmi “socijalna devijacija”, što predstavlja kršenje društvenih normi, ponašanje na koje uža i šira društvena sredina reagira formalno i neformalno osuđujući ga, odnosno stigmatizirajući onoga ko takvo ponašanje ispoljava. Formalna reakcija slijedi uvijek kada je devijantno ponašanje takve učestalosti, intenziteta i trajnosti da krši propisane norme koje zabranjuju određene djelatnosti, odnosno koje su pravno propisane. Neformalne norme oblikuju se u ljudskoj interakciji i, mada obično nisu zapisane, snažno djeluju pritiskom međusobnih odnosa društvenih grupa i pojedinaca na ponašanje, odnosno socijalno kontroliraju i kažnjavaju devijantno ponašanje.

Preskriptivni karakter ovih normi u pozitivnom smislu određuje što smijemo i što trebamo u određenoj situaciji činiti i kako se ponašati. Pojednostavljeno rečeno, kršenje formalnih normi koje su utvrđene zakonskim odredbama nazivamo *kriminalom* ako se radi o krivičnom deliktu, a naziv *delinkvencija* upotrebljavamo za *maloljetne počinitelje*

krivičnih djela koja su također zakonom određena kao delikti. Također terminom delinkvencija obično označavamo *ukupnost protivpravnih ponašanja koja nemaju karakter krivičnih djela*, a to su ponajčešće prekršaji, privredni prijestupi i disciplinske krivice. U užem i specifičnom smislu izraz delinkvencija koristi se i za **protivpravna ponašanja djece i maloljetnika** (za uzrast od 7 do 17 godina) koja su kažnjiva po krivičnom zakonu, a koja bi, da su ih izvršile punoljetne osobe, bila označena kao kriminalitet.³

Pod maloljetničkom delinkvencijom u širem smislu podrazumijevaju se sitna kažnjiva djela mladih, ali i takve vrste antisocijalnog i asocijalnog ponašanja koje se ogledaju u kršenju institucionalnih disciplinskih normi ili upražnjavanju socijalno patoloških oblika i sadržaja.

Da bismo prevladali tu terminološku predmetnu nejasnoću priklonili smo se nešto starijem terminu *preddelinkvencije* koji se danas češće zamjenjuje deskriptivnim definicijama kao što su *poremećaji u ponašanju, nepoželjni oblici društvenog ponašanja, rizično asocijalno i antisocijalno ponašanje i sl.*

U kontekstu našeg istraživanja pod preddelinkvencijom podrazumijevamo sve one rizične faktore koji podsticajno djeluju na ispoljavanje antisocijalnog i asocijalnog ponašanja te one poremećaje u ponašanju koji su društveno neprihvatljivi u školskoj institucionalnoj sredini.

Dakle, preddelinkventno ponašanje uključuje kršenje formalnih institucionalnih školskih normi i obaveza, učenja i vladanja kao i ispoljavanje takvih poremećaja u ponašanju koji narušavaju međusobne odnose učenika i nastavnika, učenika i učenika, ometaju nastavni proces i rezultiraju izbjegavanjem obaveza i odgovornosti u takvoj mjeri da pojedince dovode do društveno delinkventne pozicije, situacije i grupacije.

Analizirajući rezultate mnogih istraživanja maloljetničke delinkvencije uočili smo da primarnu formu delinkventne karijere obilježavaju:

- a. problemi u odnosu sa nastavnicima i vršnjacima;
- b. izostajanje sa nastave uključujući i bježanje iz škole;
- c. sklonost konzumiranju alkohola, duhana i droge;
- d. ometajuća ponašanja u školi i razredu;

³ Korištenjem izraza *delinkvencija* želi se izbjeći stigmatiziranje djece i maloljetnika kao kriminalaca, izraziti društvenu delinkvenciju različito od kriminala, jer se bitno ova djela i počinitelji razlikuju po uzrocima, osobinama počinitelja i karakteru krivičnoga djela.

- e. neadekvatno korištenje slobodnog vremena;
- f. interesovanja neprimjereni uzrastu;
- g. antisocijalni/asocijalni stavovi, orijentacije i ponašanja.

Mnoge ček-liste ranijih procjena **ometajućih i rizičnih ponašanja**, koje su primjenjivane na uzorcima delinkvenata i nedelinkvenata, ukazale su svojim rezultatima na statistički značajne razlike između pojedinih oblika ponašanja kojima se krši disciplina i narušavaju odnosi u razredu, ometa proces nastave i sl., utvrdio je *Pelham*, 1992. godine.

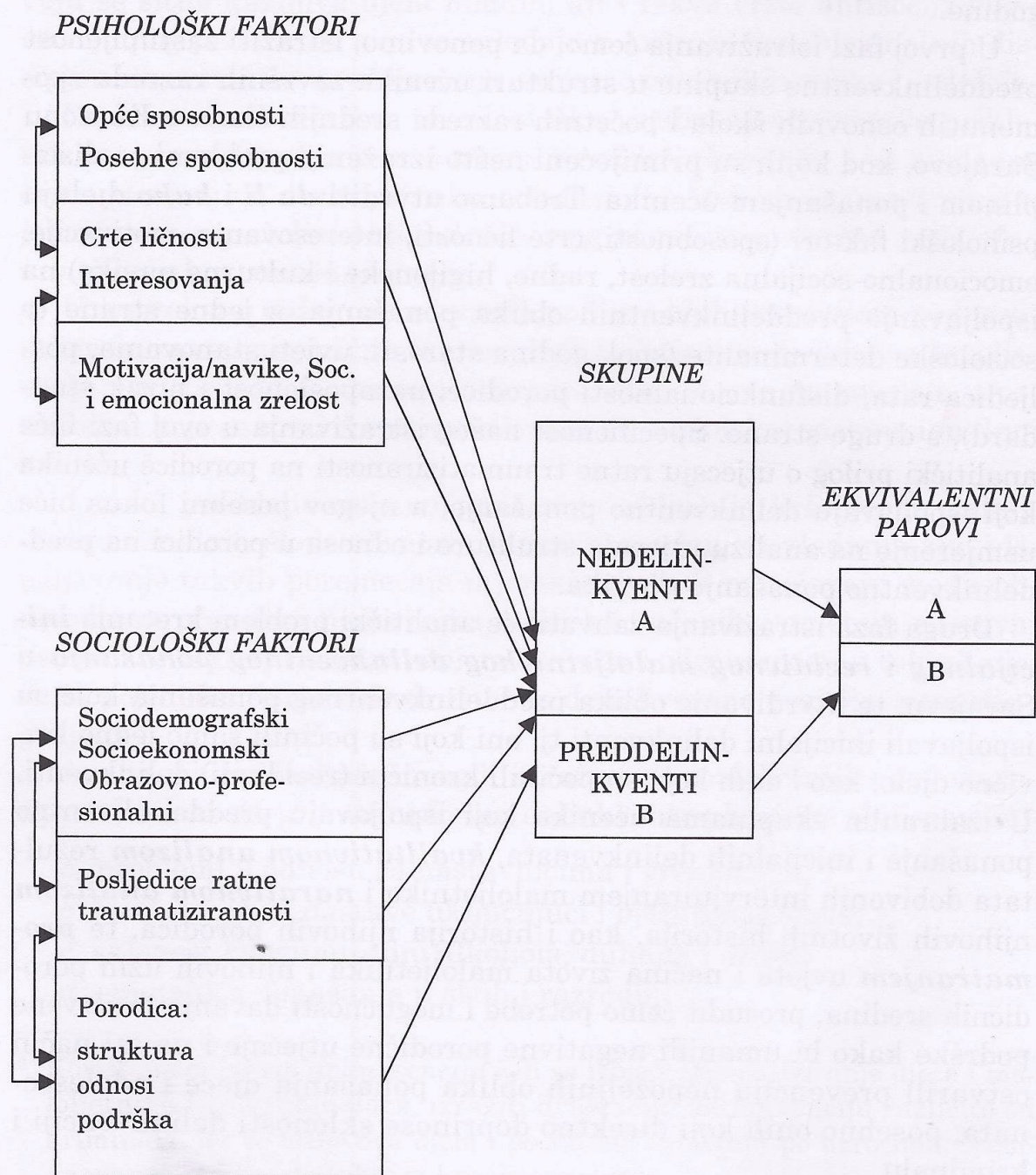
U prvoj fazi istraživanja ćemo, da ponovimo, istražiti zastupljenost preddelinkventne skupine u strukturi učenika završnih razreda spomenutih osnovnih škola i početnih razreda srednjih škola u Kantonu Sarajevo, kod kojih su primijećeni nešto izraženiji problemi sa disciplinom i ponašanjem učenika. Trebamo utvrditi *da li i kako* djeluju psihološki faktori (sposobnosti, crte ličnosti, interesovanja, motivacije, emocionalno-socijalna zrelost, radne, higijenske i kulturne navike) na ispoljavanje preddelinkventnih oblika ponašanja, s jedne strane te sociološke determinante (spol, godina starosti, uvjeti stanovanja, posljedica rata, disfunkcionalnosti porodice, nezaposlenost i nizak standard), s druge strane. Specifičnost našeg istraživanja u ovoj fazi biće analitički prilog o utjecaju ratne traumatiziranosti na porodice učenika koji ispoljavaju delinkventno ponašanje, a njegov posebni fokus biće usmjerenje na analizu utjecaja strukture i odnosa u porodici na preddelinkventno ponašanje učenika.

Druga faza istraživanja zahvatit će analitički problem kretanja *inicijalnog i recidivnog maloljetničkog delinkventnog ponašanja* u Sarajevu, te utvrđivanje oblika preddelinkventnog ponašanja koje su ispoljavali inicijalni delinkventi tj. oni koji su počinili samo jedno krivično djelo, kao i onih koje su počinili kronični (recidivni) delinkventi. U izabranim skupinama učenika koji ispoljavaju preddelinkventno ponašanje i inicijalnih delinkvenata, *kvalitativnom analizom* rezultata dobivenih intervjuiranjem maloljetnika i *narativnom analizom* njihovih životnih historija, kao i historija njihovih porodica, te *pro-matranjem* uvjeta i načina života maloljetnika i njihovih užih porodičnih sredina, prosudit ćemo potrebe i mogućnosti davanja društvene podrške kako bi umanjili negativne porodične utjecaje i na taj način ostvarili prevenciju nepoželjnih oblika ponašanja djece i adolescenata, posebno onih koji direktno doprinose sklonosti delinkvenciji i kriminalu.

1.1.1. Hipotetski model istraživanja utjecaja podsticajnih i ograničavajućih faktora preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja

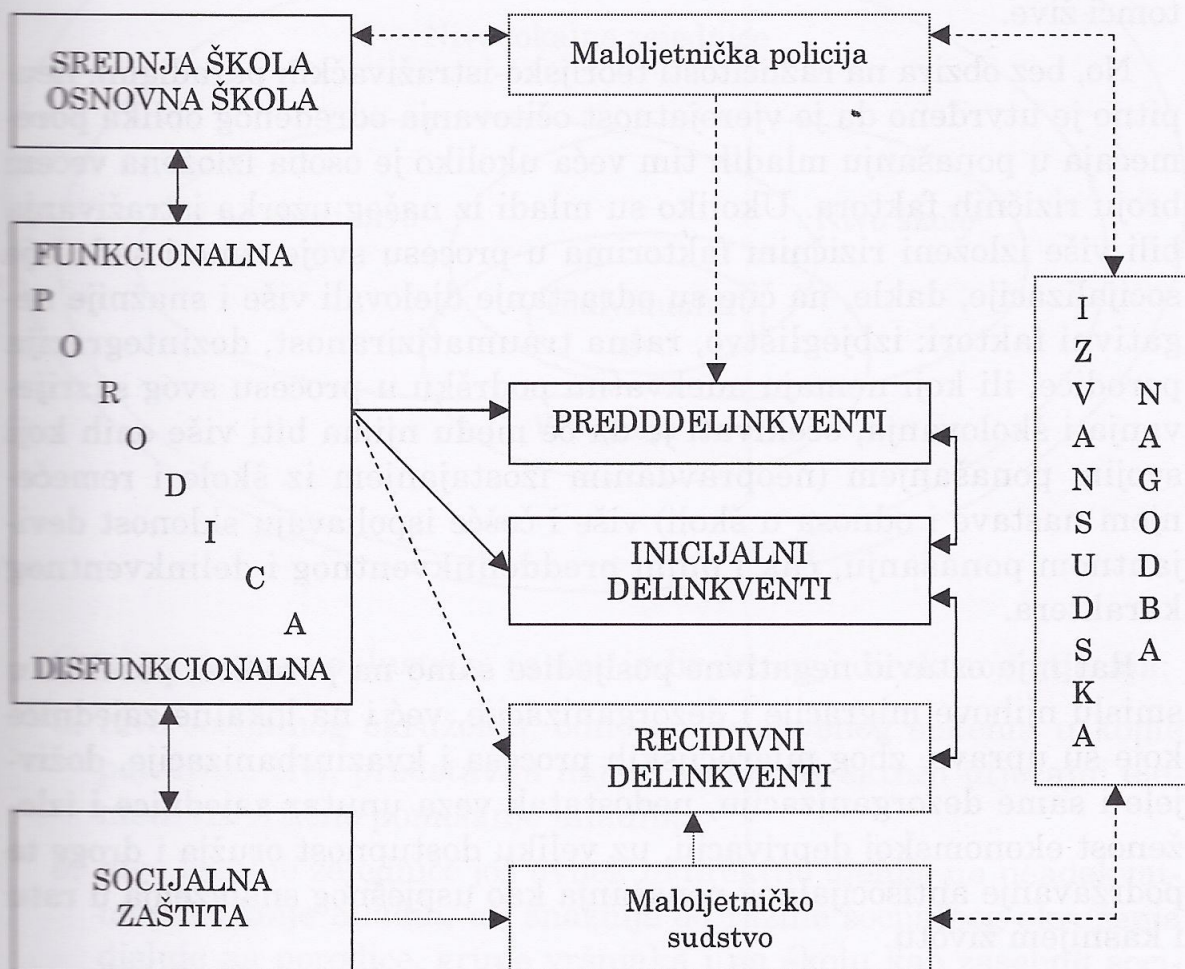
I faza istraživanja – 2003/2004. godina

NEDELINKVENTI – PREDELINKVENTI

II faza istraživanja – 2005. godina

PREDELINKVENTI – INICIJALNI DELINKVENTI

1.2. PRISTUP ISTRAŽIVANJU I TEORIJSKE PARADIGME

Postoje različita shvaćanja o uzrocima poremećaja u ponašanju mladih. Brojna istraživanja potvrđuju da su poremećaji u ponašanju multikauzalna pojava sa različitom snagom upliva individualnih i socijalnih faktora, među kojima su česti faktori odnos između roditelja i djece, stabilnost i funkcioniranje porodice.⁴

⁴ Divergentno našem sociološki orijentiranom pristupu, postoje radovi, poput *Hernstenovog* 1985., *Roweovog*, 1986., koji preferiraju osobne karakteristike, tj. tvrde da se antisocijalna ponašanja pojavljuju zbog različitih individualnih sposobnosti ljudi, pa ih neki teško ili slabo reguliraju.

Znatan dio suvremenih istraživanja, kao npr. *Sampsonovo* 1984. i *Bursikovo* 1996. god., naglašavaju važnost uticaja socijalne dezorganizacije porodice ili onih, poput *Clarkeovog* 1995. koji ističu i važnost uticaja situacijskih elemenata okoline u kojoj porodica i njezini potomci žive.

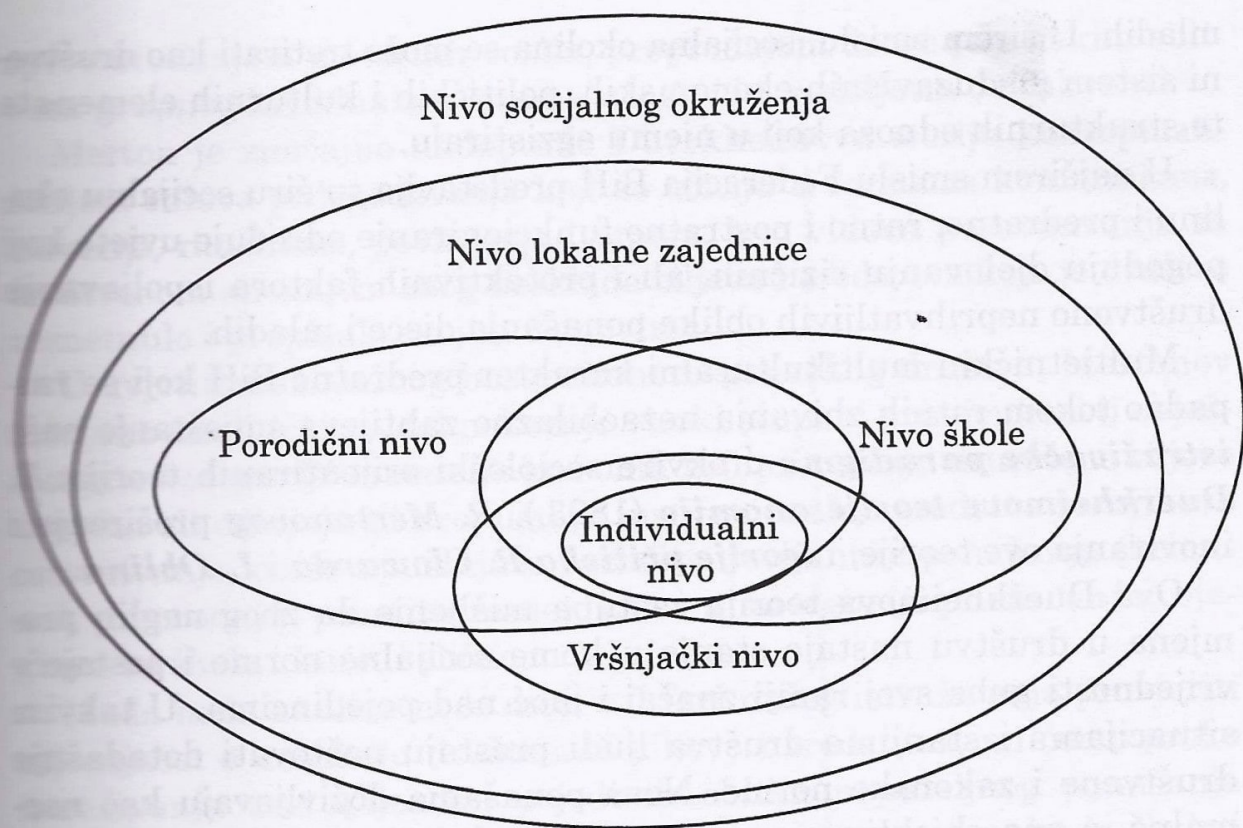
No, bez obzira na različitosti teorijsko-istraživačkih paradigmi, neupitno je utvrđeno da je vjerojatnost očitovanja određenog oblika poremećaja u ponašanju mladih tim veća ukoliko je osoba izložena većem broju rizičnih faktora. Ukoliko su mladi iz našeg uzorka istraživanja bili više izloženi rizičnim faktorima u procesu svoje rane i sadašnje socijalizacije, dakle, na čije su odrastanje djelovali više i snažnije negativni faktori: izbjeglištvo, ratna traumatiziranost, dezintegracija porodice, ili koji nemaju adekvatnu podršku u procesu svog sazrijevanja i školovanja, očekivati je da će među njima biti više onih koji svojim ponašanjem (neopravdanim izostajanjem iz škole i remećenjem nastave i odnosa u školi) više i češće ispoljavaju sklonost devijantnom ponašanju, čak i onim preddelinkventnog i delinkventnog karaktera.

Rat nije ostavio negativne posljedice samo na porodice, posebno u smislu njihove migracije i dezorganizacije, već i na lokalne zajednice koje su upravo, zbog migracijskih procesa i kvaziurbanizacije, doživjele i same dezorganizaciju, nedostatak veza unutar zajednice i izloženost ekonomskoj deprivaciji, uz veliku dostupnost oružja i droge te podržavanje antisocijalnog ponašanja kao uspješnog snalaženja u ratu i kasnijem životu.

Zato analiziranje *rizične utjecajnosti* stanja u lokalnim zajednicama⁵ i kulturno-subkulturnog konflikta koji je evidentno prisutan na pojedinim lokalitetima Sarajeva, ne može zanemariti činjenicu da je, direktno ili preko situacijskog impostiranja porodice, rat doprinio ispoljavanju poremećaja u ponašanju kod mladih koje smo karakterizirali kao preddelinkventno ponašanje. Na to indirektno ukazuje i analiza sociodemografskih podataka uzorka pojedinih prigradskih škola i određenih srednjih škola našeg istraživanja.

Za ilustraciju mogućih utjecaja pojedinih vrsta rizičnih faktora prezentiramo konceptualni model programiranja prevencije autora *M. B. Tinzmana* i *J. Hixona* iz 1992. god.

⁵ Autori *Havkins* i *Olson* navode ove faktore 1997. god. koji rizično utječu na nivou lokalne zajednice.

Ovaj model zorno ilustrira razine indirektnog i direktnog utjecaja:

- a.** nivo socijalnog okruženja, odnosno društvenog sistema u kome pojedinac živi, predstavlja najširi i najindirektniji utjecajni element na rizično ponašanje mladih;
- b.** nivo lokalne zajednice još uvijek indirektno djeluje na neadekvatno ponašanje mladih, ali snažnije od razine socijalnog okruženja djeluje na porodice, grupe vršnjaka i na školu kao zasebnu socijalizacijsku ustanovu;
- c.** direktni utjecaj se ostvaruje preko vršnjačkih skupina, škole i porodica koje predstavljaju socijalno-psihološke faktore koji utječu i modeliraju ponašanje učenika;
- d.** ličnost mladih determinira u krajnjoj instanci, sa svojim psihološkim ustrojstvom i sociopsihološkim osobinama i ponašanjem, vlastitu nedelinkventnu ili preddelinkventnu, odnosno delinkventnu poziciju u društvu.

1.2.1. Utjecaj nivoa socijalnog okruženja

Socijalno okruženje se tretira kao uža i šira socijalna okolina koja u oba slučaja može imati posredan i neposredan determinirajući utjecaj na pojavu i razvoj društveno neprihvatljivih oblika ponašanja kod

mladih. U širem smislu, socijalna okolina se može tretirati kao društveni sistem međuzavisnih ekonomskih, političkih i kulturnih elemenata te strukturnih odnosa koji u njemu egzistiraju.

U najširem smislu Federacija BiH predstavlja tu širu socijalnu okolinu i predratno, ratno i postratno funkcioniranje određuje uvjete koji pogoduju djelovanju rizičnih, ali i protektivnih faktora ispoljavanja društveno neprihvatljivih oblika ponašanja djece i mladih.

Multietnički i multikulturalni karakter predratne BiH koji se raspadao tokom ratnih zbivanja nezaobilazno zahtijeva smještanje naše *istraživačke paradigme* u okvire sociološki orijentiranih teorija: *E. Duerkheimove teorije anomije* (1893.), *R. Mertonovog* proširenja i inoviranja ove teorije, i *teorije pritiska R. Clowarda* i *L. Oblina*.

Ova Duerkheimova teorija zastupa mišljenje da zbog naglih promjena u društvu nastaje stanje u kome socijalne norme i postojeće vrijednosti gube svoj raniji značaj i moć nad pojedincima. U takvim situacijama i stanjima društva ljudi prestaju poštovati dotadašnje društvene i zakonske norme. Nova ponašanja doživljavaju kao normalna, a ona objektivno uzrokuju porast kriminala i prestupništva. Mada je ova teorija nastala u vezi s objašnjavanjem fenomena različitih stopa samoubojstava na različitim geografskim prostorima, socijalnim sredinama i etničkim zajednicama, bitno je utjecala i na druge sociološke teorije kojima se objašnjavaju uzroci devijantnog ponašanja i kriminala kao najizraženijih oblika društvenih devijacija.

Čitavo stoljeće ove teorije i njene nadopune i modifikacije nisu umanjile njen izvorni značaj, ni aktuelnu upotrebljivost u konceptualizaciji istraživačkog pristupa fenomenu kriminaliteta i prestupništva.

Sa stanovišta našeg istraživanja, ova teorijska paradigma (*anomi-ja*) ima svoje opravdanje kad analiziramo moguće negativne utjecaje na procese *društvene dezorganizacije* i *anomije vrijednosnog sustava* današnjeg bosanskohercegovačkog društva.

Opravdano je pretpostaviti da je stanje u današnjoj BiH postalo, upravo zbog rasapa društvenih vrijednosti, narušavanja političkih odnosa, ekonomske deprivacije i kulturalnih, etničkih i vjerskih separatizama, bitna poticajna determinanta ispoljavanja određenih vidova kriminalnog i prestupničkog ponašanja pojedinih kategorija odraslog stanovništva. Po "zakonu spojenih posuda" ovo stanje je i podsticajna determinanta generiranja sklonosti mladih iz pojedinih sredina i segmenata socijalne strukture za ispoljavanje nepoželjnih oblika društvenog ponašanja i kriminalno obilježene maloljetničke delinkvencije, posebno one koja je u uskoj sprezi sa organiziranim kriminalom, kao

npr. s otuđenjem motornih vozila, preprodajom droge te s nekim oblicima grupnog kriminala u kojima učestvuju maloljetni delinkventi.

Merton je značajno nadopunio Duerkheimovu teoriju konceptualizacijom stilova prilagođavanja koji se očituju u formama konformizma, inovacija, ritualizma, povlačenja i otpora, kao vidova poravnavanja sa društvenom anomijom zbog nesklada ciljeva i sredstava koje je društvo nametnulo i propisalo svojim članovima.

U uvjetima aktuelnog bosanskohercegovačkog društva, Mertonov teorijsko-analički model pokazuje visoki stupanj primjenjivosti objašnjenja u *kategoriji inovacije* kod onih koji prihvataju društvene ciljeve uspjeha ali odbijaju ili propuštaju institucionalna sredstva za njihovo ostvarivanje, pa se upuštaju u različita devijantna ponašanja (kriminal, preprodaju, prostituiranje), kao i u *kategoriji povlačenja*, bjezganci od škole i kuće, i slično.

Mada naša analiza neće moći u I fazi našeg istraživanja provjeriti utjecajnost o neskladu društvenih ciljeva i sredstava, mi ćemo preko istraživanja zastupljenosti pojedinih oblika nepoželjnog ponašanja učenika, te objektivnih indikatora (broja i vrste izostanaka iz škole i ocjena vladanja), kao i subjektivnih procjena razrednih nastavnika, utvrditi postojanje preddelinkventnosti u populaciji mladih u Kantonu Sarajevo i to onih njenih oblika koji ukazuju na sklonost *inoviranju sredstava*, odnosno njihovom *legalnom ostvarivanju, povlačenju* od društvenih ciljeva i sredstava.

Analizom podataka o delinkventnoj populaciji i maloljetničkoj delinkvenciji utvrdit ćemo prisutnost i kretanje inicijalne i kronične delinkvencije, dakle onih "*inovatora*" koji su prihvatili društvene ciljeve uspjeha ali koriste nelegalna i nedopustiva sredstva za njihovo postizanje. Kvalitativnim analizama pojedinih slučajeva koje su planirane u drugoj fazi istraživanja, razmotrit ćemo uvjete života i stavove delinkventne populacije te tako provjeriti funkcionalnu primjerenost postavki Mertonovog pristupa devijantnosti u analizi prestupništva u bosanskohercegovačkom suvremenom društvu.

Na kraju ovog razmatranja o mogućem utjecaju šireg socijalnog okruženja (društvenog sistema) na rizično ponašanje njegovih mladih članova, potrebno je razmotriti i postavku Cloward-Oblineve teorije pritiska koji proizlazi iz *nesklada želja i mogućnosti pojedinca*. Ovi pritisci uzrokuju *anomiju* koja rezultira devijantnim i društveno neprihvatljivim ponašanjem, pri čemu, ovisno od načina podnošenja pritiska, neki pojedinci neposredno skreću u kriminalitet ("*kriminalna supkultura*") a drugi u ispoljavanje "*konfliktne subkulture*" koju

karakterizira nasilništvo i agresivnost, kao rezultat doživljaja da su im ukinute kako zakonske, tako i nezakonske mogućnosti za uspjeh. U trećoj skupini naći će se oni koji izaberu "subkulturu povlačenja" svjesni da ne mogu biti primljeni ni u kriminalnu ni u konfliktnu subkulturu, a ne mogu se istovremeno prilagoditi stvarnosti socijalnog okruženja i zahtjevima društva.

Po ovoj teoriji, razvoj određenog oblika subkulture zavisi od okruženja i pritisaka. Njena prikladnost za naše istraživanje upravo je zasnovana na utjecaju okruženja koje je pogodovalo (ratni šverc, zločini i nasilništvo te današnji oblici organiziranog kriminala, trgovine ženama, nasilnička obračunavanja i reketiranja) razvoju subkulture, a situacijski faktori vezani uz životna snalaženja (preprodaja robe i ukradenih predmeta, dilanje droge, krađa automobila, prostituiranje) vrlo primjereno objašnjavaju *prestupničku subkulturu* jednog dijela mladih delinkvenata i mladih devijanata u Sarajevu.

Provjera funkcioniranja ove teorijske paradigme moguća je na podacima o vrsti kriminalnih djela inicijalnih i recidivnih delinkvenata koja će biti učinjena u drugoj fazi našeg istraživanja.

1.2.2. Utjecaj nivoa lokalne zajednice

Nakon porodice i grupe vršnjaka, lokalna zajednica predstavlja slijedeći bitni nivo društvene strukture na kojem se odvijaju procesi socijalizacije, ali i ispoljavanja utjecaja rizičnih faktora antisocijalnog ponašanja i drugih poremećaja.

U širem kontekstu, cjelovita gradska jezgra Sarajeva predstavlja lokalnu zajednicu, posebno za domicilno stanovništvo a, profesionalnom djelatnošću svojih institucija, asimilira pridošlo postratno stanovništvo, naročito njegove mlađe članove koji pohađaju osnovne i srednje škole.

Za pridošlice možemo koristiti termin psihologa *Sorokina* ruralan i urbani jer se, gotovo po pravilu, radi o ljudima koji su došli ili su prognani iz slabije razvijenih ili opustošenih krajeva BiH, donoseći sa sobom, u značajnoj mjeri, mentalitet ruralnih zajednica ili malogradskih sredina u kojima je mehanizam socijalne kontrole dobro funkcionirao te tako utjecao na ponašanje njihove djece i mladih. Na neki način, njihovo veće ili manje koncentrirano naseljavanje u određenim gradskim i prigradskim četvrtima Sarajeva koje karakteriziraju kompletna urbana infrastruktura i odnosi, predstavlja stresni događaj i za domicilno stanovništvo, i za njih same. Opravdano je pretpostaviti da su se potomci pridošlica

najbrže i najlakše prilagodili urbanom životu Sarajeva ali, budući da su lišeni svojih socijalnih mreža iz susjedstva i školskih dana, vjerojatno je da tendiraju nekoj vrsti uzajamnog pridošličkog druženja u kome neprilagođeno ponašanje može postati dominantno.

U tom smislu, realno je pretpostaviti da se na neki način događa **kulturni konflikt** o čijem odsudnom djelovanju na devijantno ponašanje govore brojne studije i teorijski prilozi, poput *F. Burgessovih, R. Parkovih, C. Shawovih, F. Ferracutievih, M. Barronovih, Thorstenovih, Sellinova*. Njihove teorije kulturnog konflikta naglašavaju da je određeno rizično i antisocijalno ponašanje najviše izraženo u užim gradskim sredinama gdje je općenito prisutan kulturni konflikt između pridošlih stanovnika ili između njihovih različitih grupacija međusobno, a koje imaju različite sustave vrijednosti i subkulturne obrasce ponašanja i mišljenja u odnosu na prevladavajuću domicilnu, urbanu kulturu. U okviru ove teorijske paradigme smješta se i **teorija društvene dezorganizacije** koju treba tumačiti kao prekid spona koje ističu povezanost, zajednički rad i moral te usklađenost između različitih društvenih skupina.⁷

Da je došlo do ispoljavanja društvene dezorganizacije i nesklada vrijednosti i tradicionalnih normi u ratom poharanoj BiH, da su migracije dovele do primarnih i sekundarnih kulturnih konflikata⁸, i da pojedine grupe porodica (npr. romskih) imaju prestupničku subkulturu, mislimo da nije potrebno posebno dokazivati.

Za naše istraživanje važno je ukazati da će rizični faktori koji neposredno ili posredno proizlaze iz dezorganizirajućih, anomičkih, subkulturnih i konfliktnih elemenata, kao i odnosa u užim lokalnim zajednicama Sarajeva, vjerojatno doprinositi rastu pojave društveno nepoželjnih oblika ponašanja mladih koji potječu i žive u takvim sredinama.

U tom smislu, varijable socijalnog statusa porodice trebale bi podsticajno djelovati, predikcionirati veću ili manju sklonost ispoljavanju preddelinkventnog ponašanja.

S druge strane, a u skladu sa suvremenim postupcima prevencije maloljetničke delinkvencije, u istim urbanim prostorima i njenim lokalitetima djeluju i procesi društvene reorganizacije koji se povoljno

⁷ Petrović B., Meško G., (2004.), *Kriminologija* (str. 97), Pravni fakultet, Sarajevo.

⁸ *Primarni društveni konflikt* nastaje kada se kulturne norme pojedinca suprotstave normama nove kulture sredine u koju se smjestio. *Sekundarni kulturni konflikt* nastaje ako postoje različite skupine populacije čije su norme ponašanja različite i međusobno suprotstavljene.

odražavaju na život većine pridošlih porodica i funkcioniranje lokalnih zajednica. Kao primjer mogu se navesti inicijative na lokalnim nivoima koji su usmjereni na stvaranje povoljnijih uvjeta za provođenje slobodnog vremena mladih i slično.

Uprkos tome koliko su ratna razaranja Sarajeva nepovoljno utjecala na njegove stanovnike koji su ostali u okruženom gradu, treba konstatirati da brojni zapisi i sjećanja na ratno vrijeme ukazuju i na izuzetno samoorganiziranje lokalnih zajednica i koheziju njihovog stanovništva.

Oblici nesebičnog ponašanja i primjeri solidarnosti bili su snažni amortizer negativnih socijalizacijskih utjecaja koje je generirao rat, dezorganizacija života i disfunkcionalizacija porodica izazvana ratnim uvjetima. Ukoliko je plauzibilna ova *postavka o društvenoj reorganizaciji* koja je započeta još u ratnim uvjetima, očekivati je da odrastanje djece u ratnim godinama (današnjih adolescenata) neće statistički značajno utjecati na njihovu sklonost devijantnom ponašanju, kako je to u svojim istraživanjima utvrdio Vilkins 60-ih godina prošlog stoljeća kada je ispitivao statističke podatke o devijantnom ponašanju generacije mladih koji su u vrijeme Drugog svjetskog rata imali približno 5 godina.

Provjere na podacima našeg istraživanja preddelinkventnog ponašanja i na statističkim podacima o maloljetničkoj delinkvenciji u Kantonu Sarajevo za 2000.–2004. god. trebaju odbaciti, potvrditi ili korigirati ovu tvrdnju o većoj sklonosti ratnih generacija djece devijantnom ponašanju. Naime, ako je ova teza primjerena i našim uvjetima, može se očekivati da će se bitno razlikovati, po elementima *preddelinkventnog ponašanja* i *stvarne delinkvencije*, skupina djece koja je u *rizičnom periodu života* (oko 5-te godine) boravila u ratnom Sarajevu, od djece koja nisu odrastala u takvim uvjetima života.

Na kraju razmatranja uloge lokalne zajednice, potrebno je ukazati na njene funkcionalne, teritorijalne i kategorijalne dimenzije kroz koje se objedinjuju rizični faktori odgovorni za pojavu niza aberacija u domenu psihosocijalnog funkcioniranja mladih. Istovremeno, s druge strane, konstatirati da se u lokalnim zajednicama osigurava i razvija osjećanje pripadnosti i prijateljstva koji su bitan prediktivni ambijentalni faktor socijalizacije, kako to *Berns* navodi.

1.2.3. Utjecaj nivoa vršnjačke grupe

Centralno prožimanje utjecajnih faktora na proces socijalizacije mladih pripada grupama vršnjaka, školi i porodici, a njihovi se determinirajući elementi međusobno prekrivaju, pojačavajući ili slabeći njihovu pojedinačnu utjecajnost. Ako škola svojom obrazovno-odgojnom

funkcijom, porodica zaštitno-odgojnom ulogom te *grupa vršnjaka* psihodinamskim djelovanjem usmjeravaju njihovu pozitivnu socijalizaciju to će oni lakše prevladavati čak i izvjesne *rizične situacije* iz svog burnog perioda puberteta i adolescencije i ostvarivati društveno poželjnu i socijalno-emocionalnu zrelost svoje ličnosti. Konstatacija vrijedi i obratno tj. negativni efekti procesa socijalizacije mladih biće tim veći što bude veće prisustvo nepovoljnih okolnosti i rizičnih faktora u njihovom porodičnom životu, školskom angažmanu i u vršnjačkom druženju.

Mnogi prikazani slučajevi u istraživačkim studijama ukazuju na kompenzirajući utjecaj vršnjačkih grupa u odnosu na negativne porodične okolnosti i obrazovne mogućnosti (npr. akulturacija mnogih mladih ljudi sklonih devijantnom ponašanju u vojsci; pozitivni utjecaji škole na pojedince iz nepovoljnih porodičnih sredina, ali bez zanemarivanja mnogih propusta u odgojnom djelovanju škole koji doprinose odbojnosti učenika prema njoj, a koji mogu imati za posljedicu njegovu usmjeravanje prema rizičnim oblicima i situacijama života).

Socijalizacijski utjecaj grupe vršnjaka izrazito je veliki u doba djetetove adolescencije, stoga što je bliskost mladog čovjeka sa njegovom grupom značajna oblikujuća snaga u vrijeme ovog privremenog prilagođavanja. Naime, uslijed fizičkih promjena i seksualnog sazrijevanja u postpubertetskom razvoju, dolazi do novog privremenog prilagođavanja koje izaziva duboke promjene u ravnoteži ličnosti, pa se zato javljaju neuravnotežene mješavine djetinjastih i zrelih crta mladih osoba, zaključak je *Ackermanova* djela.

Proces sazrijevanja mladih ljudi nije uvijek konstantno progresivan, naprotiv, prisustvo anksioznosti izaziva pojavu različitih društveno neprihvatljivih skretanja. Svi, pa čak i pojedinci iz podržavajućih funkcionalnih porodica gube zaštitu djeteta, nemaju još uvijek snagu i privilegije odraslih, a stvarnost zrelog života kojeg vide oko sebe predstavlja im nepoznatu i nedefiniranu opasnost. Može se čak tvrditi da ih strah od fiksacije da ne ostanu dijete gura naprijed, a strah od odrastanja nazad. U oba slučaja opasnosti izgledaju velike, ali avantura, izazov i zadovoljstvo zrelog života predstavljaju snažan motiv. U tim kretanjima mladi čovjek može podijeliti svoja iskustva, strahove i nadanja s vršnjačkom grupom što je od bitnog socijalizacijskog značaja za njega. No, u grupi se ne uče samo socijalne vještine nužne za funkcioniranje u životnim situacijama i organizacijama (vodstvo, slijedenje, kompeticija, kooperacija i slično) za koje je iskustvo iz porodice nedostatno a školsko neefikasno, već se bliskost mladog čovjeka

sa grupom pretvara u značajnu oblikujuću snagu socijalizacije. Razmjena pojedinca i grupe vršnjaka po pravilu je neusiljena i toliko bogata da se njihovi identiteti jedva mogu međusobno razlikovati, kao što se ne može razlikovati ono što misli i osjeća pojedinac od onog što osjeća i dozvoljava grupa kojoj pripada.

U ovom periodu opada socijalizacijski utjecaj porodice i gotovo da postaje nevažno što roditelji misle jer nailaze na bunt i otpor svog neodraslog potomka. Nasuprot tom nonkonformističkom i buntovnom ponašanju u porodici, mladi čovjek se vrlo konformistički ponaša u grupi vršnjaka. Ne preostaje mu ništa drugo nego da se stopi sa aktivnostima svoje vršnjačke sredine ili da ostane izoliran što se vrlo teško podnosi, posebno u mladenačkoj dobi.

Ako je stjecajem okolnosti i situacija adolescent napustio porodicu i pristupio grupi vršnjaka u kojoj je prihvatio asocijalan ili čak antisocijalan vid grupnog ponašanja, prihvatit će i jednu od dominantnih devijantnih subkultura (kriminalnu, konfliktnu ili povlačenja po Cloward-Oblinovoju teoriji) kao obrazac svog ponašanja. Kao što je utvrdio *Eve* (1975.) u većini slučajeva ni porodica ni škola nisu sredine gdje se "uči" devijantno odnosno delinkventno ponašanje. Uz vrlo rijetke iznimke, može se smatrati da one, zbog svog normativnog djelovanja na ponašanje mladih, predstavljaju konvencionalne sredine koje ne modeliraju i ne potiču društveno neprihvatljivo ponašanje. Najveći broj adolescenata "uči" delinkventno ponašanje u skupini svojih vršnjaka i to isključivo u onim skupinama u kojim egzistiraju najveća *odstupanja od normativnih orijentacija* i u kojima se susreću *modeli delinkventnog ponašanja* kao i *društveni podsticaji* za takve oblike ponašanja.

Nizom empirijskih istraživanja (*Glueck*, 1950., *Mead* i *Marsden*, 1981., *La Grange* i *White*, 1984.) potvrđena je korelacija između različitih oblika komunikacije, odnosno povezanost identifikacije sa delinkventnim prijateljima i takvim obrascima ponašanja koji podrazumijevaju i mogućnost zloupotrebe droga.

Za svrhu našeg istraživanja preddelinkventnog ponašanja djece i adolescenata, inspirativno je navesti longitudinalno nacionalno istraživanje pojave narkomanije i delinkvencije među američkom omladinom (1976.–1979.), koje je pokazalo da su kriminalne sklonosti to *izraženije* a težina krivičnih djela maloljetnika to *veća*, što su oni jače i dublje povezani sa svojim delinkventnim vršnjacima. Zaključno, ovo istraživanje je neupitno potvrdilo da nivo "delinkventnosti" ovisi o vršnjacima. Slaba podložnost konvencionalnim utjecajima društva u

kombinaciji sa pripadnošću delinkventnoj skupini vršnjaka generira znatno veće frekvencije kriminalnog ponašanja mladih.

Međutim, *Johnstonova istraživanja* upozoravaju da je, u uvjetima socijalne diferencijacije, skupina vršnjaka često jedina *stabilna društvena grupa* koja, u područjima gdje prevladava socijalna dezorganizacija (izostanak pozitivnog utjecaja porodice i škole), po pravilu, *devijantno* odnosno *kriminalno orijentirana*.

Zato ćemo u II fazi istraživanja nužno uključiti i treću, *Sutherlandovu* teorijsku paradigmu diferencijalne asocijacije (1939.) koja spada u grupu teorija simboličnog interakcionizma. Ova teorija različitih druženja (*diferencijalna asocijacija*) pretpostavlja da ljudi (na)uče prestupničko ponašanje kroz druženje sa ljudima koji krše društvene norme. Dakle, u interakciji preddelinkventnih i delinkventnih skupina sa nedelinkventnim vršnjacima, ovi posljednji počinju da uče i imitiraju obrasce ponašanja koje prve dvije skupine prakticiraju. Ako se, stjecajem okolnosti školskog ili lokalnog zajedničkog načina življenja i susretanja, nedelinkventni pojedinac zbliži sa delinkventnom ili preddelinkventnom skupinom, preuzet će njihove obrasce ponašanja, navike i vrijednosti te početi s ispoljavanjem preddelinkventnog odnosno delinkventnog ponašanja, stavova i mišljenja. Njegova sklonost, tvrde *Petrović – Niškaj* (2004.), ispoljavanju delinkventnog ponašanja više će zavisići od intenziteta druženja nego od učestalosti, trajanja ili prednosti druženja.

Na našim rezultatima do sada provedenog istraživanja, analiziranje indeksa neopravdanih izostanaka, niskih ocjena vladanja i ukupnog školskog uspjeha bit će indikativno, jer je plauzibilno pretpostaviti da se pojedinci, koji izostaju i bježe iz škole, loše se vladaju i zanemaruju učenje, druže sa sebi sličnim vršnjacima iz iste škole ili sa onima koji su je već napustili, odnosno koji su izbačeni iz procesa redovnog školovanja. Potrebu za socijalnom sigurnošću i psihosocijalnim funkcioniranjem oni traže i vjerojatno nalaze u skupinama delinkventne populacije u svojoj lokalnoj zajednici, ali je opravdano pretpostaviti i da sami negativno utječu na druge pojedince u vlastitoj školi okupljajući ih, po modelu sociometrijskih zvijezda, u svoje vlastite skupine, nudeći im svoj negativni obrazac ponašanja kao uvjet druženja.

Prema tome, ako se u lokalnoj zajednici ili školi nalaze takve delinkventne i preddelinkventne skupine mladih to će svi koji ispoljavaju intenzivnije poremećaje društveno nepovoljnog ponašanja u procesu nastave i zanemarivanje svojih školskih obaveza postati *regrutna osnova* maloljetnih delinkvenata, a vjerojatno i *budući reprodukcijski segment kriminalne aktivnosti* u našoj sredini.

1.2.4. Utjecaj nivoa škole

Škola je bitan socijalizacijski faktor i predstavlja novu društvenu skupinu u koju dijete ulazi te instituciju u kojoj mu se postavljaju nove obaveze i odgovornosti, a nema više povlašten položaj kao u porodici.

Vrijednosni sustav škole često se razlikuje od onog koji vlada u nje-govoj porodici ili koji posjeduju oba ili jedan od roditelja.

Smisao škole jeste u činjenici da je ona *conditio sine qua non* afirmacije u društvu i uspjeha u životu i njeno uspješno završavanje je konkretan cilj svakog učenika i njegovih roditelja. Uspješnost ostvarivanja tog cilja vrednuje se ocjenama. Može se razumjeti da ne mogu svi učenici ostvarivati visoki ili srednji uspjeh zbog različitih ličnih sposobnosti, motivacija, radnih navika, interesovanja te stupnja socijalne i emocionalne zrelosti, i da će uvijek postojati skupina koja postiže slabije rezultate upravo stoga što je inferiornija u spomenutim psihološkim karakteristikama.

No, to nisu i ne mogu biti elementi preddelinkventnosti. Ali, ako se u toj grupaciji slabijih učenika još ispoljavaju ponašanja koje remeti nastavni proces, ili su po svojoj prirodi asocijalna a k tome se započnu izbjegavanja redovnog dolaska u školu, opravdano je pretpostaviti da su to *signali* ozbiljnih poremećaja u ponašanju koji u izražnijem stupnju i obliku ukazuju na preddelinkvenciju.

Stoga smo, pored niza testova sposobnosti, primijenili u našem istraživanju i dva testa ličnosti koji otkrivaju bazične psihičke poremećaje i aberantne crte ličnosti. Evidentirali smo i ukupni školski uspjeh učenika na kraju prvog polugodišta, ocjenu iz vladanja te objektivne pokazatelje njegovih opravdanih, neopravdanih i ukupnih izostanaka sa nastave u toku prvog polugodišta školske 2002/2003. godine.

Na predloženim skalama, dobili smo, metodom procjene razrednog nastavnika i pedagoga škole, ocjene stupnja razvijenosti:

- a. radnih, kulturnih, higijenskih navika učenika;
- b. njegove usmjerenosti i interesovanja prema oblastima rada;
- c. komunikativnosti i prosocijalnosti kao bitnih osobina socijabilnosti;
- d. motivacije za učenjem;
- e. učenikove socijalne i emocionalne zrelosti;
- f. ispoljavanja općih sposobnosti u promatranoj razrednoj zajednici.

Po našem mišljenju, ovi podaci su zadovoljavajuće obuhvatili područje psihosocijalnih komponenti koje su bitne za ostvarivanje socija-

lizacijskog utjecaja škole, a s druge strane gledano, niski rezultati na ovim testovima i skalama indiciraju preddelinkventno ponašanje.

Opravdanost ovakvog pristupa potvrđuju rezultati relativno brojnih istraživanja. Znanstvenici *Conger* i *Miller* (1966.) su izdvojili iz populacije učenika osnovnih škola u Denveru učenike koji su počinili krivično djelo i formirali adekvatnu skupinu nedelinkvenata. Nastavnici su procjenjivali školski uspjeh, ponašanje i osobine ličnosti učenika obiju skupina i prema tim procjenama utvrdili da su delinkventi slabije adaptirani na školske situacije, da postižu slabiji školski uspjeh, pokazuju veću emocionalnu nestabilnost i neprihvatljive oblike ponašanja. (Prema *Mejovšeku*, 1982.)

Niz autora, među kojima i *Poldrugač* (1982.) i *Petran* potvrđuju da izostajanje sa nastave i bježanje iz škole predstavljaju značajan poremećaj u ponašanju koji karakterizira delinkventnu populaciju.

Rezultati navedenih istraživanja pokazuju da je škola, često, mjesto ispoljavanja poremećaja u ponašanju. Još su *Healy* i *Bronner* (1936.) ukazali, istražujući omladinsku delinkvenciju, da je pojava izostajanja sa nastave i bježanje iz škole mjerilo za promašaje škole u prevenciji *primarne delinkvencije*.⁹

Prema rezultatima gotovo svih tako predmetno usmjerenih istraživanja uloge škole u sprečavanju i pojavi delinkventnog ponašanja, često bježanje iz škole (neopravdani izostanci) ukazuje da je normalni tijek školovanja poremećen i da postoje ozbiljni problemi u prilagođavanju školskim obavezama. No, kao što bježanje iz škole može biti uzrok školskog neuspjeha učenika, s druge strane školski neuspjeh može i sam biti uzrokom bježanju iz škole. Ovaj *dvosmjerni kauzalitet* i njegove relacije sa drugim psihološkim i sociološkim varijablama propit će u okviru ovog istraživanja.

Za autore *Poldrugača*, *Mikšu* i *Todorovića* (1974.) bježanje iz škole je posljedica niza poteškoća učenika u školskoj i izvanškolskoj situaciji, negativnih porodičnih utjecaja i drugih faktora koji mogu djelovati na prilagođavanje maloljetnika školskim obavezama, zadacima i disciplini (Prema *Singeru*, 1994.)

Pri utvrđivanju učenika koji ispoljavaju oblike poremećaja u ponašanju koji se mogu okvalificirati preddelinkventnim, a kojeg su proveli razredni nastavnici, školski pedagozi i psiholozi metodom

⁹ Izraz *primarna delinkvencija* nije pogodan za predmet našeg istraživanja, jer se on odnosi na pojedince koji su počinili neka od sitnijih krivičnih djela (npr. djelo sitne krađe ili veći prekršaj javnog reda i slično).

sintetskog procjenjivanja, kriteriji nezadovoljavanje školskih obaveza i izostanci sa nastave bili su značajni faktori tog utvrđivanja, ali ne jedini ni isključivi.¹⁰

1.2.5. Utjecaj nivoa porodice

Primarna socijalizacija odvija se u porodici. Od najranije mladosti, život u porodici znatno utječe na ponašanje čovjeka te predodređuje njegovo ponašanje u zrelijoj dobi. Porodične prilike, bile one povoljne ili nepovoljne, mogu imati stanovito značenje za kasnije ponašanje čovjeka, a u pogledu adolescenta nužno ih je staviti u odnos prema cjelokupnoj ličnosti i drugim utjecajima sredine u kojoj živi.

(U priloženom modelu programiranja prevencije na str. 19 u središnjem krugu je označena individualni nivo ponašanja.)

Pojedini događaji u porodici mogu različito utjecati na ponašanje djeteta ili maloljetnika ovisno o dobi u kojoj mu se zbivaju, intenzitetu, trajanju i postojanju drugih okolnosti koje njihovo djelovanje mogu pojačati ili slabiti.¹¹

U istraživanjima uzroka maloljetničke delinkvencije izrazita se pažnja poklanjala izučavanju *utjecaja loših porodičnih prilika i odnosa*. Posebno je akcentuirano izučavanje *promjena u porodičnoj strukturi*. Još od ranih 60-tih godina prošlog stoljeća Glueckovi su svoja interesovanja usmjerili na *socijalnu klimu* koja vlada u porodici maloljetnih delinkvenata i na *međusobne odnose njihovih roditelja te roditelja sa djecom*.

U svojoj studiji¹² Glueckovi zaključuju, koristeći složene multidimenzionalne i multifaktorske analize podataka prikupljenih iz istoimenog

¹⁰ Stupanj korelacije između školskog uspjeha, izostajanja sa nastave i ukupnih izostanaka sa pripadnošću preddelinkventnoj i delinkventnoj populaciji rijetko kada prelazi visinu od 0,50 što znači da postoji samo 25% zajedničkih faktora u kojima se pripadnost delinkventnoj populaciji veže za jedan od ovih navedenih elemenata. Interkorelacija školskog uspjeha i izostajanja iz škole nije ništa veća od one koju smo naveli.

¹¹ Tako npr. rano odvajanje djeteta od majke uzrokuje frustracije koje se mogu štetno odraziti na kasnije ponašanje i dovesti ga do kriminogenih posljedica. Ako odvajanje od majke uslijedi kasnije takve posljedice mogu biti neznatne ili nikakve. Odvajanje djeteta od oca u manjoj mjeri izaziva štetne posljedice ako se rano dogodilo, dok takvo odvajanje u kasnijoj njegovoj dobi izaziva jače frustracije koje se mogu odraziti u preddelinkventnom, asocijalnom pa i antisocijalnom i delinkventnom ponašanju. (Andry, 1957.)

¹² Glueckovi (1962), *Family Environment and Delinquency*, London.

istraživanja, da *faktor porodice* najjače utječe na kompleksno područje raznovrsnih nagona k disocijalnom ponašanju, jer se odnosi na najintimnije veze djeteta u razvoju tj. na njegovu emocionalnu povezanost sa roditeljima i ostalim članovima porodice. Autori izrijeком navode da kriminogeno značenje socijalnih faktora, osobito onih porodičnih, neposredno utječu :

- na pojavu delinkventnog ponašanja;
- na formiranje kriminogenih osobnih svojstava;
- na modifikaciju ili pojačavanje djelovanja inače gotovo irelevantnih svojstava ličnosti,
- odnosno, mobilizaciju njihovog neznatnog ili latentnog kriminogenog karaktera.

I drugi, pozniji autori ističu *međuljudske odnose u porodici* kao vrlo važan faktor za razumijevanje poremećenog i delinkventnog ponašanja djece. Pri tom ih većina naglašava da nije toliko *bitna formalna strukturalna* ili *ekonomska problematika porodice*, koliko *unutarnje emocionalno međuljudsko stanje porodice*.

Stoga ćemo u našem istraživanju interesovanja usmjeriti ne samo na pitanja o strukturi porodice, nego i na odnose između roditelja i članova porodice te na podršku koju učenik (ne)dobiva u porodici u odgoju i obrazovanju.

Glueckovi su još 1950. godine ustanovili da dobri odnosi u porodici postoje samo kod **38,6%** delinkvenata, nasuprot **65,3%** kod nedelinkvenata. Izrazitu porodičnu koheziju su ustanovili kod **16%** delinkvenata i kod **61%** nedelinkvenata. Nasuprot ovome, potpuno pomanjkanje unutarnje povezanosti među članovima porodica utvrđeno je kod **24,7%** delinkvenata a samo **0,8%** kod nedelinkvenata. (Prema Singeru, 1994.)

Manjkavostima u odgoju bavila su se brojna istraživanja, pa i *Burtova* (1925.) i *Mannheimova* (1966.). Pokušavalo se utvrditi da li manjkav odgoj *neposredno* utječe na nastanak delinkventnog ponašanja, ili *posredno* preko određenih svojstava ličnosti, s ciljem dobivanja odgovora na pitanje zašto kod psihofizički normalne djece koja žive u približno istim uvjetima neka postaju delinkventi a druga se normalno prilagođavaju i socijalno integriraju?

U našem istraživanju ćemo koristiti *metodu ekvivalentnih parova*. Iz ukupne strukture našeg uzorka selekcionirati ćemo učenike koji imaju *iste uvjete života i obrazovanja*, s tim da jedna njihova skupina pripada preddelinkventnoj, a druga nedelinkventnoj populaciji. Postupak ekvivalentnog uparivanja približava nas *metodi prirodnog eksperi-*

menta koji će pokazati da su utvrđene razlike među ovim skupinama njihove stvarne razlike.

Nadalje, slijedeći ideju *McCordyovih*¹³, pokušat ćemo analizirati utjecaje *različitih kombinacija uvjeta i odgoja djece te disfunkcionalnosti porodica na ispoljavanje preddelinkventnog ponašanja* svojih potomaka. Zanimljivo je spomenuti i istraživanje Greenvooda (1986.) među kroničnim urbanim maloljetnim delinkventima a koje naglašava važnost adekvatne primjene i ravnoteže nagrada i kazni u procesu odgoja, jer primjena koja prevladava isključivo jedan ili drugi odgojni postupak doprinosi pojavi delinkventnog ponašanja kod djeteta.

Sa aspekta našeg istraživanja, kritički se osvrnuvši na ove pristupe, možemo konstatirati da su isključivo fokusirani na delinkventnu populaciju i to onu pretežno kroničnog (recidivnog) tipa, a mi pristupamo populaciji učenika koja se normalno obrazuje i koja nije počinila krivična djela, niti prestupe zbog kojih bi bila evidentirana u socijalnim službama ili policiji. Prema tome, za očekivati je da će naši rezultati biti drugačiji od njihovih a eventualne slične tendencije u ponašanju i karakteristikama bit će manje naglašene. Ako se pak ispolje identične razlike u rezultatima kao u spomenutim istraživanjima, to će ukazati na potrebu što hitnijeg interventnog pristupa preventivnim programima koji bi obuhvatili takve učenike i njihove porodice, školu, lokalnu zajednicu.

1.2.6. Ličnost preddelinkventa

U izloženom konceptualnom modelu, centralni predmet istraživanja je individualni nivo ličnosti koja ispoljava sklonost delinkvenciji i posjeduje neke od osobina koje karakteriziraju delinkventnu populaciju. Sa stanovišta našeg istraživanja važno je utvrditi koji su *rizični elementi* preddelinkventnog ponašanja i provjeriti kakav je *prediktivni utjecaj* općih i posebnih sposobnosti, kao i pojedinih crta ličnosti na takve društveno nepoželjne oblike ponašanja.

U dijelu razmatranja utjecaja *vršnjačke grupe* na ponašanje adolescenata ukazali smo na specifičnosti adolescencije kao stupnja bio/psiho/socijalnog sazrijevanja. Pogrešno je i dijete i adolescenta tretirati kao "ljude u malom" jer su oni potpune ličnosti na specifičnom stupnju razvoja, stupnju koji određuje njihove psihološke karakteristike (sposobnosti, crte ličnosti, interesovanja, motivacija, navike i sl.) i so-

¹³ McCordyovi (1954), *Origins of Crime*.

cijalni realitet koji se iskazuje u njihovim sociološkim karakteristikama užeg i šireg okruženja, uvjeta života, školovanja, provođenja slobodnog vremena i sl.

Mnoga su istraživanja provedena sa ciljem da se utvrde bitne razlike u karakteristikama ličnosti delinkventne i nedelinkventne populacije. Većina istraživanja imala je psihološku teorijsku paradigmu a polazila su od teze da su ličnosti delinkventne po svom bio/psihičkom ustrojstvu zaseban tip ličnosti. Rezultati ovih istraživanja nisu dovoljno uvjerljivi da bi dali potvrđan odgovor na prethodno pitanje.

Kovačević-Momirović-Singerovo ispitivanje intelektualnih sposobnosti delinkventne i nedelinkventne populacije 1974. godine ukazuju da delinkventi imaju nešto nižu inteligenciju u usporedbi sa svojim vršnjacima. No, isti autori zaključuju "da različite grupe faktora između delinkventne i nedelinkventne skupine maloljetnih ispitanika upućuju na to da je po srijedi različita struktura kognitivnih prostora ..." ali da se "...ipak iz toga ne bi moglo zaključiti da su svi maloljetni delinkventni uvijek na nižoj intelektualnoj razini". (Prema Singeru, 1994..).

Usporedba rezultata maloljetnih delinkventata-počinitelja imovinskih delikata sa prosječnim rezultatima uzorka populacije pokazala je da se delinkventi bitno razlikuju od prosjeka na svim pojedinim kognitivnim varijablama ali da se "ne može zaključiti da su delinkventi – počinitelji imovinskih delikata uvijek intelektualno slabiji, ali bi se moglo zaključiti da je njima potrebno više vremena za kognitivni razvoj. Takav duži put može biti posljedica mnogih utjecaja pa i nepovoljnih socijalno kulturnih prilika." (Kovačević 1976., prema Singeru 1994. str. 221.)

Iz citiranog zaključka istraživanja evidentna je nedovoljna uvjerljivost dobivenih razlika u inteligenciji delinkventne i nedelinkventne populacije. Ne samo da dolazi do značajnog prekrivanja varijance rezultata delinkventata i nedelinkventata, već dvije bitne intervenirajuće varijable nisu uopće kontrolirane:

- a. socijalno-ekonomski i porodični ambijent;
- b. ni stvarna populacija delinkventata, koja nije zahvaćena čak ni postupkom randomizacije; oni koji su u istraživanju testirani pripadaju "otkrivenoj populaciji delinkventata" dok neotkriveni uopće nisu bili uključeni u istraživanja.

1.2.7. Značaj socijalne mreže

Druga važna suvremena istraživačka orijentacija je propitivanje *socijalne mreže* adolescenata. (Bullinger, H. Nowak I., 1998.). Ona obuhvaća sve odnose pojedinca, porodične i prijateljske, kao i stručne

interakcije. Pri tom se razlikuju *primarna socijalna mreža*, koja se odnosi na ukupnost socijalnih interakcija koje pojedinac ima u osobnoj sredini koju čine *porodica, rodbina, prijatelji i poznanici*, od *sekundarnih socijalnih mreža* koje čine *društvene institucije i organizacije* (npr. škola, klubovi, društva i sl.).

Ukoliko u primarnoj socijalnoj mreži – u porodici budu izraženi pojedini negativni odnosi, a to se događa još i u drugim fragmentima iste mreže (rodbini, vršnjacima, susjedstvu), to će se konačni efekt odraziti u asocijalnu ponašanje adolescenta i biti to veći, što su veći konfliktni odnosi. Dakle, važno je imati u vidu da pojedini fragmenti socijalne mreže, ne samo što različito djeluju u različitim periodima socijalizacije, mogu još i preuzeti socijalizacijsku funkciju, bilo da neutraliziraju negativne efekte, bilo da ih pojačavaju.

Za predmet našeg istraživanja vrlo je važno izučiti *funkcioniranje* primarne socijalne mreže, jer kao bitne prediktorske varijable treba uključiti traumatične posljedice rata, a posebno fizički gubitak jednog od roditelja, pa je bitno sagledati tko je i kako prihvatio ulogu “psihološkog oca” i u kojem fragmentu primarne socijalne mreže se to desilo.

Potrebno je inicijalno propitati ne samo kvantitativnu dimenziju socijalne mreže, već i njeno kvalitativno produbljivanje i napore koji se čine na održavanju postojećih i proširenju na nove fragmente socijalnog umrežavanja. To je važno jer će se naše istraživanje kretati i prema analizi specifičnosti migrantskih skupina preddelinkvenata i delinkvenata čije su primarne socijalne mreže pokidane, a sekundarne nisu tako razvijene da bi mogle preventivno protektivno djelovati.

1.2.8. Sugestije iz recentnih istraživanja

U modernoj psihologijskoj znanosti još su uvijek prisutne kontraverze i nejasnoće vezane za maloljetničku delinkvenciju, a posebno za rast nasilja i agresivnosti maloljetnika što postaje sve ozbiljniji problem u razvijenim društvima. Tako, za primjer, *meta analiza*¹⁴

¹⁴ Meta analiza je suvremeni metodološki postupak u kome se koriste sekundarni izvori tj. već provedena istraživanja istog ili sličnog sadržajnog usmjerenja. Osnovni je cilj meta analize identificirati relevantne istraživačke studije o nekom problemu te izdvojiti bitne podatke iz svake studije i analizirati njihovu kompatibilnost.

većeg broja metodološko različitih istraživanja *Milesa* i *Careya* (1997.) ukazuje da se približno 50% varijance, rezultata na testovima agresivnosti može objasniti genetskim faktorima, a ostatak socijalnim determinantama. Genetski faktori dobivaju sve veću važnost procesom odrastanja i starenja, dok se utjecaj okoline smanjuje, ali kod mladih ljudi od većeg je značaja utjecaj okoline, posebno porodičnih odnosa.

Druga istraživanja, poput Rowea (1990.), Careya G. (1994.), *Gottesmana I.* i *Goldsmitha H. H.* (1994.), koja su se bavila analizom i komparacijom maloljetničke delinkvencije i kriminaliteta odraslih ukazuju da je maloljetnička delinkvencija određena u najvećoj mjeri faktorima socijalne okoline, dok je kriminalno ponašanje odraslih u većoj mjeri određeno genetskim faktorima.

Od socijalnih faktora najviše se spominju: utjecaj *imitacije roditelja i vršnjaka* te snažan utjecaj *osjećaja pripadnosti grupi*. Ovi podaci zahtijevaju kritičku primjedbu jer se radi o istraživanjima koja su vjerojatno teorijsko-metodološki bazirana na paradigmi *teorije socijalnog učenja* i na elementima teorije diferencijalne asocijacije što je moglo doprinijeti sistematskom otklonu i interpretaciji rezultata, i formuliranju zaključaka.

Jedan dio suvremenih istraživanja utjecaja porodičnih odnosa na asocijalno ponašanje djece i adolescenata potvrđuje gotovo već zaboravljene *teorije ličnosti Adlera* (1929.), *Horneyeve* (1945.) i *Rogersa* (1959.), koji su naglašavali ključno značenje roditeljskog ponašanja za poticanje ili ograničavanje razvoja genetski potencijalne djece i prirodnu težnju k optimalnom funkcioniranju organizma.

Zanimljivo je i saznanje da je još znatno prisutno uvjerenje među roditeljima i u našem društvu općenito da dijete treba disciplinirati i primjenom fizičke sile, te postupcima podređivanja, dakle, ispoljavanjem neke vrste agresivnog ponašanja prema djeci. Rezultati novijih istraživanja nisu ničim potvrdili ovaj zdravo-razumski stav i pristup već, naprotiv, pokazuju da između kažnjavanja i nepoželjnog ponašanja agresivnosti djece postoji sljedeća kompleksna relacija:

- kažnjavanje djece neposredno koči agresivno ponašanje i njegovo pojavljivanje u situacijama u kojima je primijenjena kazna, ali prečesto ponavljanje kažnjavanja uzrokuje agresivno ponašanje izvan konteksta situacija zbog kojih je kažnjavanje poduzeto, odnosno provocira agresivnost prema vršnjacima u školi,

na javnim mjestima i sl. (*McGee R. A., Wolfe D. A., Wilson S. K., 1977.*).

- kada roditelji ne kontroliraju svoju agresivnost to modelira agresivno ponašanje djece i smanjuje njihove mogućnosti kontroliranja vlastitih negativnih impulsa.

Adolescenti su sve češća ciljna istraživačka skupina a fokus je na ispitivanju odnosa roditeljskog ponašanja i ponašanja njihovih adolescenata. Tako *Capaldi D. M.* i *Patterson G.* (1991.) utvrđuju da neodgovarajući nadzor roditelja nad ponašanjem adolescenata, kao i niski intenzitet bliskih odnosa roditelja i djeteta, predstavlja važan faktor lošeg prilagođavanja naročito dječaka u ranoj adolescenciji. Skladno tome, treba imati u vidu da su uloga oca i odnosi koje on ostvaruje sa starijim djetetom i adolescentom vrlo važni jer su različiti socijalizacijski modeli iskustva koja majka i otac pružaju djetetu. (*Rice K. G., Cunningham T. I., Young M. B., 1997.*).

Lopez F. G. i njegovi suradnici (1992.) su istraživali važnost odnosa djeteta sa majkom i ocem. Zaključili su da je agresivnost i nepoželjno ponašanje djevojaka moguće objasniti *neodgovarajućim odnosom oba roditelja prema njoj, premda je jači efekt kada je izraženiji konflikt-ni odnos sa majkom, dok je za mladića važniji konflikt-ni odnos sa ocem.*

Ova saznanja sadržajno i metodološki usmjeravaju naše kvalitativno istraživanje koje ćemo provesti u njegovoj drugoj fazi. Naime, nužno će biti propitati konflikt-nost odnosa naših ispitanika sa ocem, jer su u preddelinkventnoj skupini bili prevalentno muški adolescenti. No, pri tom imamo na umu da dosadašnja istraživanja nisu konzistentna, niti u metodologiji pa stoga ni u rezultatima, jer zahvaćaju različite vidove društveno nepoželjnog ponašanja i na različite načine pristupaju utvrđivanju interakcija roditelja i adolescenata.

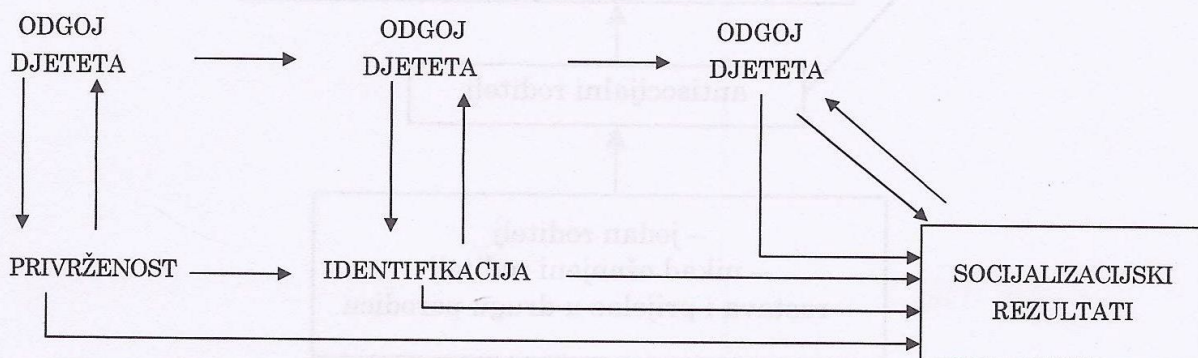
Nedavno istraživanje, provedeno na reprezentativnom uzorku učenika svih škola Primorsko-goranske županije u Republici Hrvatskoj ($N = 3082$), a koje je ispitivalo vezu negativnog odnosa roditelja i agresivnosti adolescenata (*Bezinović P., Smojver-Ažić S., 1999.*), potvrdilo je značajan utjecaj interakcije negativnog odnosa sa roditeljima i spolom adolescenata, te posebno ukazalo na važnost uloge oca u razvoju ličnosti muškog adolescenta, jer negativni odnos sa ocem predstavlja posebno rizičan faktor za njega stoga što otac predstavlja za muške adolescente primarni model ponašanja.

1.2.9. Primjena teorije razvoja na antisocijalno ponašanje

Pattersonov suvremeni pristup istraživanju devijantnog ponašanja (1996.) se sve značajnije oslanja na *teoriju razvoja pro/antisocijalnog ponašanja*, kojoj je zadatak da delinkventno ponašanje istražuje kako u stabilitetu, tako i u promjenama, u formi koja karakterizira trajektorije antisocijalnih individua kroz vrijeme njihovog razvoja.

Sljedeći, *Richters model* (1990.), ilustrira važnost metodološke orijentacije na razvojnu teoriju antisocijalnog ponašanja:

Izvori prosocijalnog i antisocijalnog ponašanja

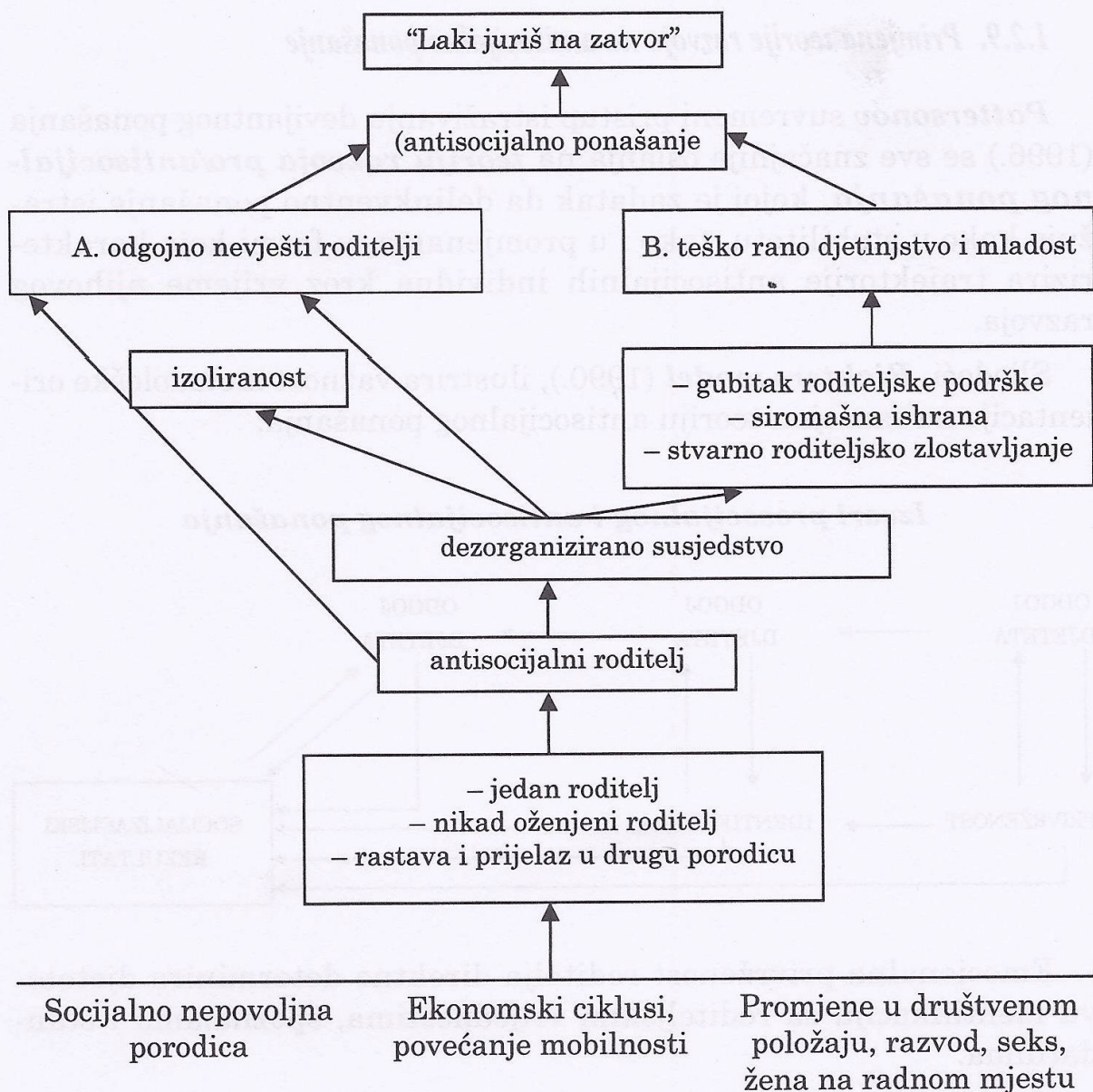
Emocionalna privrženost roditelja direktno determinira djetetovu identifikaciju sa roditeljskim vrijednostima, spoznajama i standardima.

Kao što je Patterson pokazao u modelu, *proces odgoja* može imati neke *direktne efekte* na rezultate socijalizacije, ali imati i *indirektne efekte*, posebno kroz privrženost i identifikacijske varijable.

Model prisile u odgoju je primarno direktna determinanta antisocijalnog ponašanja što potvrđuju mnoga dosadašnja istraživanja.

Drugi model (str. 40) kojeg Patterson navodi ukazuje na egzistenciju dvije putanje *formiranja* i *ispoljavanja antisocijalnog ponašanja*.

Ovaj model pokazuje da se razarajući porodični procesi odražavaju na antisocijalnim rezultatima kod djece. Prema autoru, on je isti model primijenio u istraživanju populacije crnaca i bijelaca u SAD-u koji žive u ovakvim nepovoljnim socijalnim uvjetima i porodičnim odnosima.

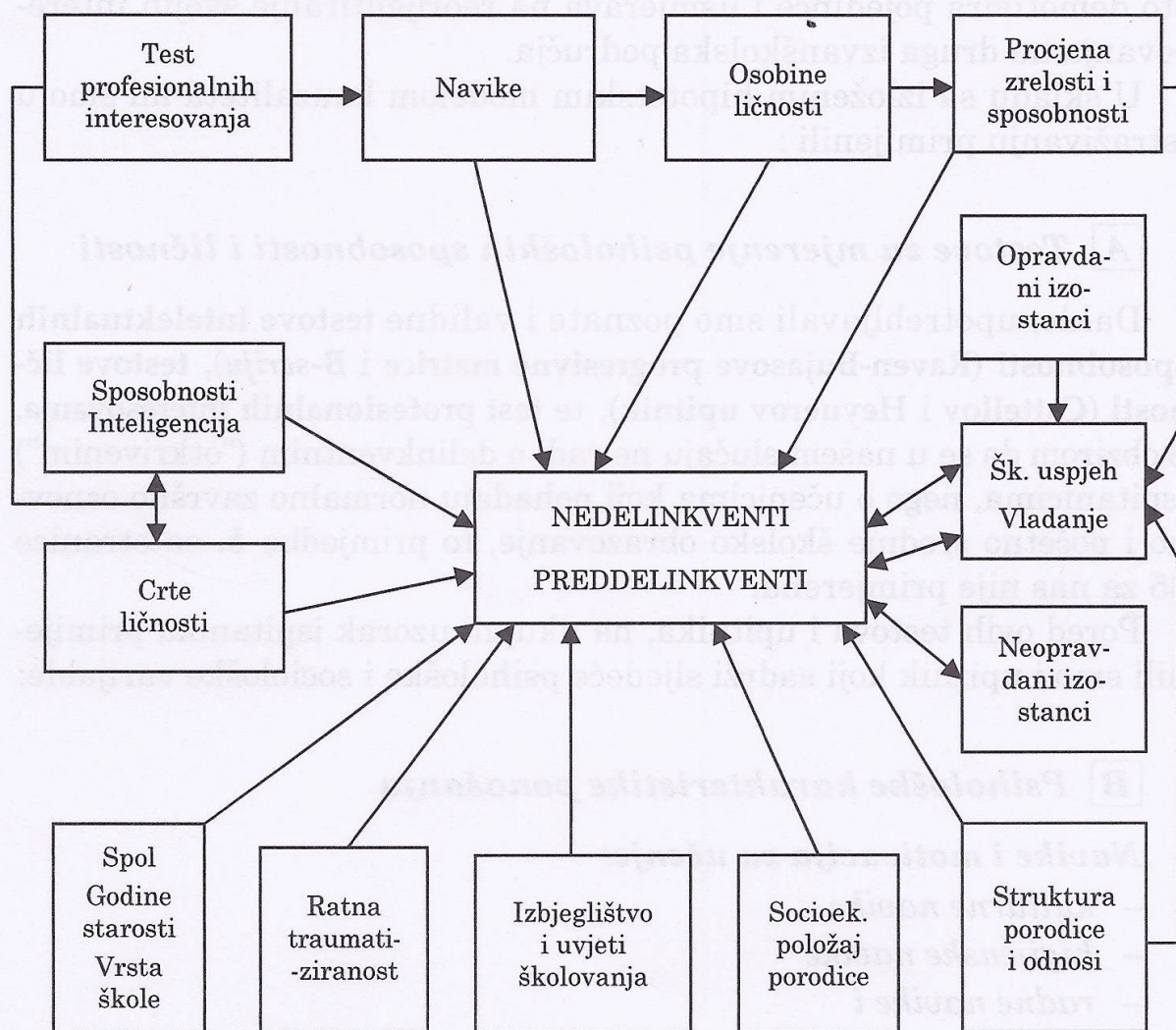

Premda je privlačnost ovog modela nesumnjivo velika, nužna je kritička zadržka, jer njegovom kauzalitetu moramo pristupiti sa stanovišta razvojne teorije. Istraživanja antisocijalnog ponašanja bi svakako trebala razvojno usmjeriti i težiti longitudinalnosti da bi se moglo utvrditi koje etape i njihove karakteristike, iskazane kroz stupanj društvene i osobne dezorganizacije, determiniraju antisocijalno ponašanje i njegov prelazak u kriminal.

Sa stanovišta našeg istraživanja korisno je prikazivanje ovog modela jer će naš metodološki pristup, posebno kroz planiranu drugu fazu (kvalitativnog) istraživanja, biti usmjeren na prijelazne etape antisocijalnog u inicijalno delinkventno, a potom u kronično delinkventno ponašanje.

1.3. OKVIRNI NACRT ISTRAŽIVANJA

Hipotetski kauzalni model potencijalnih utjecaja psiholoških i socioloških faktora operacionaliziranih kroz sadržaj upotrebljenih testova, upitnika i skale procjene

Ovaj model ukazuje da je nužno propitati *kauzalnu predikciju* i *funkcionalnu povezanost* svake pojedine skupine psiholoških i socioloških varijabli te, eventualno, *analizom putanje (path-analyse, PA)* provjeriti egzistenciju *rekurzivnih* i *nerekurzivnih kauzalnih modela*. Naime, opravdano je pretpostaviti da će neke temeljne *sociološke varijable* (spol, dob, vrsta škole, socioekonomski status porodice) i *psihološke varijable* (intelektualna sposobnost, crte ličnosti, test profesionalnih interesovanja), *nerekurzivno direktno djelovati* na ispoljavanje preddelinkventnog i nedelinkventnog ponašanja.

No, s druge strane, ne smiju se zanemariti potreba verificiranja *mogućeg rekurzivnog modela* u domenu psiholoških varijabli (radne navike, motivacija, usmjerenost interesovanja na školski uspjeh), ni značajno *dvosmjerno kauzalno vezanje* sa ispoljavanjem preddelin-kventnog ponašanja, te *obratni smjer putanje* koji ukazuje da ispolja-vanje određenih vidova poremećaja dovodi do slabijeg školskog uspjeha, što demotivira pojedince i usmjerava na reorijentiranje svojih intere-sovanja na druga izvanškolska područja.

U skladu sa izloženim hipotetskim modelom kauzaliteta mi smo u istraživanju primijenili :

A *Testove za mjerenje psiholoških sposobnosti i ličnosti*

Dakle, upotrebljavali smo poznate i validne testove intelektualnih sposobnosti (Raven-Bujasove progresivne matrice i *B-seriju*), testove ličnosti (Cattellov i Heyueroov upitnik), te test profesionalnih interesovanja. S obzirom da se u našem slučaju ne radi o delinkventnim (“otkrivenim”) ispitanicima, nego o učenicima koji pohađaju normalno završno osnovno i početno srednje školsko obrazovanje, to primjedba *b.* sa stranice 35 za nas nije primjerena.

Pored ovih testova i upitnika, na ukupni uzorak ispitanika primijeni-li smo i upitnik koji sadrži sljedeće psihološke i sociološke varijable:

B *Psihološke karakteristike ponašanja*

Navike i motivacija za učenje:

- *kulturne navike*
- *higijenske navike*
- *radne navike i*
- *motivacija za učenje*

Osobine ličnosti koje se iskazuju u ponašanju:

- *prosocijalnost*
- *antisocijalnost*
- *komunikativnost/nekomunikativnost*
- *usmjerenost sposobnosti i interesovanja*

Procjena zrelosti i sposobnosti:

- *socijalna i emocionalna zrelost*
- *opće sposobnosti učenika u razredu.*

Dakle, pored podataka koje smo dobili primjenom spomenutih testova i upitnika, primijenili smo i procjenu poznavaoaca učenika (razrednika, nastavnog osoblja, pedagoga, psihologa) koji su na odgovarajućim skalama davali svoje ocjene osobina i ponašanja svakog učenika. Na taj način jedinica naše analize bio je učenik tj. ličnost preddelinkventa odnosno nedelinkventa.

C Sociološke karakteristike ispitanika

Sociološke karakteristike ispitanika zahvaćene su sljedećim grupama pitanja:

Prva grupa je grupa *sociodemografskih karakteristika* (spola, godina starosti, vrste škole koju pohađa).

Drugu grupu čine *ratna traumatiziranost* koja proizilazi iz posljedica rata:

- život bližnjih;
- ranjavanje u porodici;
- teži gubitak zdravlja u porodici;
- gubitak imovine;
- razdvojenost roditelja.

Treća grupa su *varijable* koje se odnose na *izbjeglištvo i uvjete stanovanja*:

- za vrijeme rata jest/nije morao izbjeci iz mjesta stanovanja;
- po završetku rata živi/ne živi u mjestu gdje je prije boravio;
- prije rata živio je sa funkcionalnom/disfunkcionalnom porodicom;
- sada živi sa funkcionalnom/disfunkcionalnom porodicom;
- uvjeti pohađanja škole su primjereni/neprijereni.

Četvrta grupa odnosi se na *socioekonomski položaj porodice*:

- izvori prihoda oca i majke;
- školska sprema oca i majke;
- zanimanje oca i majke.

Peta grupa odnosi se na *strukturu porodice i odnose među članovima porodice*:

- razvod roditelja;
- struktura porodice;
- odnosi između roditelja i članova porodice;
- podrška porodice u odgoju i obrazovanju.

Pored ovih podataka dobivenih o svakom učeniku, tražili smo i njegovu ocjenu *ukupnog školskog uspjeha* i *ocjenu iz vladanja*, kao i broj sati *neopravdanih* i *opravdanih izostanaka*. Relacije, koje je potrebno istražiti i otkriti da li, u odnosu na njih, postoji statistički značajna razlika između nedelinkventne i preddelinkventne skupine, prikazane su na hipotetskom kauzalnom modelu (vidi: str. 41).

2. METODOLOŠKI PRISTUP

2.1. POSTUPCI PRIKUPLJANJA PODATAKA

Već smo napomenuli da će cjelovito istraživanje imati dvije faze koje će se metodski i predmetno razlikovati. I faza ispitivanja kvantitativnog je usmjerenja: zahvaćen je uzorak od 475 učenika osnovnih škola ("9. maj", "Grbavica II", "Nafija Sarajlić") i 707 učenika srednjih škola ("Željeznički školski centar", "Mješovita srednja škola – Vogošća", "Mješovita srednja poljoprivredno-veterinarska i prehrambena škola", "Mješovita srednja elektrotehnička škola", "Srednja škola primijenjenih umjetnosti").

U izvjesnom smislu uzorak škola bio je namjeran, jer smo se rukovodili prethodnim informacijama o izraženim problemima društveno nepoželjnih oblika ponašanja među učenicima tih škola. (Ukupan uzorak koji je upućen u obradu jeste 1169 učenika od čega je 214 svrstano u grupu preddelinkventnih, a 955 u nedelinkventnu skupinu učenika).

U osnovnim školama obuhvaćeni su VII (217) i VIII (258) razredi, a u srednjim I (349) i II (358).¹⁵ To su upravo bile generacije adolescenata koje su u toku rata imale *približno 5 godina*, a sada su u adolescentnom uzrastu, između 13/14 i 16/17 godina.

Na cjelokupnom uzorku primijenjen je upitnik za razrednike i, kao je već spomenuto, testovi intelektualnih sposobnosti i upitnici crta ličnosti, te test profesionalnih interesovanja koji se koristi u Zavodima za zapošljavanje za profesionalnu orijentaciju učenika završnih razreda srednjih škola.

Sintetskom procjenom koju je vršilo nastavno osoblje, pedagozi i psiholozi škola, procjenjivano je prethodno primijećeno problematično ponašanje učenika koje se može tretirati preddelinkventnim. Obiman posao psihološkog testiranja, procjenjivanja i prikupljanja originalnih podataka o ocjenama školskog uspjeha i vladanja, te broju neopravdanih, opravdanih i ukupnih izostanaka u toku proteklog perioda prvog polugodišta do trenutka testiranja, obavljen je za samo mjesec dana, uz punu suradnju škola i izuzetno zalaganje njihovih predstavnika koji su neposredno bili uključeni u istraživački proces.

¹⁵ Iscrpna kvantifikacija uzorka dana je u prilogu ovog rada kako ne bi nepotrebno opterećivala prikaz metodologije istraživanja.

2.1.1. Kritička metodska napomena

Osnovna opravdana kritička primjedba se sastoji u tome da smo, na bazi subjektivne procjene više procjenitelja, vršili svrstavanje učenika kod kojih su nastavnici, pedagozi i psiholozi zamijetili ponašanja koja remete nastavu i odnose sa nastavnicima i vršnjacima.

Neadekvatno korištenje slobodnog vremena, disciplinski prijestupi, bježanje iz škole i drugi poremećaji ponašanja od strane učenika, čak i nasilničko i vandalsko, mogli su sigurno biti zamijećeni od poznavaoca situacija u školi. Ali, ostaje kritičko pitanje da li smo adekvatno definirali kriterij problematičnog ponašanja pri ispunjavanju pozicije na ponuđenim skalama upitnika.

U svemu ovom ne treba izgubiti iz vida da smo utvrđivali inicijalnu devijantnost o društvene norme i školske obaveze a ne već utvrđeno delinkventno ponašanje učenika. Greške metodskog pristupa subjektivne procjene poznavaoca znatno smo umanjili korištenjem nezavisnog, istovremenog procjenjivanja i podrškom objektivnih pokazatelja ponašanja (neopravdanih izostanaka, vladanja, školskog uspjeha).

2.2. SEGMENTARNA ANALIZA UZORKA ISTRAŽIVANJA

Ponašanje kojeg su naši suradnici (nastavnici) procijenili kao problematično (preddelinkventno) mnogo je kompleksnije zahvaćeno u istraživanju što pokazuju tabele segmentarnog prikaza uzorka:

Tabela 1.

Komparativni prikazi školskog uspjeha, vladanja, neopravdanih i opravdanih izostanaka u skupinama nedelinkventnih i preddelinkventnih učenika

Tabela 1.1.

	NEDELINKVENTNA SKUPINA	PREDELINKVENTNA SKUPINA	UKUPNO
ŠKOLSKI USPJEH	0	1	Σ
1	321 34%	184	505
2	12	4	16
3	263	13	276
4	231	8 12%	240
5	128	0	133
Ukupno	955	214	1169

$$x^2 = ZN$$

$$CC = 0,382$$

Tabela 1.2

	NEDELINKVENTNA SKUPINA	PREDELINKVENTNA SKUPINA	UKUPNO
VLADANJE	0	1	Σ
1	2	46	48
2	6 3%	40	46
3	17	79	96
4	112	18	131
5	818	30 22%	848
Ukupno	955	214	1169

$\chi^2 = \text{ZN}$

CC = 0,619

Tabela 1.3

	NEDELINKVENTNA SKUPINA	PREDELINKVENTNA SKUPINA
NEOPRAVDANI IZOSTANCI	0	1
nijedan	468	28
samo 1	159	10
samo 2	97	13 31%
3 – 4	104	22
5 – 6	71	13
7 – 10	38	22
11 – 25	18 13%	74
26 i više	0	32
Ukupno	955	214

$\chi^2 = \text{ZN}$

CC = 0,544

Tabela 1.4.

	NEDELINKVENTNA SKUPINA	PREDELINKVENTNA SKUPINA
OPRAVDANI IZOSTANCI	0	1
nijedan	191	21
samo 1	71	11
samo 2	61	6
3 – 4	65	6
5 – 6	101	21
7 – 10	99	17
11 – 25	213	68
26 – 50	111	46
51 i više	41	16
Ukupno	955	214

$$\chi^2 = \text{ZN}$$

$$CC = 0,346$$

Podaci iz ovih tabela o zastupljenosti nedelinkventnih i preddelinkventnih učenika u pojedinim kategorijama ocjena školskog uspjeha i vladanja, te u distribuciji opravdanih i neopravdanih izostanaka, nedvojbeno pokazuju da se preddelinkventna populacija statistički značajno razlikuje od nedelinkventne skupine učenika i to najviše po ocjenama vladanja ($CC = 0,619$) i broju neopravdanih sati ($CC = 0,544$). Mnogo manje su utvrđene razlike i veze školskog uspjeha ($CC = 0,382$) i pripadnosti preddelinkventnoj skupini te opravdanih izostanaka ($CC = 0,346$) sa pripadnošću skupini preddelinkventnata. No, već visina dobivenih koeficijenata kontingencije ukazuje da dobivene asocijacije nemaju dovoljnu funkcionalnu snagu, posebice kad se to tiče ukupnog školskog uspjeha. Naime, čak 37% nedelinkventnih učenika ima nedovoljan ukupni školski uspjeh što remeti funkcionalnost kriterija za svrstavanje u spomenute skupine. U istom smjeru interpretacije tendira 12% preddelinkventnih učenika koji imaju dobar uspjeh (13), vrlo dobar (8) i čak odličan (8). Dakle, po kriteriju školskog uspjeha ovi učenici ne bi mogli nikako biti svrstani u preddelinkventnu skupinu.

Podaci o ocjenama vladanja zanimljivi su prvenstveno u segmentu preddelinkventne skupine koja ima ocjenu vladanju 4 i 5, a takvu ima svaki *peti* preddelinkventni učenik (22%).

Neopravdani izostanci pokazuju da do nivoa *pet* neopravdanih sati (jedan školski radni dan) imamo čak svakog *trećeg* preddelinkventnog

učenika (31%), a iznad broja neopravdanih izostanaka od *pet* sati nalazi se samo 13 nedelinkvenata koji bi, da je kriterij svrstavanja bio isključivo vezan uz neopravdano izostajanje, trebali biti svrstani u preddelinkventnu skupinu.

Općenito, možemo konstatirati da su procjenitelji imali *sintetički kriterij*, prije svega, vezan za zamijećeno problematično ponašanje koje se ispoljavalo u remećenju procesa nastave i discipline u školi te narušavanju odnosa sa nastavnicima i vršnjacima. Negativan školski uspjeh i mnogo opravdanih izostanaka nisu značajno asistirali u svrstavanju u preddelinkventnu skupinu, dok su ocjene iz vladanja (1, 2 i 3) značajno diferencirale većinu preddelinkventnih učenika (78%). Iznad *sedam* neopravdanih sati izostanci su također imali diskriminativni utjecaj.

Čini se da su ovi objektivizirani kriteriji, svaki sa svoje strane, doprinosili učvršćivanju procjenjivanih skupina i vjerojatno najizraženije djelovali u svojim kombinacijama (vladanje + neopravdani izostanci + školski uspjeh) na nastavničku percepciju problematičnih učenika. Dobiveni rezultati nedvojbeno ukazuju da se ta percepcija tek djelomično zasnivala na nekom pojedinačnom kriteriju, a većinom na sintetiziranom dojmu koji je rezultirao iz praćenja ponašanja i uočavanja evidentnih poremećaja kod učenika. Zato ga možemo, kao kriterijsku varijablu, koristiti sa povjerenjem, ali ga moramo korigirati za verifikaciju stvarne zastupljenosti preddelinkventne skupine u učeničkoj populaciji, moramo korigirati objektivnim postupcima (*cluster analizom*), te verifikacijom kombinacije objektivnih kriterija u pojedinoj *cluster* kategoriji.

2.3. METODE OBRADE I ANALIZE PODATAKA

U obradi podataka primijenili smo statistički program za primjenu u društvenim znanostima (*SPSS*) koji omogućuje deskriptivnu i inferencijalnu analizu¹⁶, te eksplanatornu i predikcijsku analizu u kojoj su korištene dvije kriterijske varijable – dihotomno svrstavanje u nedelinkventnu (0) i preddelinkventnu skupinu učenika (1), te originalnu skalu školskog uspjeha u prvom polugodištu izraženog ocjenama od 1 do 5.

¹⁶ Inferencijalna analiza (lat. *inferencia* = zaključivanje) bavi se prvenstveno razlikama i usmjerena je na procjenu da li utvrđene razlike nađene na uzorku možemo očekivati u populaciji iz koje je uzorak izvučen

2.3.1. Deskriptivna i inferencijalna analiza

Poglavlje o deskriptivnoj i inferencijalnoj analizi potkrijepiti ćemo tabelarnim i grafičkim prikazima distribucija frekvencija sa pripadajućim parametrima i testiranjima značajnosti razlika između aritmetičkih sredina i varijance (*Studentov T-test* i *ANOVA*).

To će omogućiti utvrđivanje statistički značajne razlike po pojedinim psihološkim varijablama i skalama procjene ponašanja.

Na sociološke varijable primijenit ćemo nonparametrijske analitičke tehnike i testiranje nulhipoteza (*Chi kvadrat test*, *Crammerov V* i *Phi koeficijent*).

2.3.2. Eksplanatorna i predikcijska analiza

U okviru ove analitičke paradigme izučit ćemo sve funkcionalne odnose među varijablama unutar psihološke i sociološke grupe varijabli, te između pojedinih relevantnih psiholoških i socioloških varijabli postupkom izračunavanja Pearson r koeficijenta i parcijalnih korelacija, te primjenom faktorske (FA) i kanonske korelacijske analize (CCA).

Multiplom korelacijskom (MCA) i regresijskom analizom (MRA) iznaći ćemo koje su pojedine psihološke i sociološke varijable u multiploj korelaciji R sa kriterijskim varijablama preddelinkvencije i školskog uspjeha, i kako predikcioniraju kriterijske varijable (*B koeficijenti*). Tako ćemo utvrditi koje su klasifikacijske psihološke i sociološke varijable najviše povezane sa kriterijskom varijablom preddelinkvencije, a posebno sa kriterijskom varijablom školskog uspjeha.

Multiplom regresijskom analizom utvrditi ćemo značajnost i relativne veličine utjecaja pojedinih psiholoških i socioloških varijabli na pripadnost nedelinkventnoj odnosno preddelinkventnoj skupini

Dvogrupo *diskriminativnom analizom (DA)*, koja je jedan od oblika regresijske analize a namijenjena je klasifikaciji dvaju i više nezavisnih varijabli, utvrditi ćemo sustav predikcijskih varijabli koje najbolje odjeljuju ispitanike jedne od druge skupine.¹⁷

Analizom putanje (PA), koja u stvari predstavlja ekstenziju multipla regresijske analize, izučiti ćemo karakteristični prediktivni porijekal pojedinih nezavisnih varijabli i njihov međusobni utjecaj, te utjecaj na kriterijsku varijablu preddelinkvencije. Ovom analizom moći ćemo

¹⁷ Ovu vrstu analize neki autori nazivaju i preskriptivna (prediktivna) diskriminativna analiza

testirati naš hipotetski model kauzaliteta između utjecajnih relevantnih varijabli međusobno i u odnosu na kriterijsku varijablu preddelinkvencije.

2.3.3. Klasifikacijska analiza zastupljenosti i intenziteta preddelinkventnog ponašanja

Budući da smo u cilju istraživanja istakli da ćemo različitim postupcima pokušati što preciznije utvrditi stvarnu zastupljenost učenika u preddelinkventnom ponašanju u ukupnoj strukturi našeg uzorka, pored sintetičke subjektivne procjene njihovog preddelinkventnog ponašanja, primijenit ćemo i cluster (taksonomsku) analizu (TA). Ova multivarijancna metoda u obradi podataka polazi od zajedničkih karakteristika određenih skupina ispitanika i klasificira ih u određeni broj clustera na bazi analize tih karakteristika. Odnosno, na objektivan način provodi klasifikaciju koristeći elemente psiholoških i socioloških varijabli koje se pripisuju pojedinom ispitaniku i klasificira ih u skupine koje su po svim tim osobinama u maksimalnoj sličnosti, odnosno različitosti od drugih skupina. Dakle, primjenjujući postepeno povećavanje broja očekivanih clustera, utvrdit ćemo koji broj clustera se javlja kao zadovoljavajuće interpretativan ovisno o rasporedu broja ispitanika u pojedinoj dimenziji clustera. Na taj način ćemo provjeriti da li je brojčano svrstavanje u preddelinkventnu skupinu ispitanika putem subjektivne sintetske procjene primjeren ovom objektivnom postupku svrstavanja.

Naredni postupak klasifikacije izvršit ćemo kombinacijom ***indeksa preddelinkventnog ponašanja*** (nizak školski uspjeh + iznadprosječan broj neopravdanih izostanaka + ispodprosječna ocjena iz vladanja + niska motivacija + nerazvijene radne i kulturne navike + antisocijalnost + nekomunikativnost, itd.).

Klasifikacijski cilj ovog postupka je iznalaženje najiscrpnije diferencijabilne kombinacije ovih karakteristika da bi se prosudio intenzitet preddelinkventnosti i na toj osnovi izvršilo klasificiranje preddelinkventnih ispitanika.

2.3.4. Eksperimentalni model ekvivalentnih parova preddelinkventnih i nedelinkventnih učenika

Provedba eksperimentalnog pristupa u društvenim istraživanjima vrlo je rijetka i teška, a ponekad i upitna. No, kako je suština svakog eksperimenta da ima eksperimentalnu i kontrolnu grupu koje su

izjednačene u nizu mogućih utjecaja kontaminirajućih varijabli, to smo u našem slučaju *metodom ekvivalentnih parova* iznašli 148 preddelinkventnih učenika i selekcionirali daljnjih 148 nedelinkventnih ispitanika koji su potpuno ekvivalentni parovi za utvrđene preddelinkventne učenike i to po slijedećim varijablama:

- spolu,
- dobi,
- izvorima prihoda oca,
- izvorima prihoda majke,
- školskoj spremi oca,
- posljedicama rata po gubitak života članova porodice,
- posljedicama rata po gubitak imovine.

Na taj način osigurali smo neku vrstu prirodnog eksperimenta u kojem su potpuno eliminirani eventualni utjecaji sociodemografskih karakteristika spola i dobi, te socioekonomskog položaja, kao i izloženosti odnosno neizloženosti utjecaju atmosfere i situacije rata i traumatiziranosti uslijed gubitka (pogibije) nekog ili više članova porodice, te gubitka imovine.

Ovo je bilo potrebno učiniti jer je bilo opravdano pretpostaviti da su spol i dob značajne diskriminativne varijable svrstavanja u delinkventnu odnosno nedelinkventnu populaciju, a boravak u toku rata i traumatiziranost uslijed ratnih događanja mogli su objektivno utjecati i na veće ili manje svrstavanje u preddelinkventnu skupinu onih pojedinaca koji su se našli u poziciji gubitka ili pogibije svojih bližnjih.

Analiza varijance i *diskriminativna analiza* koje smo primijenili na te dvije skupine ekvivalentnih parova, neposredno će pružiti uvid u kojim se psihološkim i sociološkim varijablama stvarno razlikuju preddelinkventna i nedelinkventna skupina učenika.

2.3.5. *Logistička regresijska analiza*

Na istoj razini ćemo provesti *logističku regresijsku analizu (Log. R)* koja je prikladna za izučavanje *asimetričnih predikcijskih relacija*, posebno kada je kriterijska varijabla dihotomna kao u našem slučaju, a ostale nezavisne i intervenirajuće varijable su pretežno kategorijskog (nominalnog) tipa.¹⁸

¹⁸ Gotovo sve naše sociološke varijable su nominalne, a znatan dio psiholoških varijabli je ordinarnog tipa.

Logistička regresija se razvila kao alternativna tehnika *diskriminativne analize*, jer dopušta analizu i interpretaciju podataka u uvjetima narušavanja temeljnih pretpostavki normalne distribucije. Zbog većeg broja nominalnih i ordinarnih socioloških, i nekih psiholoških varijabli koje smo koristili u ovom istraživanju, vidljivo je da je ova tehnika izrazito pogodna za ispitivanje stvarnih prognostičkih doprinosa međusobnom razlikovanju preddelinkventnih od nedelinkventnih adolescenata.

U krajnjoj instanci, na kraju prve faze kvantitativnog istraživanja, nas je interesirao uvid u to *koliko* i *koji* prediktori najviše pridonose klasifikaciji učenika u preddelinkventnu i nedelinkventnu skupinu.

Preko klasifikacijskih tablica pokazat će se stvarna podudarnost opserviranih i predikcioniranih skupina izražena kroz postotak točnosti klasifikacije i visinu pozitivne predikativne vrijednosti.

Primijenimo li logističku regresijsku analizu na čitavom uzorku ispitanika, uključujući varijable koje smo kao značajne logističke prediktore utvrdili na ekvivalentnim parovima, moći ćemo steći uvid u brojčano odstupanje stvarne preddelinkventne skupine od one koja je dobivena na osnovu procjene nastavnika i one koja je dobivena cluster analizom.

U narednoj, drugoj fazi istraživanja naš metodološki pristup imati će kvalitativnu metodološku paradigmu, a istraživački fokus će biti usmjeren na utvrđivanje poremećaja u ponašanju koji su najzastupljeniji kod inicijalnih prestupnika i kroničnih (recidivnih) delinkvenata.

2.4. PROBLEMI ISTRAŽIVANJA

Osnovni problemi našeg istraživanja bili su u skladu sa postavljenom naučnom i društvenom svrhom istraživanja.

Definirali smo sljedeće osnovne i posebne probleme:

1. Da li među adolescentima koji pohađaju završne razrede osnovne i prvi i drugi razred srednje škole, koje su iskustveno zamijećene kao rizične školske institucije zbog izraženih različitih oblika nepoželjnog ponašanja učenika, možemo utvrditi stvarnu zastupljenost preddelinkventnog ponašanja i verificirati utjecajne psihološke faktore i sociološke determinante etiologije takvog ponašanja?

2. Koliko porodične (ne)prilike i poremećeni odnosi utječu na pojavu preddelinkventnog ponašanja, te na kojim relacijama “porodica – škola – lokalna zajednica” treba pokretati preventivne akcije i programirati dugoročnije preventivne aktivnosti?

3. Da li su posljedice ratnih stradanja i migracija značajne utjecajne determinante ispoljavanja preddelinkventnog ponašanja adolescenata u Sarajevu?

Posebni istraživački problemi formulirani su sljedećim pitanjima:

1. Da li je moguće i opravdano utvrđivati preddelinkventno ponašanje u školskoj situaciji na osnovu zamijećenog oblika problematičnog odnošenja prema školskim obavezama, remećenja procesa nastave i narušavanja odnosa sa nastavnicima ili drugim učenicima?

2. Da li su učenici koji su za vrijeme rata bili više izloženi traumama izbjeglištva i prognaništva, te posljedicama po život, zdravlje ili gubitak imovine svojih bližnji značajno zastupljeniji u preddelinkventnoj skupini mladih?

3. Postoje li statistički značajne razlike u sposobnostima, interesovanjima i crtama ličnosti (mjerenih objektiviziranim psihološkim instrumentarijem) između preddelinkventne i nedelinkventne skupine učenika?

4. Da li i koje psihološke varijable predikcioniraju pojedinu vrstu zanemarivanja pojedinih školskih obaveza i neuspjeh u školi, odnosno pripadnost preddelinkventnoj skupini?

5. Da li procjene pojedinih karakteristika ponašanja (ispoljene motiviranosti za učenje, radne, higijenske i kulturne navike, interesovanja, komunikativnost i prosocijalnost) korespondiraju sa pripadnošću preddelinkventnog odnosno neddelinkventnoj skupini učenika u uvjetima kada su te skupine utvrđivane:

- subjektivnim procjenama nastavnika;
- objektivnom cluster analizom;
- ekvivalentnim uparivanjem preddelinkventnih i nedelinkventnih učenika po kategorijama spola, dobi, socioekonomskog položaja porodice, te prema intenzitetu ratne traumatiziranosti.

6. Postoji li statistički značajna razlika u socioekonomskom i porodičnom položaju, te u konfliktnim i nepodržavajućim odnosima u porodici između preddelinkventne i nedelinkventne skupine učenika?
7. Da li i koje sociološke varijable značajno predikcioniraju pojedinu vrstu zanemarivanja školskih obaveza i neuspjeha u školi, odnosno pripadnost preddelinkventnoj skupini?
8. Da li se preddelinkventna i nedelinkventna skupina bitno razlikuju po intenzitetu izloženosti rizičnim faktorima i kojim?
9. Kakvo je odstupanje stvarne od subjektivno klasificirane preddelinkvencije u što uvid omogućava cluster i logistička regresijska analiza?
10. Kolike su stvarne kvantitativne razlike na relevantnim varijablama kada primijenimo eksperimentalni model ekvivalentnih parova?
11. Kakva je tipologija preddelinkventne populacije objektivno utvrđena cluster analizom?
12. Kako se odvija proces kauzalne determinacije preddelinkvencije na primjenu analize putanje?
13. Koje oblike preddelinkventnog ponašanja trebamo smatrati neposredno rizičnim za prerastanje u delinkvenciju i kriminal?

2.4.1. Hipoteza istraživanja

1. Osnovna teza našeg istraživanja je da su se procesi društvene dezorganizacije koje generiraju rat i njegove posljedice odrazili značajno na porodičnu strukturu, uvjete i odnose, što je dovelo do značajnih dezintegrativnih procesa koji ograničavajuće djeluju na emocionalno-socijalnu integraciju djece sa porodicom, te socio-psihološku adaptaciju zahtjevima školovanja, odnosno podsticajno djeluju na pojavu preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja?
2. Specifična hipoteza smatra da se preddelinkventno ponašanje neposredno odražava u školskom uspjehu i vladanju, neopravdanim izostancima sa nastave s jedne strane, te izraženim amotivacijskim ponašanjem i nisko razvijenim radnim i kulturnim navikama s druge

strane, što je posljedica neadekvatnog odgoja i slabe socijalno emotivne integracije adolescenata sa porodicom.

3. Nul-hipoteza odnosi se na tvrdnju da izloženost ratnom iskustvu u dobi od oko 5 godina starosti ne povećava sklonost delinkvenciji kod tih generacija na studiji slučaja Sarajeva, jer su procesi reorganizacije lokalnih zajednica i grupna kohezija na porodičnom i susjedskom nivou izraženi u opkoljenom gradu bili značajna socijalno psihološka brana dezintegraciji porodice i ličnosti današnjih adolescenata.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA PREDELINKVENCije

3. UVOD U KVANTITATIVNE ANALIZE

U metodološkom pristupu istraživanju naznačili smo da će se ova istraživačka faza zasnivati na *kvantitativnoj metodskoj paradigmi*, te su u tom smjeru bili okrenuti svi načini prikupljanja i obrade podataka.

Razina kompleksnosti obrada postavljena je na multivarijatne analize kauzalnog tipa i zato ćemo manje opterećivati prikaze rezultata deskriptivnim i inferencijalnim statističkim parametrima i tekstem interpretacije.

Eksplanatornoj, a posebno predikcijskoj analizi, posvetiti ćemo najviše pažnje u obradi i dati više prostora eksplanaciji utjecajnih determinanata i faktora na pojavu preddelinkventnog ponašanja.

Dakle, naš naučni cilj će biti pretežito *klasifikacijsko-eksplanacijski*, a interpretacija rezultata težit će *prognozi* (predikciji).

Gledano po sadržaju upotrijebljeni instrumentarij je zahvatio psihološke i sociološke varijable čiji ćemo sadržaj ukratko objasniti.

3.1. METRIJSKE KARAKTERISTIKE PSIHOLOŠKIH VARIJABLI

U grupu psiholoških varijabli prvenstveno svrstavamo testove i procjene psiholoških karakteristika ponašanja.

TESTOVI INTELEKTUALNIH SPOSOBNOSTI: B-serija i Raven-Bujasove matrice su poznati testovi koji se upotrebljavaju u profesionalnoj orijentaciji i selekciji, koji posjeduju visoku pouzdanost i dobru dijagnostičku ali i znatno manju prognostičku valjanost. Provjera pouzdanosti *Cronbachovim alfa koeficijentom relijabilnosti* na našem uzorku ispitanika dala je sljedeće veličine za oba testa: $\alpha = 0,8771$. Stoga možemo zaključiti da su navedeni testovi imali vrlo visoku pouzdanost.

Faktorska analiza ovih testova i subtestova B-serije ekstrahirala je jedan faktor inteligencije koji najviše objašnjava ukupni rezultat B-serije sa **0,969** koeficijentom korelacije sa faktorom.

Možemo konstatirati da smo u istraživanju primijenili visoko pouzdane i valjane testove na temelju kojih možemo sa velikom sigurnošću prihvatiti valjanost zaključaka i generalizacije.

Naredni grafički prikazi zorno ilustriraju njihovu osjetljivost i primjerenost mjerenju intelektualne sposobnosti nedelinkventne i preddelinkventne skupine učenika:

Tabela 2.

Podaci za grafički prikaz testova intelektualnih sposobnosti B-serije

<i>Razred</i>	<i>BS_tot0</i>	<i>BS_tot1</i>	<i>BS_ukupno</i>
1	3,50	13,00	5,00
2	24,10	31,70	25,30
3	38,10	30,40	36,90
4	15,90	7,50	14,60
5	7,70	6,80	7,60
6	4,80	6,20	5,00
7	4,30	4,30	4,30
8	1,60	0,00	1,30

BS_tot0.....podaci B-serije za nedelinkventnu skupinu u postocima

BS_tot1.....podaci B-serije za preddelinkventnu skupinu u postocima

BS_ukupno.....podaci B-serije za cijelu skupinu u postocima

Grafički prikaz testova intelektualnih sposobnosti B-serije

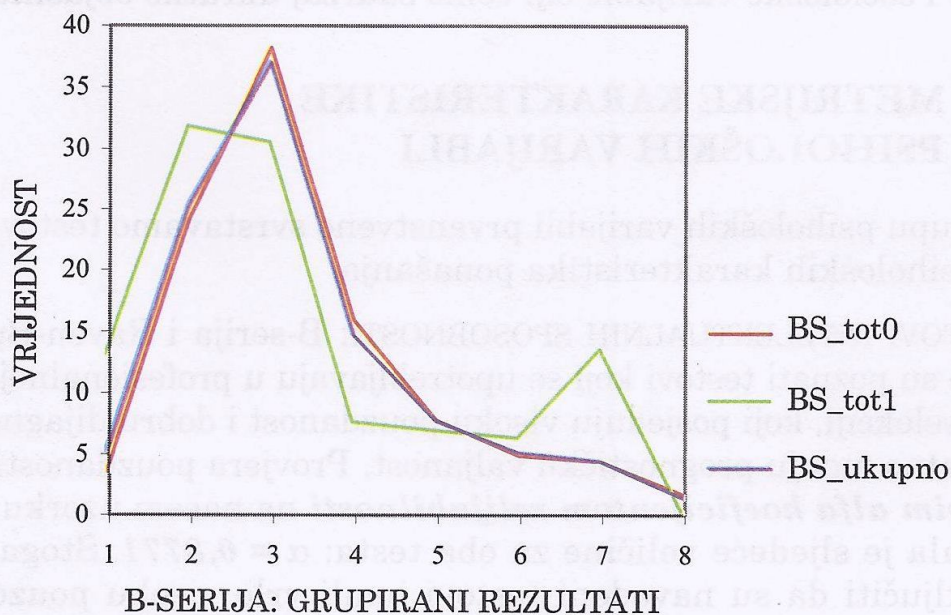

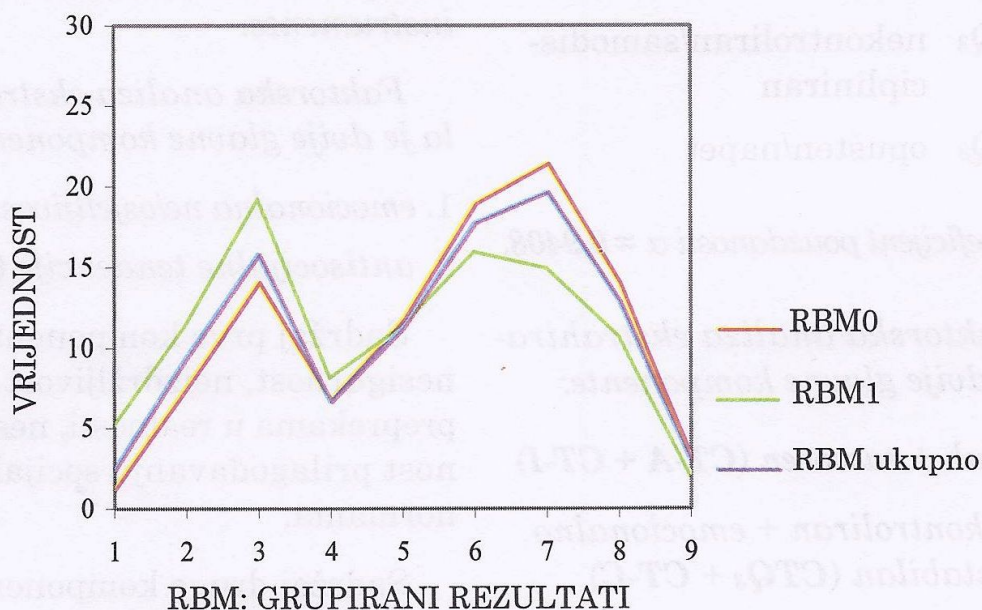
Tabela 3.

*Podaci za grafički prikaz testova intelektualnih sposobnosti
Raven-Bujasovih matrica*

<i>Razred</i>	<i>RBM0</i>	<i>RBM1</i>	<i>RBM ukupno</i>
1	1,20	5,20	2,40
2	7,60	11,50	9,50
3	14,20	19,30	15,90
4	6,90	8,30	6,80
5	11,90	11,50	11,40
6	19,10	16,10	17,90
7	21,60	15,10	19,80
8	14,20	10,90	13,10
9	3,30	2,10	3,10

RBM0...podaci Raven-Bujas testa za nedelinkventnu skupinu u postocima
RBM1...podaci Raven-Bujas testa za preddelinkventnu skupinu u postocima
RBM ukupno...podaci Raven-Bujas testa za cijelu skupinu u postocima

***Grafički prikaz testova intelektualnih sposobnosti
Raven -Bujasovih matrica***

3.1.1. Testovi ličnosti

Cattellov i Heuyerov upitnik također spadaju u poznate često primjenjivane instrumente kojima se ispituju sljedeće crte ličnosti.

Cattellov upitnik

(192 skale)

Heuyerov upitnik

(78 skala)

CT-A	zatvoren/otvoren	HY ₁	emocionalna ne/osjetljivost
CT-B	ne/inteligitan	HY ₂	opsesivna psihostenija
CT-C	emocionalno ne/stabilan	HY ₃	shizoidne tendencije
CT-D	suzdržljiv/nestrpljiv	HY ₄	paranoidne tendencije
CT-E	pokoran/dominantan	HY ₅	depresivne i hipohondrijske tendencije
CT-F	šutljiv/entuzijasta	HY ₆	impulzivne i epileptične tendencije
CT-G	ne/savjestan	HY ₇	tendencije duševne neuravnoteženosti
CT-H	bojažljiv/hrabar	HY ₈	antisocijalne tendencije
CT-I	grub/nježan		
CT-J	strastven/umjeren		
CT-Q ₁	samouvjeren/nesiguran		
CT-Q ₂	društveno ovisan/samosvojan		
CT-Q ₃	nekontroliran/samodiscipliniran		
CT-Q ₃	opušten/napet		

Koeficijent pouzdanosti $\alpha = 0,9408$.

Faktorska analiza ekstrahirala je dvije glavne komponente:

1. *Grub + zatvoren (CT-A + CT-I)*
2. *Nekontroliran + emocionalno nestabilan (CTQ₃ + CT-C)*

Koeficijent pouzdanosti $\alpha = 0,641$ što je nešto iznad zahtijevane granice pouzdanosti za psihološke instrumente.

Faktorska analiza ekstrahirala je dvije glavne komponente:

1. *emocionalna nelosjetljivost (HY₁)*
2. *antisocijalne tendencije (HY₈)*

Sadržaj prve komponente čine nesigurnost, neizdržljivost pred preprekama u realnosti, nesposobnost prilagođavanja socijalnim normama.

Sadržaj druge komponente čine nesposobnost socijalnog prilagođavanja, teškoće učenja na osnovu iskustva i na osnovu kazne.¹⁹

¹⁹ Pojedinačni prikaz ostalih dimenzija Heuyerovog testa ličnosti dan je u prilogu.

Rezultati ove verifikacije omogućavaju nam da konstatiramo da će navedeni testovi ličnosti upravo pokriti one crte koje su *differentia specifica* nedelinkventne i delinkventne populacije.

Sljedeći grafički prikazi ilustriraju distribuciju odgovora na ovim subtestovima ličnosti dobiveni od strane nedelinkventnih i preddelinkventnih učenika.

3.12. Testovi profesionalnih interesovanja (TPI)

Testovi profesionalnih interesovanja sastoje se od 9 subtestova:

- TPI-A manualni rad
- TPI-B umjetnički obrt
- TPI-C tehnička mjerenja
- TPI-D prehrana
- TPI-E poljoprivreda
- TPI-F trgovina
- TPI-G administracija
- TPI-H kulturno-prosvjetni rad
- TPI-I socijalni rad.

Rezultati u ovim subtestovima dobivaju se nakon odgovarajućeg kombiniranja odgovora ispitanika na 81 ponuđen *item* koji je sadržajno utemeljen na jednoj od predloženih orijentacija. Dakle, test profesionalnih interesovanja ispituje pretežitu usmjerenost interesovanja pojedinca na svakom od 8 subtestova.

Koeficijent pouzdanosti $\alpha = 0,8501$ vrlo je visok za takav tip testa, ali faktorska struktura sastoji se od dvije glavne komponente.

Prema tome nas prvenstveno interesira da li se naša preddelinkventna skupina statistički značajno razlikuje na subtestu *TPI-A* (manualni rad: fizički rad u tvornicama, radionicama, gradilištima, različitih struka), te na *TPI-C* (tehnička mjerenja: razni laboratorijski i terenski radovi mjerenja i ispitivanja).

Sljedeći grafički prikazi pokazuju distribuciju rezultata preddelinkventne i nedelinkventne skupine na ova dva subtesta u testu profesionalnih interesovanja.

Tabela 4.

Podaci za grafički prikaz subtesta TPI-A
 (TEST PROFESIONALNIH INTERESOVANJA – MANUELNI RAD)

<i>Razred</i>	<i>TPI-A0</i>	<i>TPI-A1</i>	<i>TPI-A ukupno</i>
1	45,80	25,20	42,40
2	9,50	5,20	8,80
3	6,00	8,90	6,50
4	6,60	7,40	6,70
5	4,70	4,40	4,60
6	8,20	11,10	8,70
7	2,60	8,10	3,50
8	2,90	5,90	3,40
9	3,20	3,70	3,30
10	2,80	8,90	3,80
11	3,10	4,40	3,30
12	0,70	2,20	1,00
13	3,90	4,40	4,00

TPI-A0..... podaci TPI-A testa za nedelinkventnu skupinu u postocima
 TPI-A1..... podaci TPI-A testa za preddelinkventnu skupinu u postocima
 TPI-A ukupno podaci TPI-A testa za cijelu skupinu u postocima

Grafički prikaz podataka subtesta TPI-A

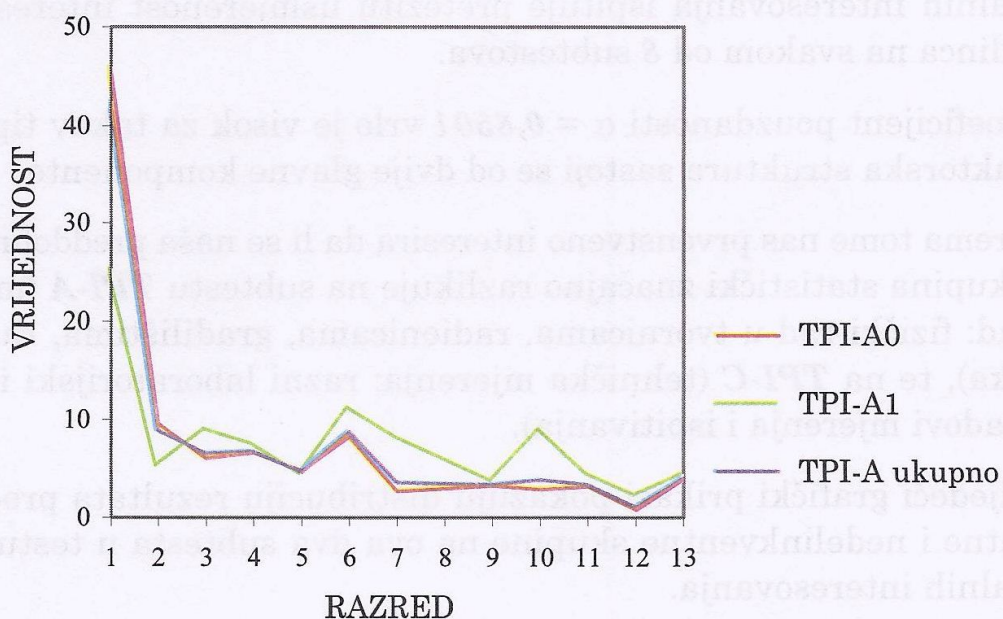

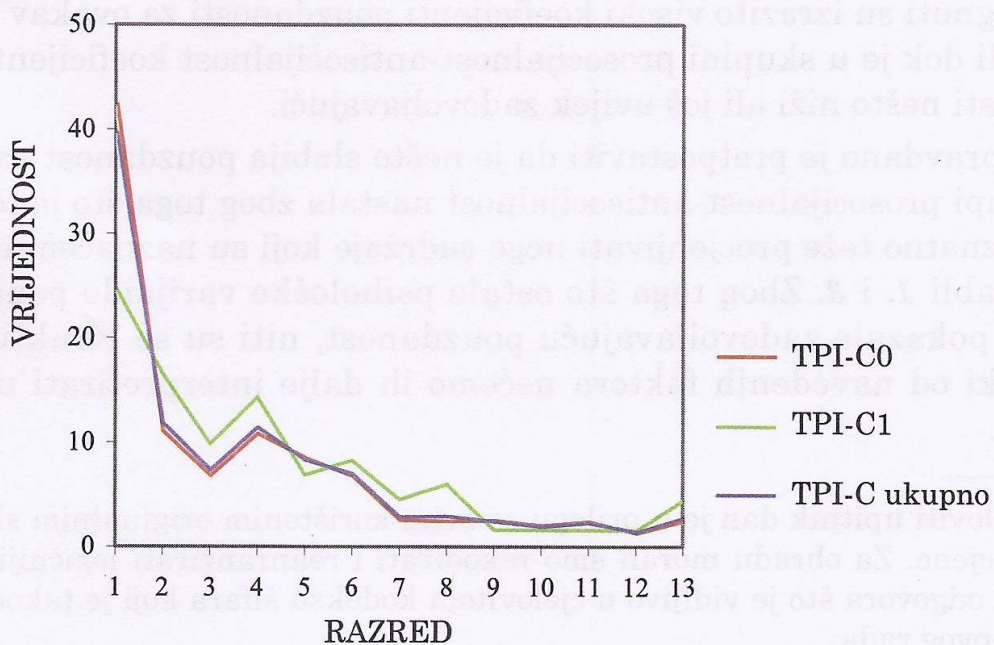
Tabela 5.

Podaci za grafički prikaz subtesta TPI-C
 (TEST PROFESIONALNIH INTERESOVANJA – TEHNIČKA MJERENJA)

<i>Razred</i>	<i>TPI-C0</i>	<i>TPI-C1</i>	<i>TPI-C ukupno</i>
1	42,10	24,40	39,40
2	10,80	16,30	11,60
3	6,60	9,60	7,10
4	10,60	14,10	11,20
5	8,30	6,70	8,10
6	6,60	8,10	6,80
7	2,40	4,40	2,70
8	2,30	5,90	2,80
9	2,40	1,50	2,30
10	1,90	1,50	1,80
11	2,30	1,50	2,20
12	1,20	1,50	1,30
13	2,40	4,40	2,70

TPI-C0..... podaci TPI-C testa za nedelinkventnu skupinu u postocima
 TPI-C1..... podaci TPI-C testa za preddelinkventnu skupinu u postocima
 TPI-C ukupno... podaci TPI-C testa za cijelu skupinu u postocima

Grafički prikaz rezultata subtesta TPI-C

3.1.3. Psihološke varijable ponašanja

Upitnikom za razrednike²⁰ obuhvaćena su 34 pitanja među kojima smo utvrdili *devet* psiholoških varijabli koje indiciraju na pozitivno odnosno negativno ponašanje. Primjenjujući u obradi *analizu relijabilnosti step-wise postupkom* i *provedbom faktorske analize* reducirali smo korištene varijable i izvršili njihovo grupiranje u:

A. *ZALAGANJE U ŠKOLI* (sastoji se od varijable procjene radnih navika /18/, kulturnih navika /20/, motivacije za učenjem /23/).

$\alpha = 0,7957$ 1 zajednička komponenta.

B. *PROSOCIJALNOST – ANTISOCIJALNOST* (sastoji se od varijabli komunikativnosti–povučenosti u sebe /21/ i mentalne orijentacije prema ljudima /22/).

$\alpha = 0,5492$ 1 glavna komponenta

C. *ZRELOSTI I SPOSOBNOSTI* (socijalna i emotivna zrelost iznad i ispod prosjeka /24/, opće sposobnosti iznad – ispod prosjeka /25/.)

$\alpha = 0,6958$ 1 glavna komponenta.

Procjene razrednih nastavnika ovih psiholoških dimenzija ponašanja grupirane su u prikazane skupine. U skupini zalaganja i zrelosti postignuti su izrazito visoki koeficijenti pouzdanosti za ovakav tip varijabli dok je u skupini prosocijalnost-antisocijalnost koeficijent pouzdanosti nešto niži ali još uvijek zadovoljavajući.

Opravdano je pretpostaviti da je nešto slabija pouzdanost varijabli u grupi prosocijalnost-antisocijalnost nastala zbog toga što je te sadržaje znatno teže procjenjivati nego sadržaje koji su naznačeni u grupi varijabli 1. i 3. Zbog toga što ostale psihološke varijable ponašanja nisu pokazale zadovoljavajuću pouzdanost, niti su se strukturirale u neki od navedenih faktora nećemo ih dalje interpretirati u ovom radu.

²⁰ Cjeloviti upitnik dan je u prilogu sa svim korištenim originalnim skalama procjene. Za obradu morali smo rekodirati i reanranžirati logičniji raspored odgovora što je vidljivo u cjelovitom kodeksu šifara koji je također prilog ovog rada.

3.2. METRIJSKE KARAKTERISTIKE SOCIOLOŠKIH VARIJABLI

Upitnikom za razredne nastavnike bila je obuhvaćena i 21 karakteristika uvjeta života, položaja porodice i porodičnih odnosa. Istim postupkom analize relijabilnosti formirali smo sljedeće grupe varijabli:

1. *SOCIODEMOGRAFSKA OBILJEŽJA*: spol, dob, vrsta škole.

2. *RATNE TRAUMATIZIRANOSTI*: izbjeglištva / boravka u Sarajevu u toku rata (3), gdje je živio po završetku rata (4), posljedice rata po život bližnjih (9a), teže ranjavanje bližnjih (9b), teži gubitak zdravlja bližnjih (9c), gubitak imovine (9d), rastavljenost roditelja (9e).

$\alpha = 0,5371$ 3 glavne komponente: 1. traumatiziranje zbog smrti i ranjavanja, težeg gubitka po zdravlje bližnjih, 2. izbjegličko-prognaničkog statusa, 3. gubitka imovine i rastavljenosti roditelja. Ove tri zajedničke socijalne dimenzije zahtijevaju da se u analizi primjeni cjelovita grupacija varijabli posljedica rata, ali da se predikcijski utjecaj tumači ovisno od pripadnosti pojedine manifestne varijable određenoj glavnoj komponenti.

3. *ODNOSI U PORODICI*: prije rata živio u ne/kompletnoj porodici (5), učenik sada živi u ne/kompletnoj porodici (6), dobri/poremećeni odnosi u porodici (10), dobiva/ne dobiva podršku porodice u odgoju i obrazovanju (11).

$\alpha = 0,5893$ 2 glavne komponente: 1. nepotpunost porodice, 2. podržavajući odnosi u porodici.

4. *SOCIOEKONOMSKI POLOŽAJ PORODICE*: uvjeti stanovanja (7), uvjeti školovanja (8), izvori prihoda oca (12A), izvori prihoda majke (12B), školska sprema oca (13), školska sprema majke (14), zanimanje oca (15), zanimanje majke (16).

$\alpha = 0,4725$ 3 glavne komponente: 1. zanimanje, školska sprema majke, 2. izvori prihoda oca, zanimanje oca, 3. uvjeti stanovanja porodice, putovanje – stanovanje pri pohađanju škole.

Koeficijenti pouzdanosti kreću se od $r = 0,5893$ odnosa u porodici, što je zadovoljavajuća razina za takvu vrstu varijable, do $r = 0,4725$ socioekonomskog položaja porodice, što je niska ali još uvijek prihvatljiva pouzdanost za sociološku varijablu nominalnog tipa. Faktorizacija nas upućuje da primarni značaj treba dati *socioekonomskom položaju majke*, zatim *izvorima prihoda* i *zanimanju oca*, te uvjetima *stanovanja* i *školovanja*, s jedne strane, a *podržavajućim odnosima* i *potpunošću porodice*, s druge strane.

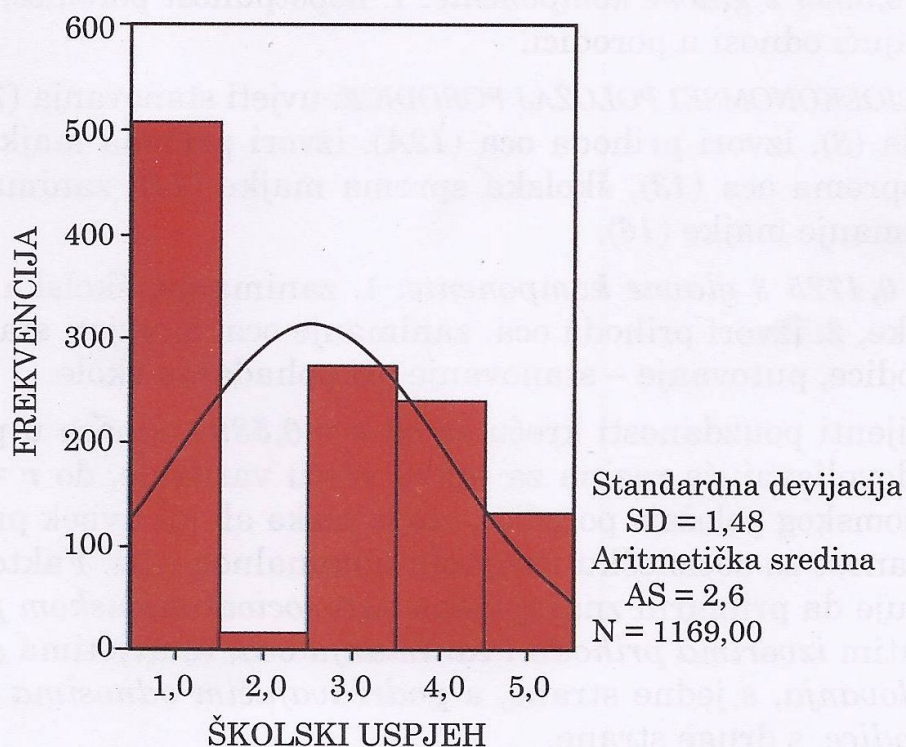
Posljedice rata treba tretirati zasebno prema sadržaju dobivenih faktora.

Eventualni utjecaj spola, godina starosti i vrste škole treba držati konstantnim, jer su to moguće kontaminirajuće antecedentne varijable. Naime, ženski spol i niže godine starosti ograničavajuće utječu na pojavu preddelinkvencije, a vrsta škole može vršiti sistematski utjecaj i na rezultate procjenjivanja ukoliko su se stjecajem okolnosti u pojedinoj školi našli pretežno više zastupljeni preddelinkventni učenici nego što su inače prisutni u ukupnoj učeničkoj populaciji.

3.3. POKAZATELJI ŠKOLSKOG USPJEHA I NEPOŽELJNOG PONAŠANJA

Školski uspjeh utvrđivali smo na kraju prvog polugodišta školske 2002/2003. godine i to je doprinijelo asimetričnosti distribucije u kojoj čak 42,7% ima nedovoljan školski uspjeh. Poznato je da je, gotovo po pravilu, školski uspjeh slabiji u prvom polugodištu, a vjerojatno je tome doprinijela i opća klima u ovim školama koje smo upravo zbog problema sa uspjehom i ponašanjem učenika izabrali u naš uzorak.

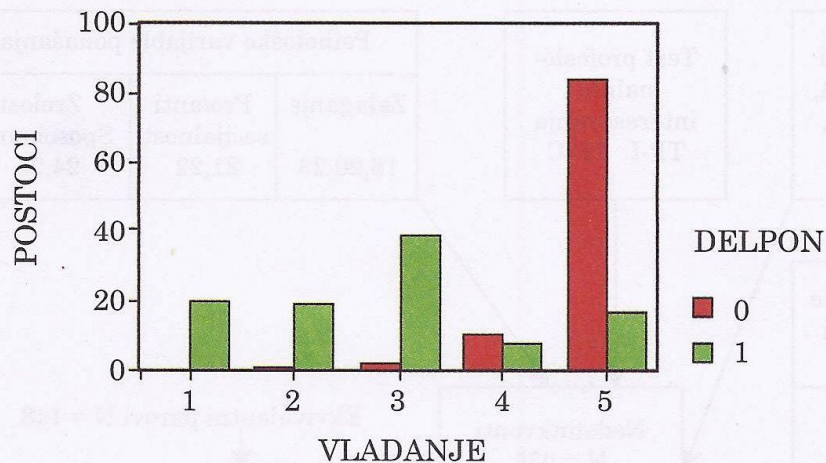
Grafički prikaz distribucije frekvencija ocjenama na kraju prvog polugodišta.

Ocjene iz vladanja, po svojoj asimetričnosti distribucije prema višim vrijednostima, gotovo da nisu diskriminirajući kriteriji u ukupnom uzorku učenika, ali zato vrlo dobro diskriminiraju preddelinkventne od nedelinkventne skupine učenika. U ukupnom uzorku **72,5%** učenika ima ocjenu odličan, a daljnjih **11,1%** vrlo dobar, te **8,1%** dobar. Dovoljan imaju samo **46** (ili **3,9%**), a nedovoljan **48** učenika (ili samo **4,1%**).

S obzirom da naša preddelinkventna skupina broji **216** učenika po vrsti ovih podataka o ocjenama vladanja proizlazi da gotovo svi učenici koji imaju negativnu ili dovoljnu ocjenu iz vladanja pripadaju preddelinkventnoj skupini.

Grafički prikaz komparacije distribucije ocjena iz vladanja nedelinkventne i preddelinkventne skupine učenika na kraju prvog polugodišta.

OBJEKTIVNI POKAZATELJI NEPOŽELJNOG PONAŠANJA

Neopravdani, opravdani i ukupni izostanci mjereni su izostajanjem sa nastavnih sati u toku prvog polugodišta i predstavljaju potpuno objektivni pokazatelj ponašanja učenika u odnosu na redovno prisustvo u procesu nastave.

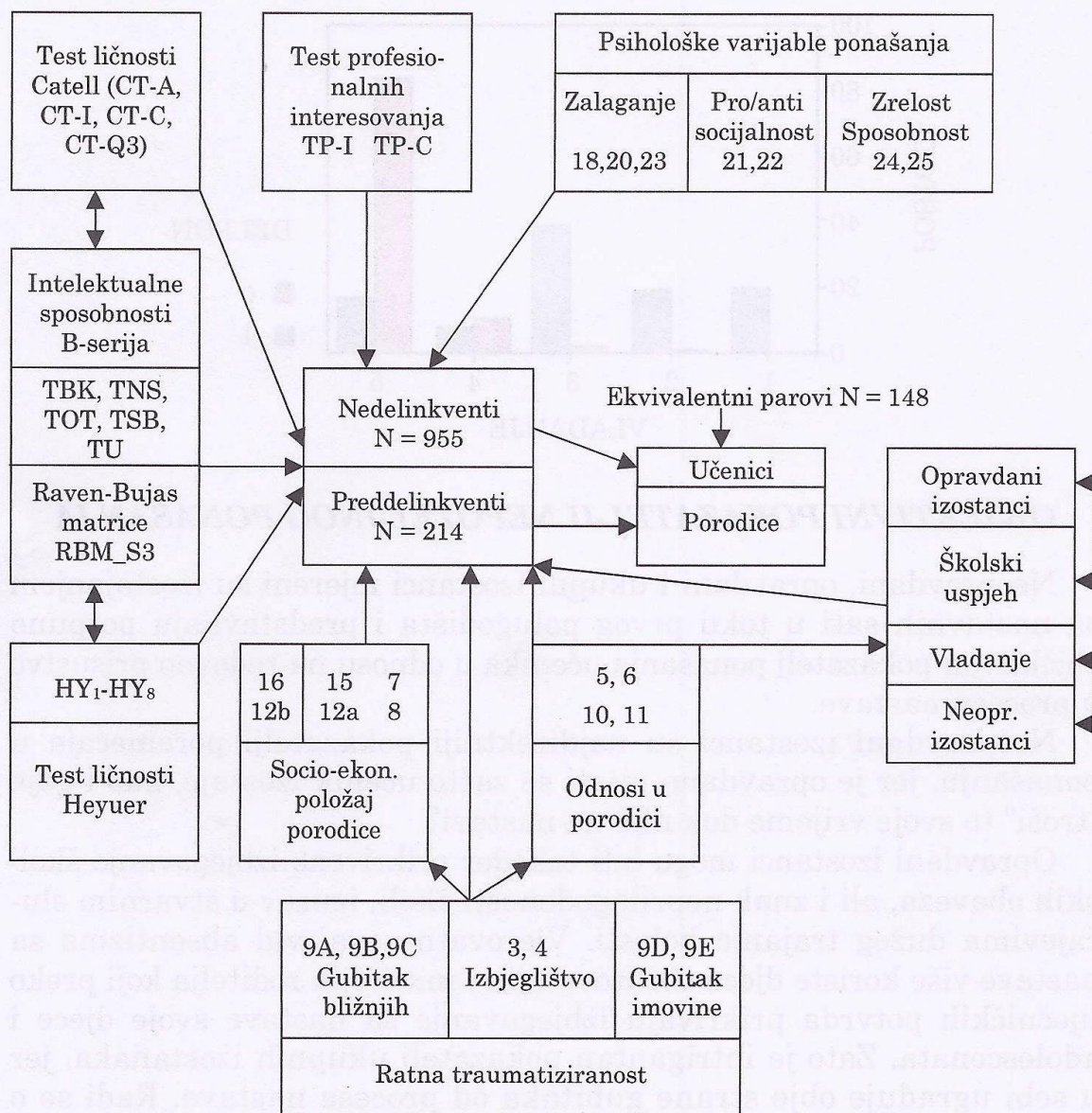
Neopravdani izostanci su najdirektniji pokazatelji poremećaja u ponašanju, jer je opravdano pitati se zašto učenik izostaje, kao i gdje "troši" to svoje vrijeme dok nije na nastavi?

Opravdani izostanci mogu biti također prikriveno izbjegavanje školskih obaveza, ali i znak neprilagođenosti školi, izuzev u stvarnim slučajevima dužeg trajanja bolesti. Vjerovatno ovaj vid absentizma sa nastave više koriste djeca obrazovanijih i imućnijih roditelja koji preko liječničkih potvrda prikrivaju izbjegavanje sa nastave svoje djece i adolescenata. Zato je intrigantan pokazatelj ukupnih izostanaka, jer u sebi ugrađuje obje strane gubitaka od procesa nastave. Radi se o

velikom broju neopravdanih ili o velikom broju ukupnih izostanaka: veći gubitak proizlazi iz ovog drugog pokazatelja, jer je tako pojedincima teže nadoknaditi gradivo, pa prema tome po pravilu bivaju osuđeni na slabiji uspjeh koji potom može ponovo generirati absentizam sa nastave i neprilagođeno ponašanje školskoj instituciji.

3.4. IZVEDBENI NACRT ISTRAŽIVANJA PREDELINKVENCije

Prethodno iscrpno objašnjenje postupka utvrđivanja pouzdanosti pojedinih grupacija psiholoških i socioloških varijabli, te redukcija pokazatelja putem ekstrakcije zajedničkih karakteristika, potpuno je pojasnilo elemente za slijedeći nacrt istraživanja

4. DESKRIPTIVNA I INFERENCIJALNA ANALIZA

Deskriptivna analiza ima važno značenje za razumijevanje karakteristika dobivenih podataka.

Njen cilj je identificiranje varijabli koje postoje unutar određenog predmeta istraživanja, te određivanje stupnja u kome egzistiraju putem statističkih parametara, najčešće aritmetičkom sredinom.

Inferencijalna statistička analiza utvrđuje razlike i odnose među varijablama i izvodi dedukcije te omogućava zaključke na temelju vjerojatnosti da su uočene razlike i dobiveni odnosi statistički značajni. Ovaj analitički pristup omogućava da statističke parametre i relacije utvrđene u uzorku možemo generalizirati na populaciju iz koje je uzorak izveden.

U okviru ovog analitičkog područja statistički ćemo opisati veličine, razlike i odnose u pojedinim grupacijama psiholoških i socioloških varijabli te njihovu povezanost sa preddelinkventnim i nedelinkventnim ponašanjem. Ovi analitički pristupi osigurat će odgovore na sljedeća problemska pitanja:

1. Kakva je distribucija podataka na psihološkim varijablama i da li se dobiveni parametri statistički značajno razlikuju ovisno o svrstavanju učenika u preddelinkventnu i nedelinkventnu skupinu?
2. Kakva je korelacijska veza između pojedinih psiholoških i socioloških varijabli sa uspjehom u školovanju, te svrstavanjem u preddelinkventnu i nedelinkventnu skupinu učenika?
3. Da li se dobiveni rezultati u pogledu značajnosti razlika i veza mijenjaju kada držimo konstantnim antecedentne uvjete postupkom parcijalnih korelacija i postupkom ekvivalentnih parova?

Verificirane odgovore na ta problemska pitanja trebaju pružiti sljedeće obrade podataka:

- a. Utvrđivanje aritmetičkih sredina, standardnih devijacija, standardne greške za čitav uzorak i poduzorke nedelinkventne i preddelinkventne skupine.

- b. Provedba analize varijance ANOVA za sve psihološke intervalne i ordinalne varijable.
- c. Za sociološke varijable koje su nominalnog tipa testirat ćemo statističku značajnost razlika *chi kvadrat testom* između podataka koje smo dobili od nedelinkventne i podataka preddelinkventne skupine učenika.
- d. Utvrdit ćemo interkorelacije u grupi psiholoških varijabli i parcijalne korelacije kada ćemo konstantnim držati visinu školskog uspjeha i ocjene vladanja kao moguće intervenirajuće varijable koje mogu utjecati na pripadnost preddelinkventnoj skupini.
- e. Za utvrđivanje asocijacije između socioloških varijabli i pripadnosti preddelinkventnoj i nedelinkventnoj skupini, odnosno ostvarenju odgovarajućeg školskog uspjeha u prvom polugodištu, primijenit ćemo izračunavanje koeficijenta kontigencije kako bismo utvrdili koliko su ove varijable u međusobnoj vezi, te izračunavanje *lambda koeficijenta* kako bi procijenili predikcijsku snagu svake od ovih socioloških varijabli na svrstavanje učenika u preddelinkventnu i nedelinkventnu skupinu, odnosno postizanje većeg ili manjeg školskog uspjeha.
- f. Na kraju ovog deskriptivnog i inferencijalnog pristupa primijenit ćemo i diferencijalnu analizu (DA) kako bismo utvrdili koje varijable i sa kojim utjecajem najbolje diskriminiraju nedelinkventne od preddelinkventne skupine učenika.

4.1. ANALIZA REZULTATA PSIHOLOŠKIH TESTOVA I PROCJENA

Psihološke varijable koje smo koristili u istraživanju sastavljene su od već spomenutih testova sposobnosti, interesovanja i crta ličnosti te od skala procjene ispoljavanja odgovarajućeg ponašanja u školskim situacijama.

Analiza varijance (ANOVA) jeste postupak utvrđivanja značajnosti razlika u srednjim vrijednostima koje postižu nedelinkventni i preddelinkventni učenici. Statističkim rječnikom govoreći to znači da ovim postupkom utvrđujemo da li se srednje vrijednosti poduzoraka (nedelinkventne i preddelinkventne skupine učenika) bitno razlikuju u variranju oko srednje vrijednosti populacije i to više nego što bi se to moglo očekivati s obzirom na varijacije pojedinih slučajeva oko iste srednje vrijednosti (*Guillford*, 1968.).

Tabela 6.
Aritmetičke sredine testova inteligencije i analiza varijance između nedelinkventne i preddelinkventne skupine

<i>Naziv</i>	<i>Oznaka skupine</i>	<i>Arit. sredina</i>	<i>Stand. greška</i>	<i>ANOVA F-test</i>	<i>Sign</i>
Testovi intelektualnih sposobnosti					
B-serija (TOT)	NEDEL PREDD	26,71 19,39	0,52 1,14	35,474	.000
Raven-Bujasove matrice	NEDEL PREDD	77,24 63,32	1,59 2,58	15,080	.000
Test profesional. interesovanja (TPI)					
TPI-A manualni rad	NEDEL PREDD	14,522 18,83	0,66 1,56	7,682	.000
TPI-C tehnička mjerenja	NEDEL PREDD	14,99 143,47	0,61 1,38	0,131	NZ
Testovi ličnosti Cattell-upitnik					
CT-A zatvorenost	NEDEL PREDD	5,06 4,30	0,02 0,16	25,191	.000
CT-C emocionalna nestabilnost	NEDEL PREDD	5,133 4,570	0,02 0,177	11,291	.001
CT-I grubost	NEDEL PREDD	5,297 4,174	0,02 0,164	49,828	.000
CT-Q ₃ nekontroliranost	NEDEL PREDD	5,57 4,56	0,02 0,17	36,170	.000
Heuyer-upitnik					
HY ₁ emocionalna neosjetljivost	NEDEL PREDD	85,90 75,67	1,97 4,46	4,815	.028
HY ₈ antisocijalne tendencije	NEDEL PREDD	29,23 52,38	1,82 5,36	25,168	.000

U ovoj tabeli prikazane su vrijednosti aritmetičkih sredina koje postižu učenici svrstani u nedelinkventnu i preddelinkventnu skupinu, te veličine standardne greške, F-test i nivo njegove statističke značajnosti.

Prema ovom nivou značajnosti, svi F-testovi analize varijance²¹ statistički su značajni na nivou manjem od *.001*, što znači da se dobivene

²¹ Izuzev TPI-C subtesta koji mjeri sklonost tehničkim mjerenjima.

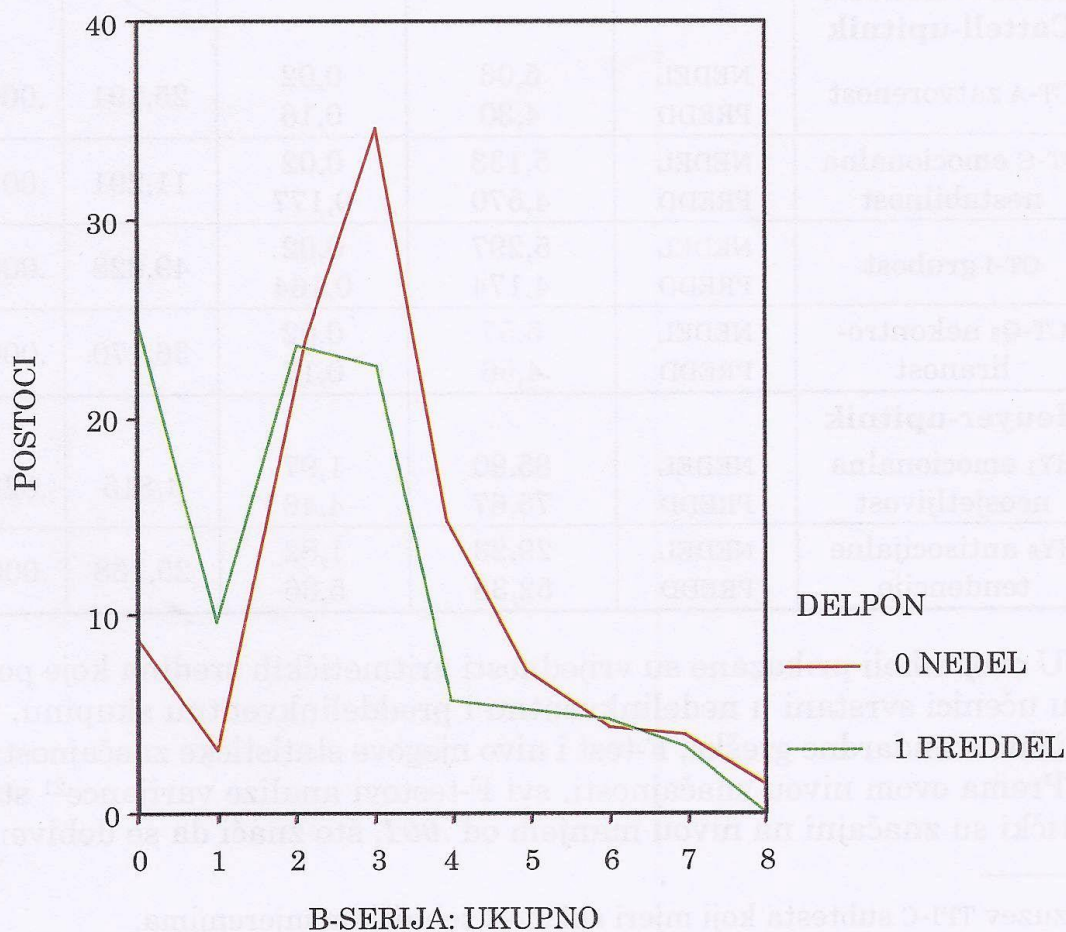
aritmetičke sredine na pojedinim testovima stvarno statistički značajno razlikuju, odnosno da preddelinkventna i nedelinkventna skupina pripadaju različitoj populaciji u pogledu mjerene osobine intelektualnih sposobnosti.

Dakle, opće i posebne intelektualne sposobnosti (mjerene B-serijom i Raven-Bujasovim matricama) statistički su značajno niže kod preddelinkventne nego kod nedelinkventne skupine učenika.

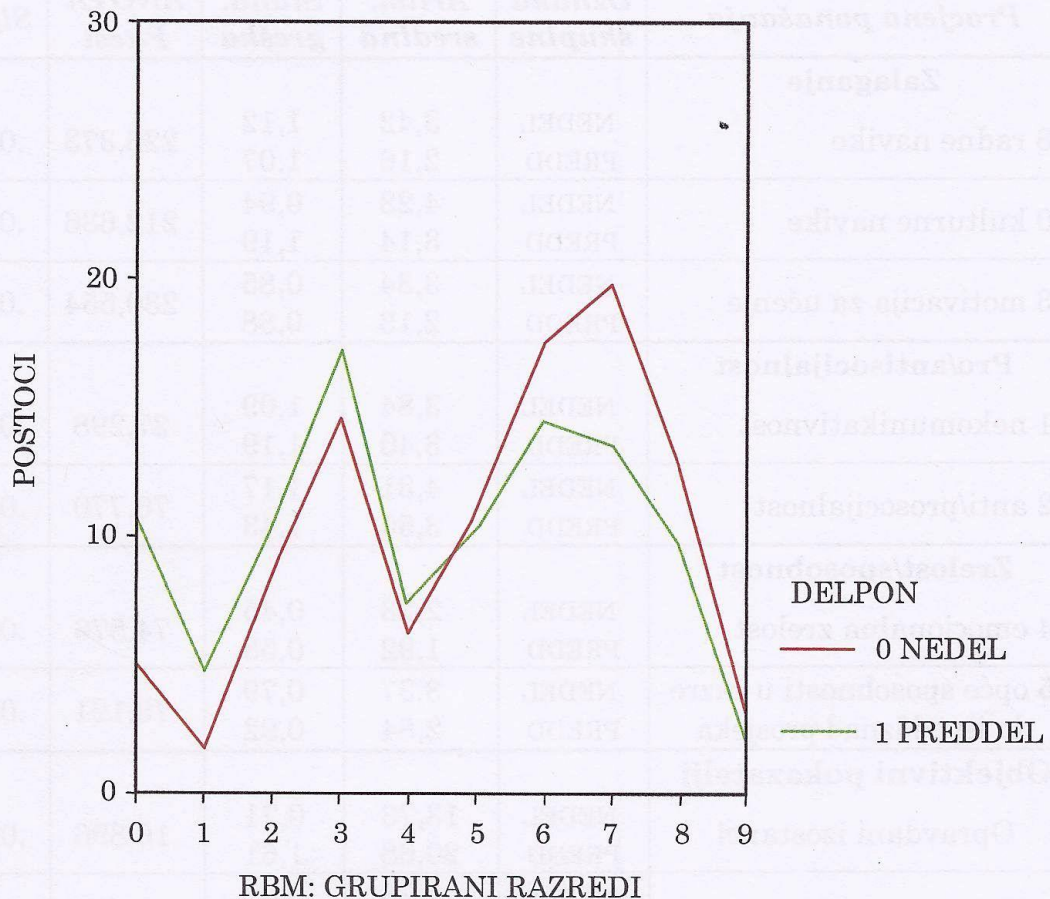
Na podacima našeg uzorka decidno možemo zaključiti da su učenici, svrstani u preddelinkventnu skupinu, značajno manje inteligentni nego nedelinkventna populacija učenika.

Sljedeći grafički prikazi ilustriraju veličinu razlike i distribucijske otklone.

Grafički prikaz distribucije rezultata preddelinkventne (DELPON = 1) i nedelinkventne skupine učenika na testu intelektualnih sposobnosti B-serije (ukupni rezultat)

Grafički prikaz distribucije rezultata preddelinkventne (DELPON 1) i nedelinkventne skupine 3 (DELPON 0) učenika na testu intelektualnih sposobnosti Raven-Bujasove matrice (RBM)

Rezultati koje preddelinkventna skupina postiže na testovima ličnosti (prvenstveno na subtestovima koje je faktorska analiza utvrdila kao latentne dimenzije) značajno su različiti od rezultata nedelinkventne skupine.

To znači da učenici označeni kao preddelinkventni ne pripadaju istoj populaciji učenika, te da dobivene razlike potvrđuju da su oni znatno zatvoreniji, emocionalno nestabilniji, grublji i nekontroliraniji u ophođenju, te emocionalno neosjetljiviji i sa dvostruko više izraženim crtama antisocijalnog ponašanja nego skupina nedelinkventnih učenika.

Ovako izraženo razlikovanje preddelinkventnih i nedelinkventnih skupina adolescenata u skladu je sa spomenutim istraživanjima, međutim, nismo očekivali takvu veličinu utvrđenih razlika i nalaze koji pokazuju da se naše skupine najznačajnije razlikuju na *psihološkoj ravni sposobnosti i određenih poremećaja ličnosti*.

Tabela 7.

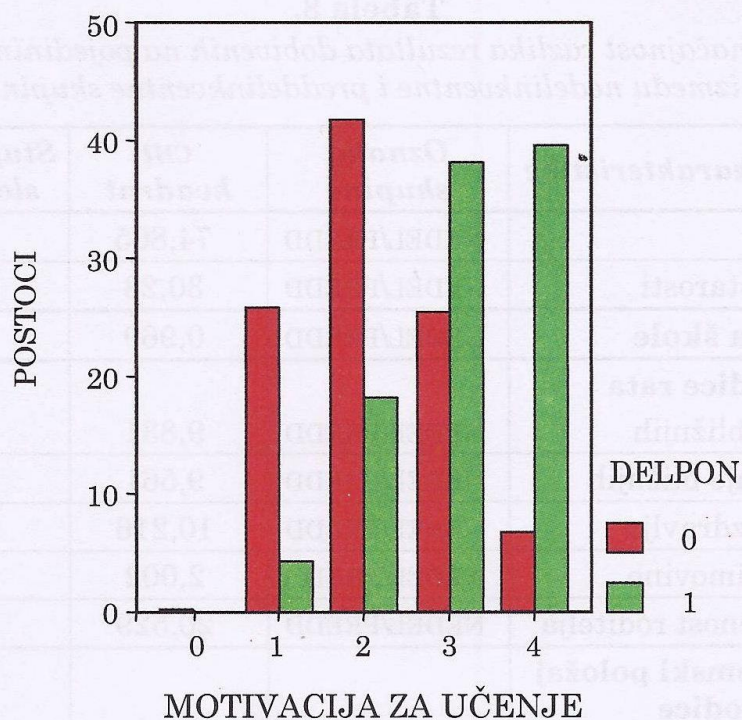
Aritmetičke sredine procjena ponašanja i analiza varijance između nedelinkventne i preddelinkventne skupine učenika

<i>Procjena ponašanja</i>	<i>Oznaka skupine</i>	<i>Aritm. sredina</i>	<i>Stand. greška</i>	<i>ANOVA F-test</i>	<i>Sign</i>
Zalaganje					
18 radne navike	NEDEL	3,42	1,12	226,373	.000
	PREDD	2,16	1,07		
20 kulturne navike	NEDEL	4,23	0,94	212,636	.000
	PREDD	3,14	1,19		
23 motivacija za učenje	NEDEL	3,34	0,85	230,554	.000
	PREDD	2,13	0,88		
Pro/antisocijalnost					
21 nekomunikativnost	NEDEL	3,84	1,09	27,298	.000
	PREDD	3,40	1,19		
22 anti/prosocijalnost	NEDEL	4,31	1,17	76,770	.000
	PREDD	3,50	1,43		
Zrelost/sposobnost					
24 emocionalna zrelost	NEDEL	2,23	0,45	74,576	.000
	PREDD	1,92	0,58		
25 opće sposobnosti u razredu ispod/iznad prosjeka	NEDEL	3,37	0,79	73,121	.000
	PREDD	2,84	0,92		
Objektivni pokazatelji					
Opravdani izostanci	NEDEL	13,73	0,71	16,896	.000
	PREDD	20,68	1,61		
Neopravdani izostanci	NEDEL	1,78	0,02	211,978	.000
	PREDD	15,33	1,91		
Ukupno izostanci	NEDEL	15,44	0,73	108,882	.000
	PREDD	36,07	2,59		
Školski uspjeh na kraju I. polugodišta	NEDEL	2,83	1,45	205,550	.000
	PREDD	1,34	0,91		
Ocjene iz vladanja	NEDEL	4,82	0,02	491,114	.000
	PREDD	2,75	0,02		

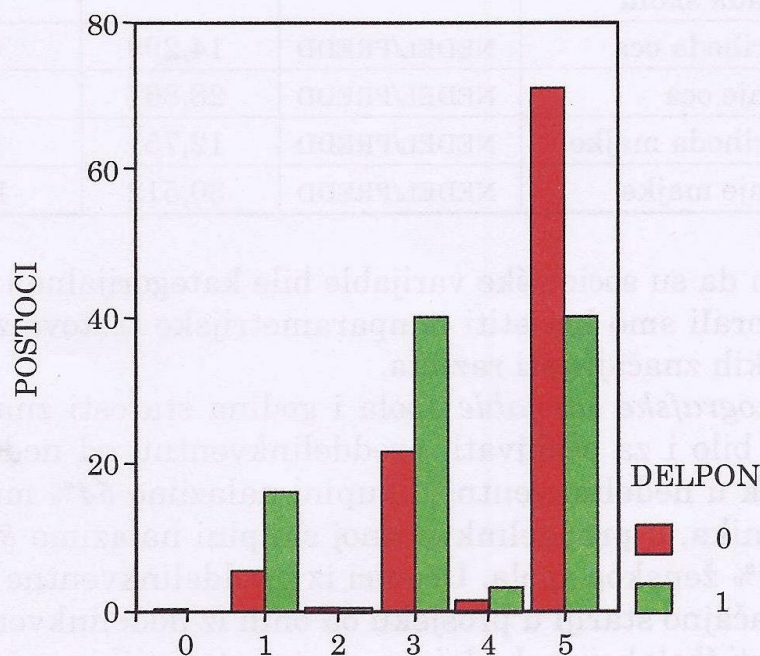
I u procjeni psiholoških karakteristika ponašanja u školi, te utvrđivanja objektivnih pokazatelja (školskog uspjeha, ocjena vladanja i izostanaka) preddelinkventna skupina učenika statistički se značajno *razlikuje* po svim navedenim varijablama od nedelinkventne skupine.

Preddelinkventni učenici postižu značajno slabiji školski uspjeh, imaju niže ocjene vladanja, veći broj izostanaka, slabiju motivaciju za učenjem, nerazvijenije radne i kulturne navike, a karakterizira ih i emocionalno-socijalna nezrelost te izraženo antisocijalno ponašanje.

Grafički prikaz distribucije rezultata preddelinkventne (DELPON = 1) i nedelinkventne skupine učenika (DELPON = 0) na skali procjene motivacije za učenje i pro/antisocijalnog ponašanja

1 – izrazito je motiviran, ... 4 – bez motivacije

MENTALNA ORIJENTACIJA PREMA LJUDIMA

1 – gleda svoja posla, ljudi ga ne interesuju, ... 5 – voli ljude

4.2. ANALIZA PODATAKA O SOCIOLOŠKIM KARAKTERISTIKAMA

Tabela 8.

Statistička značajnost razlika rezultata dobivenih na pojedinim sociološkim skalama između nedelinkventne i preddelinkventne skupine učenika

Sociološke karakteristike	Oznaka skupine	CHI-kvadrat	Stupnjevi slobode	Sign
01 Spol	NEDEL/PREDD	74,805	1	.000
02 Godine starosti	NEDEL/PREDD	30,23	7	.000
Vrsta škole	NEDEL/PREDD	0,969	1	NZ
Posljedice rata				
9A po život bližnjih	NEDEL/PREDD	9,831	8	NZ
9B ranjavanje bližnjih	NEDEL/PREDD	9,561	8	NZ
9C gubitak zdravlja	NEDEL/PREDD	10,216	8	NZ
9D gubitak imovine	NEDEL/PREDD	2,002	6	NZ
9E rastavljenost roditelja	NEDEL/PREDD	20,529	6	.002
Socioekonomski položaj porodice				
7 Kako stanuju roditelji	NEDEL/PREDD	6,832	7	NZ
8 Kako učenik stanuje dok pohađa školu	NEDEL/PREDD	3,118	5	NZ
12A Izvori prihoda oca	NEDEL/PREDD	14,299	6	.026
15 Zanimanje oca	NEDEL/PREDD	28,867		.011
12B Izvori prihoda majke	NEDEL/PREDD	12,751	6	.047
16 Zanimanje majke	NEDEL/PREDD	30,512	10	.001

S obzirom da su sociološke varijable bile kategorijalne i to nominalnog tipa, morali smo koristiti nonparametrijske testove za utvrđivanje statističkih značajnosti razlika.

Sociodemografske varijable spola i godina starosti značajno razlikuju, što je bilo i za očekivati, preddelinkventnu od nedelinkventne skupine. Dok u nedelinkventnoj skupini nalazimo 54% muških i 46% ženskih učenika, u preddelinkventnoj skupini nalazimo 86% učenika muškog i 14% ženskog spola. Učenici iz preddelinkventne skupine također su značajno stariji u prosjeku od onih iz nedelinkventne.

Prema *vrsti škole* koju pohađaju ne postoji statistički značajna razlika.

Dakle, niti jedna od škola koje smo uključili u naš uzorak nije pokazala prevalentnost po prisutnosti preddelinkventnih učenika.

Prema podacima o *posljedicama rata* koje su ostavile tragične gubitke po život, zdravlje i ranjavanje oba ili jednog roditelja, braće, sestara te bližih rođaka, *statistički značajno se ne razlikuju nedelinkventne i preddelinkventne skupine učenika*. To omogućava nedvojbeni zaključak: **objektivni pokazatelji posljedica rata nisu diskriminacijski kriterij između preddelinkventne i nedelinkventne populacije adolescenata u Sarajevu.**

U slučaju *rastavljenosti roditelja* preddelinkventni značajno više navode da je rat utjecao na razvod njihovih roditelja (19,5%), dok isto misli 10,3% učenika iz nedelinkventne skupine.

Općenito možemo zaključiti: stvarne posljedice ratne traumatiziranosti ne razlikuju bitno ove dvije skupine učenika; iznimno, na emocionalno-psihološkom planu, preddelinkventni su bili dvostruko više izloženi procesima dezintegracije porodice, do koje je dovela razdvojenost roditelja, od nedelinkventne skupine učenika. No, taj podatak nema veću funkcionalnu vrijednost jer apsolutna većina obje skupine učenika nije bila izložena ovom vidu emocionalne traume, do koje su posredno dovela ratna zbivanja i razdvojenost supružnika.

Sociološke varijable *uvjeta života* i *socioekonomskog položaja porodice* koje smo upotrijebili u našem istraživanju nisu potvrdile značajniju razliku niti asocijaciju sa preddelinkventnim ponašanjem, mada neke od njih (*izvori prihoda te zanimanja oca i majke*) razlikuju preddelinkventne od nedelinkventne skupine. Ove razlike izražene su u blagim tendencijama tako da je nešto više zaposlenih očeva kod nedelinkventnih nego kod preddelinkventnih učenika, a u pogledu majke zanimljiva je konstatacija da je nešto više nezaposlenih majki u nedelinkventnoj skupini učenika nego u preddelinkventnoj skupini. To bi moglo značiti prvenstveno da ova blaga tendencija proizlazi iz činjenice da nezaposlenost majke omogućava veću brigu i nadzor nad ponašanjem adolescenta, te ga je tako sačuvala od ispoljavanja preddelinkventnih vidova ponašanja.

Niti jedna od ovih varijabli ne posjeduje kauzalni utjecaj na preddelinkventno odnosno nedelinkventno ponašanje, te ih možemo tretirati samo kao manje ili više povoljan okvir unutar kojeg se i mogu različito razvijati i ispoljavati određene crte antisocijalnog i asocijalnog ponašanja učenika. Kako nemamo razloga sumnjati u nedovoljnu osjetljivost i pouzdanost ovih skala te u kvalitetu procjene ovih socijalnih karakteristika učenika, to zapravo naši podaci potvrđuju ili su u skladu sa čestim zaključnim konstatacijama da sociološke dimenzije života nisu tako direktno utjecajne na ispoljavanje nekih društveno nepoželjnih vidova ponašanja.

Tabela 9.

Statistički značajna razlika na varijablama odnosa u porodici između nedelinkventne i preddelinkventne skupine učenika

<i>Odnosi u porodici</i>	<i>Oznaka skupine</i>	<i>CHI</i>	<i>St. slob.</i>	<i>Sign</i>	<i>CC</i>	<i>Sign</i>	λ
5 Prije rata živio sa oba, jednim ili bez jednog roditelja	NEDEL/PREDD	25,929	7	.001	0,147	.001	0,15 0,14
6 Sada živi sa oba, jednim ili bez roditelja	NEDEL/PREDD	30,166	7	.000	0,158	.000	0,009 0,014
10 Odnos između roditelja	NEDEL/PREDD	77,580	6	.000	0,248	.000	0,000 0,000
11 Podrška koju porodica daje u odgoju i obrazovanju	NEDEL/PREDD	95,147	7	.000	0,273	.000	0,016 0,051

Odnosi u porodici pokazuju da se preddelinkventna i nedelinkventna skupina *statistički značajno razlikuju* po sve četiri sociološke varijable. Preddelinkventni učenici *10%* ih je prije rata živjelo u nekompletnoj porodici (a nedelinkventnih samo *5%*), dok sada *29%* živi sa jednim ili čak bez ijednog roditelja. Takvu sudbinu dijeli *19%* nedelinkventne skupine tako da možemo reći da je rat najveće tragedije donio djeci otežavajući njihov emocionalni razvoj i socijalno sazrijevanje, jer je svaki treći preddelinkventni adolescent i svaki drugi učenik nedelinkventne populacije Sarajeva odrastao u *disfunkcionalnoj porodici*, zbog direktnog gubitka jednog roditelja ili ratnog njihovog razdvajanja.

Odnos između roditelja u našem istraživanju, kao i u mnogim citiranim recentnim projektima, potvrdio se kao *značajna diskriminativna varijabla* preadolescenata delinkventne i preddelinkventne populacije. Tako za *64%* nedelinkventnih učenika razredni nastavnici procjenjuju da je odnos u njihovoj porodici bio izrazito dobar, dok je to isto ocjenilo upola manje njih, samo *33%* preddelinkventna učenika.

Podrška koja se u porodici pruža u pogledu odgoja i obrazovanja učenika ocjenjena je kao izuzetno dobrom kod *63%* nedelinkventnih učenika i samo kod *37%* preddelinkventnih. Da li ove razlike imaju i

funkcionalni efekt izražen kroz *koeficijente kontigencije (CC)* i *lambda koeficijent predikcije (λ)*?²²

U tabeli 9. sa podnaslovom "Odnosi u porodici" navedeni su *koeficijenti kontigencije* i *lambda koeficijenti predikcije*. Utvrđene razlike ukazuju da je među *preddelinkventnim učenicima statistički značajno manje onih koji imaju kompletne porodice i izuzetno dobre odnose u porodici*, a potvrdile su se i u asocijaciji *visine koeficijenta kontigencije* koji su svi značajni. No, asocijacija *prijeratne i sadašnje nekompletnosti porodice* ($CC = 0,147$ i $CC = 0,158$) je znatno slabija, gotovo dvostruko, od asocijacije koja ima *varijable odnosa u porodici* ($CC = 0,248$) i od *podrške u odgoju i obrazovanju* koju učenik dobiva u porodici ($CC = 0,273$). Prema procjeni maksimalnog CC za ovaj tip tabela, naši koeficijenti prelaze $0,30$ te ih možemo smatrati da objašnjavaju značajni dio asocijacije *varijabli odnosa u porodici sa pripadnošću preddelinkventnoj populaciji*. No, nasuprot ove relativno zadovoljavajuće funkcionalne povezanosti, *uzročna povezanost, promatrana kroz visinu lambda koeficijenata* nije niti u jednoj od navedenih predikcijskih varijabli potvrđena. Njihova predikcijska vrijednost za ispoljavanje predelinkventnog ponašanja u našem istraživanju nije direktno dokazana.

Da li i kako varijable *kompletnosti porodica* i *poremećenih odnosa u porodici* djeluju regresijski u kombinaciji sa drugim varijablama provjerit ćemo u kasnijoj eksplanatornom nivou analize.

Stoga zaključujemo: **izostajanje kvalitetnih porodičnih odnosa je značajno povezano sa zamjećivanjem preddelinkventnog ponašanja u školi,**

²² *Goodman-Kruskalova lambda (λ)* varira ovisno od toga koliko su varijable identične i zasniva se na dva tipa predikcije: prva predikcija koristi informacije dobivene iz distribucije kriterijske varijable (u našem slučaju predelinkventnih i nedelinkventnih skupina), a druga uzima u obzir informacije iz distribucije na prediktorskoj varijabli (u našem slučaju kompletnost porodice i porodičnih odnosa).

Veličina *lambda* zasniva se na logici proporcionalne produkcijske greške predikcije (prema Blaikie, str. 121.) i kreće se od 0 do 1 , gdje 0 znači da distribucija prediktora ne vrijedi za predikciju kriterijske varijable, a 1 znači potpunu prediktabilnost.

Koeficijent kontigencije (CC) mjeri asocijaciju dvije varijable i njegov iznos može se kretati od 0 do 1 , no to ovisi od broja kolona u tabeli. Tako npr. kod dvije kolone u tabeli maksimalno mogući *koeficijent kontigencije* ne prelazi nešto značajnije od $0,78$ dok se tek od broja 15 kolone približava broju 1 .

Zato ćemo u našem slučaju navesti oba dobivena koeficijenta jer CC objašnjava asocijaciju pripadnosti predelinkventnoj odnosno nedelinkventnoj skupini sa lošijim odnosno boljim odnosima u porodici, a koeficijent *lambda* nam govori koliko lošiji odnosi u porodici predikcioniraju pripadnost preddelinkventnoj skupini.

ali taj nivo asocijacije nije dovoljan da bi skale procjene odnosa u porodici bile značajni prediktori svrstavanja i identificiranja preddelinkventnih učenika.

Dakle, sociološke varijable *uvjeta života* i *položaja porodice*, upotrebene u našem istraživanju, nisu potvrdile *značajniju asocijaciju sa preddelinkvencijom*, mada neke od njih (*izvori prihoda* te *zanimanje oca i majke*) statistički značajno razlikuju preddelinkventnu od nedelinkventne skupine.

Porodični odnosi procijenjeni kao "izuzetno dobri" doprinose funkcionalnom povezivanju sa nedelinkventom skupinom, dok smanjena prisutnost te ocjene karakterizira preddelinkventnu skupinu. Dakle, kada imamo spoznaju da su porodični odnosi izuzetno dobri, to će u visokoj asocijaciji ($CC = 0,699$) biti i procjena podrške koju učenik dobiva u odgoju i obrazovanju, a također i značajan simetrični prediktor izražen preko koeficijenta lambde ($\lambda = 0,179$).

Sa svrhom da utvrdimo da li *odnosi u porodici* i *kompletnost porodice* predikcionira *školski uspjeh*, primijenili smo lambda koeficijent na varijable odnosa u porodici i kompletnosti porodice u predikciji školskog uspjeha i nismo konstatirali nikakvu značajnu visini predikcije. To nedvojbeno znači da predikciju školskog uspjeha ne omogućavaju niti jedna sociološka varijabla već je vjerojatno predikcija moguća isključivo preko psiholoških karakteristika pojedinca potvrđenih njegovim sposobnostima i motivaciji za učenje.

4.3. BIVARIJATNA KORELACIJSKA ANALIZA

U našem istraživanju upotrijebili smo nekoliko vrsta varijabli koje svojom prirodom omogućavaju i upućuju na potrebu primjene korelacijske analize, kako bi se stekao uvid u međusobnu povezanost unutar pojedinih grupacija indikatora, što objašnjavaju zasebne istraživačke prostore i segmente.

Naime, *psihološke varijable* dane su u formi rezultata testova omogućavaju primjenu i najsloženijih statističkih postupaka, jer su kontinuirane i tendiraju normalnoj distribuciji.

Drugi dio psiholoških varijabli (ordinarnih) *skala procjene ponašanja* također dozvoljava složenije parametrijske postupke.

No, *sociološke varijable* moći ćemo koristiti tek nakon njihovog rekodiranja i rearanžiranja²³, a njih ćemo zasebno analizirati.

²³ Grimm L. G. and Yarnold P. R. (1995), *Dummy and Effect Codings*, p. 51.

Za školski uspjeh i ocjene vladanja te broj neopravdanih izostanaka utvrditi ćemo interkorelacije i tretirat ih u daljnjem postupku kao zavisne varijable za koje je opravdano pretpostaviti da su u korelaciji sa sposobnostima i crtama ličnosti, te ponašanjem adolescenata, kao i nekim sociološkim dimenzijama. Dakle, korelacijsku analizu zasebno ćemo primijeniti na psihološke, a potom na sociološke varijable. Na psihološke varijable primijenit ćemo Pearsonov koeficijent korelacije r čija veličina se kreće od 0, što znači da ne postoji nikakva povezanost među varijablama, do 1, što znači potpunu povezanost. Značajnost povezanosti procjenjivat ćemo programski (SPSS) i to na razini od 0,01 i 0,05.

Sociološke varijable zbog svoje nominalne prirode zahtijevaju primjenu neparametrijskih koeficijenata asocijacije i mi ćemo koristiti koeficijent kontigencije, koji se također kreće u rasponu od 0 do 1, ali s tim da je maksimalni koeficijent kontigencije određen brojem kolona i redova u postupku cross tabeliranja. Naime, ako su samo dvije kolone (2 × 2 tabela) onda maksimalni C koeficijent iznosi 0,707, a tek se približava jedinici nakon 15 kolonske tabele. To znači da će dobiveni koeficijenti kontigencije u našem slučaju biti sistematski niži od njihove stvarne vrijednosti te da će, u slučaju da su značajni, ukazivati na nešto jaču asocijaciju podataka jedne varijable sa drugom. No, to će biti njihovo nominalno značenje. Naprimjer, ako dobijemo koeficijent kontigencije između odnosa u porodici i školskog uspjeha od 0,35 to znači da će stvarni koeficijent asocijacije iznositi 0,389 i ukazivati tako na srednju asocijaciju.²⁴

4.3.1. Korelacije psiholoških varijabli i školskog uspjeha

A Testovi intelektualnih sposobnosti

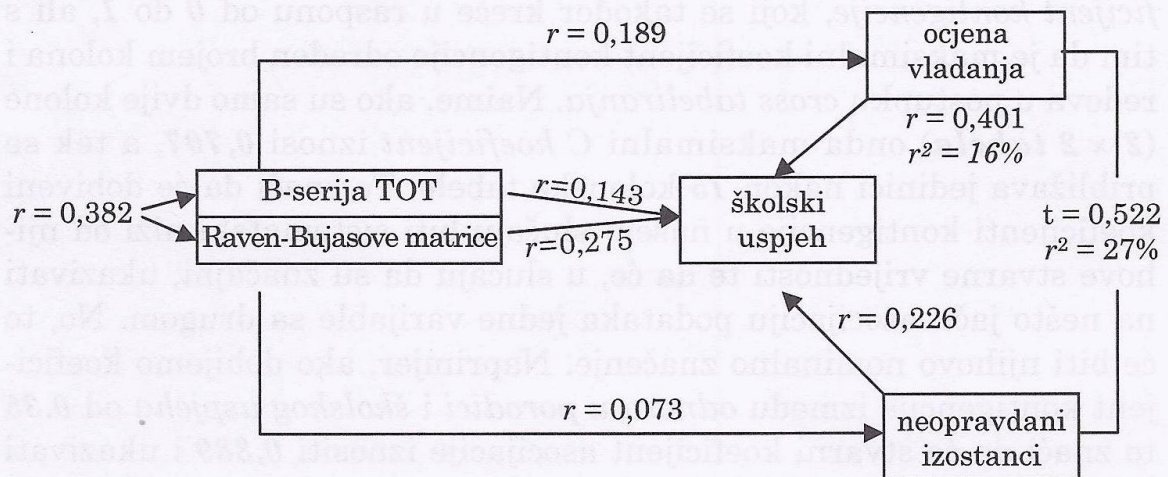
Intelektualne sposobnosti ispitivali smo sa dva validna i pouzdana testa; B-serijom i Raven-Bujas matricama. Slijedeći dijagram ilustrira (str. 82) koje i kakve smo korelacije dobili u zavisnosti od školskog uspjeha.

Intelektualne sposobnosti mjerene Raven-Bujasovim matricama nešto više ($r = 0,225$) nego sposobnosti mjerene B-serijom ($r = 0,143$) su

²⁴ Za 3 × 3 tabelu maksimalni CC iznosi 0,16, a za 5 × 5 tabelu iznosi 0,900. Zato bi stvarni (standardizirani) CC između slabijeg uspjeha i odnosa u porodici umjesto dobivenih 0,35 iznosio 0,389 ($0,35/0,900 = 0,38888$).

povezane sa školskim uspjehom na kraju prvog polugodišta.²⁵ Oba ova koeficijenta korelacije su statistički značajna na nivou vjerojatnosti od *0,01*, ali njihova funkcionalna veza nije dovoljno respektabilna. To se vjerojatno desilo što su u prvom polugodištu ocjene upozoravajuće niske i često odražavaju pedagošku prisilu te inteligentnije a nemarnije učenike kažnjavaju. Na taj način smanjila se varijanca rezultata i umanjio očekivani veći efekt intelektualnih sposobnosti na rezultate školskog uspjeha. Ovo vjerojatno objašnjenje potrebno je imati u vidu kod komentiranja drugih koeficijenata korelacije sa školskim uspjehom (na kraju prvog polugodišta).

Dijagram korelacija rezultata testova intelektualnih sposobnosti i školskog uspjeha

Ocjene vladanja i školski uspjeh su u značajnoj mjeri povezani, ali ne tako da bismo konstatirali da je školski uspjeh bitno ovisan o ocjeni vladanja, jer varijacije ocjene vladanja su vrlo skromne i kreću se prvenstveno oko *5* i/ili *4*, a tek izuzetno se susrećemo sa ocjenama *3* i niže. Pošto je ocjena iz vladanja jedna od komponenata školskog uspjeha, bilo je očekivati da će ocjene vladanja i školskog uspjeha imati više od *16%* (koeficijent determinacije r^2) zajedničkih varijanci.

Ocjena vladanja se značajno zasniva na visini **neopravdanih izostanaka** i koeficijenti korelacije ($r = 0,522$) pokazuje da su neopravdani

²⁵ S obzirom da mi istražujemo teorijski problem da li postoje značajne razlike u intelektualnim sposobnostima preddelinkvenata i nedelinkvenata u skupini srednjoškolskih i osnovnoškolskih učenika, to će biti važno utvrditi postojanje tendencije da se razlikuju u intelektualnim sposobnostima jedna i druga skupina.

izostanci posredno, preko ocjene vladanja, povezani sa školskim uspjehom, prije nego što na njega direktno utječu ($r = 0,226$).

Zanimljiva je statistički značajna korelacija B-serije sa ocjenom vladanja (na razini od $0,01$) koja iznosi $r = 0,189$. Ovaj podatak ukazuje na tendenciju da pretežno bolje ocjene iz vladanja imaju inteligentniji učenici, odnosno da slabije ocjene iz vladanja karakteriziraju niže inteligentne učenike našeg uzorka.

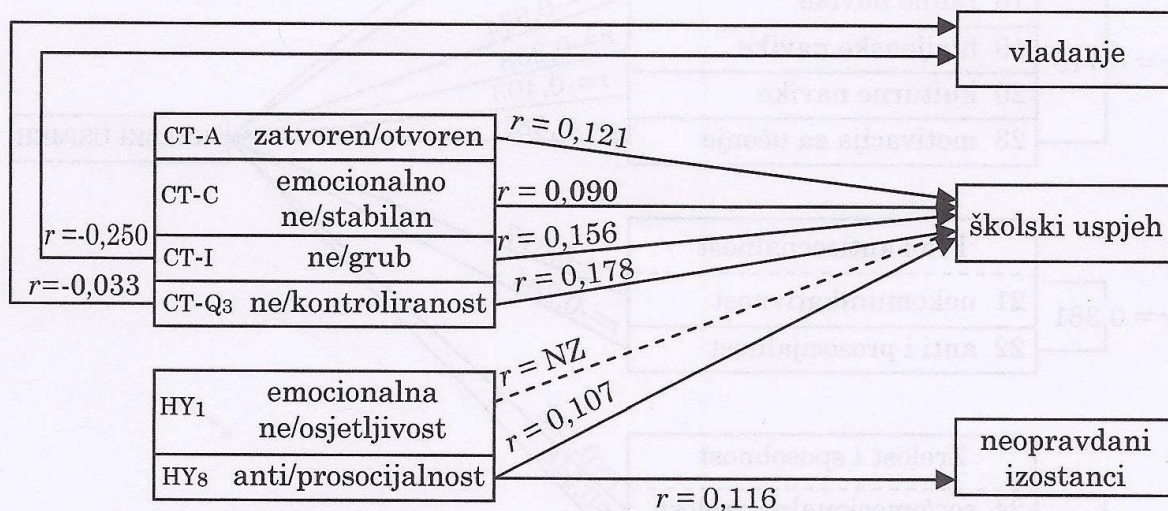
Korelacija intelektualnih sposobnosti sa nižim brojem neopravdanih izostanaka je utvrđena na razini značajnosti i govori da niže inteligentni učenici imaju više neopravdanih izostanaka, i obratno.

Međukorelacija B-serije i Raven-Bujasovih matrica od $r = 0,382$ evidentno ukazuje da su ova dva testa mjerila različite kognitivne prostore i da su Raven-Bujasove matrice primjereniji test za naš uzorak.

B Upitnici ličnosti

Od dva primijenjena upitnika crta ličnosti (Cattelov i Heyerov upitnik) nakon faktoriziranja usmjerili smo našu analizu na slijedeće njihove subtestove.

Dijagram korelacije rezultata na subtestovima ličnosti sa školskim uspjehom i nepoželjnim ponašanjem

Gotovo svi subtestovi (izuzev HY_1) koji indiciraju na faktorskom analizom utvrđene bazične karakteristike ličnosti (što su važna komponenta školskog funkcioniranja i prilagodbe), značajno su povezane sa školskim uspjehom na nivou vjerojatnosti od $0,01$.

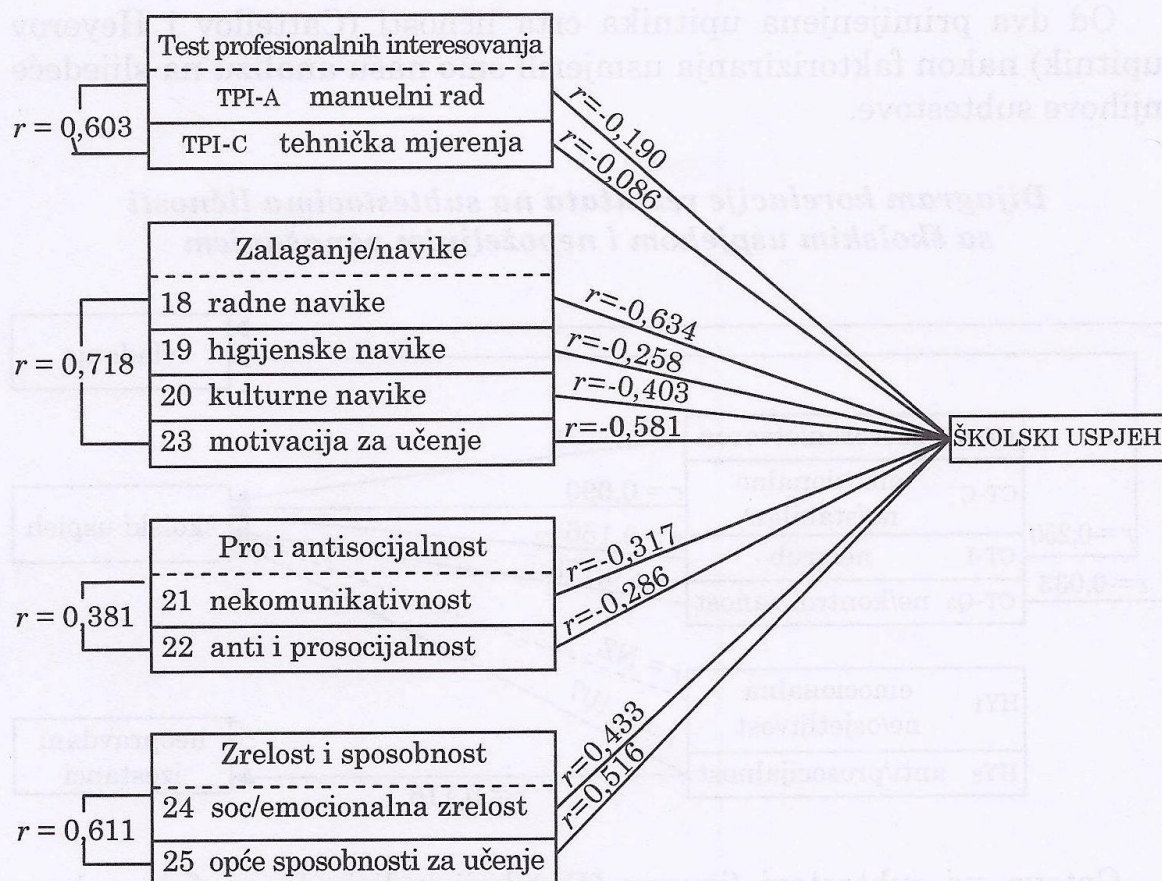
Dakle, otvoreni, emocionalno stabilni, ne grubi, kontrolirani i prosocijalni učenici tendiraju da imaju bolji školski uspjeh i obratno.

Također, rezultati korelacijske analize dokazuju da antisocijalni učenici imaju više neopravdanih izostanaka ($r = 0,116$) i tome se pridružuju i grublji i nekontrolirani adolescenti ($r = -0,250$ i $r = 0,233$) koji također imaju veći broj neopravdanih sati.

C Interesovanja, zalaganja, navike i druge karakteristike ličnosti

Povezanost rezultata koje učenici postižu na 2 subtesta profesionalnih interesovanja koje je ekstrahirala faktorska analiza, te na skalam procjene ponašanja i kako je sve to povezano sa školskim uspjehom prikazuje slijedeći dijagram.

Dijagram korelacija testa interesovanja, osobina ličnosti i ponašanja sa školskim uspjehom

Svi koeficijenti korelacije varijabli ponašanja i školskog uspjeha statistički su značajni na nivou vjerojatnosti od $0,01$, ali se bitno razlikuju po svojoj veličini.

Procjena socijalno-emocionalne zrelosti i opće sposobnosti, te razvijenosti kulturnih navika su nešto iznad $r = 0,40$ koeficijenta korelacije i prelaze prag kada možemo govoriti o funkcionalnoj povezanosti ispoljavanja takvih karakteristika ponašanja u školskoj situaciji i uspjehu u školovanju.

Najizraženija povezanost između radnih navika i motivacija za učenjem te školskog uspjeha ($r = 0,581, 0,634$), a najmanja je između rezultata postignutih na subtestovima profesionalnih interesa, te je vrlo upitno koliko se ovaj test smije upotrebljavati u profesionalnoj selekciji i profesionalnoj orijentaciji učenika srednjih i osnovnih škola.

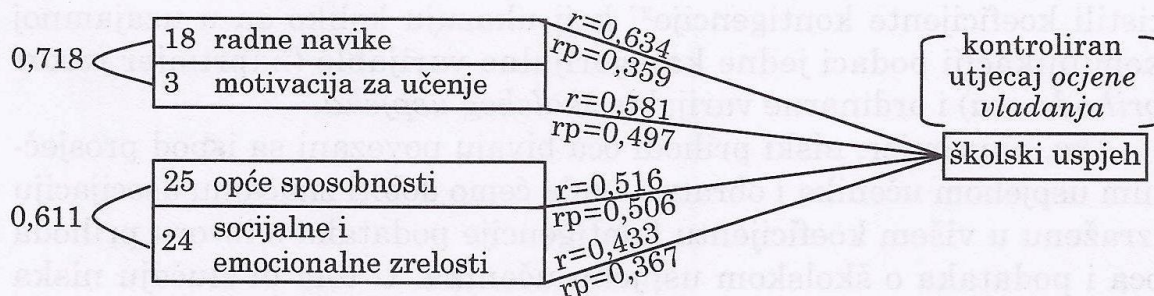
Interkorelacije između pojedinih varijabli ponašanja i spomenutih subtestova su sve vrlo visoke i kreću se u relaciji od $0,603$ do $0,718$, osim kod povezanosti procjene nekomunikativnosti i antisocijalnosti. To znači da ove dvije varijable mjere različiti konativni prostor, odnosno da su razredni nastavnici jasno razlikovali nekomunikativnost i antisocijalnost u ponašanju svojih učenika.

Smatramo zanimljivim navesti da smo utvrdili samo dvije relativno značajnije korelacije, onu između ocjene vladanja i motivacije za učenjem ($r = 0,449$), te razvijenost kulturnih navika i ocjene vladanja ($r = 0,475$).

Ova konstatacija ukazuje da su spomenute karakteristike *utjecajne determinante* za dobivanje veće ocjene iz vladanja i da, vjerojatno, predstavljaju *standardni kriterij* koji se zahtjeva od "pristojnog" učenika.

Zato smo proveli *parcijalnu korelacijsku analizu* između varijabli *radnih navika, motivacije, opće sposobnosti, socijalne i emocionalne zrelosti i školskog uspjeha* tako da smo konstantnim držali utjecaj ocjene vladanja.²⁶

Dijagram parcijalnih korelacija osobina ličnosti i ponašanja sa školskim uspjehom uz konstantnu ocjenu vladanja

²⁶ Parcijalna korelacija izražava se simbolom r_p . Ona nam omogućava da se utvrdi povezanost između dvije varijable kada se zadržava konstantni utjecaj neke treće varijable koja bi mogla bitno djelovati na vezu između prve dvije.

Kod svih parcijalnih korelacija procjena ponašanja i školskog uspjeha, koeficijenti parcijalne korelacije su znatno niži od bivarijatnih koeficijenata korelacije. To znači da je ocjena vladanja, na neki način, predstavljala medijatornu veze između procijenjene osobine i školskog uspjeha. Odnosno, mogli bismo reći, da su kod učenika sa visokom ocjenom iz vladanja, nastavnici procjenjivali povoljniji razvoj radnih navika i ispoljenost motivacije za učenjem. Kad smo taj utjecaj održali konstantnim, koeficijenti parcijalne korelacije su postajali mnogo niži od bivarijatnih koeficijenata korelacije između radnih navika i motivacije sa školskim uspjehom.

Kod općih sposobnosti i procjene socijalno emocionalne zrelosti taj se slučaj nije u toj mjeri desio, odnosno kontrola utjecaja ocjene vladanja nije bitnije smanjila visinu koeficijenata korelacije. To bi trebalo značiti da pri procjeni općih sposobnosti i stupnja socijalno emocionalne zrelosti nastavnici manje vode računa o vladanju učenika nego u prvom slučaju kada se radi o radnim navikama i procjeni motivacije za učenjem. Vezano uz parcijalnu korelaciju, općenito treba konstatirati da, usprkos izvjesnom snižavanju koeficijenata korelacije između varijabli ponašanja i školskog uspjeha, kada se zadrži pod konstantnim utjecaj ocjene vladanja niti jedna korelacija sa školskim uspjehom nije pala ispod razine značajnosti koja je utvrđena u bivarijatnoj korelacijskoj analizi.

Rezultati ove parcijalne analize ukazuju i da ocjene vladanja predstavljaju zasebne dimenzije ponašanja učenika.

D *Asocijacija socioloških varijabli i školskog uspjeha*

U uvodu u korelacijsku analizu naveli smo da na sociološke varijable (koje nisu ponovno priređene i kodno prilagođene) ne smijemo primijeniti parametrijske, nego nonparametrijske postupke. Zato smo koristili koeficijente kontigencije²⁷ koji ukazuju koliko su u uzajamnoj komunikaciji podaci jedne kategorijalne varijable (naprimjer *izvori prihoda oca*) i ordinarne varijable *školskog uspjeha*.

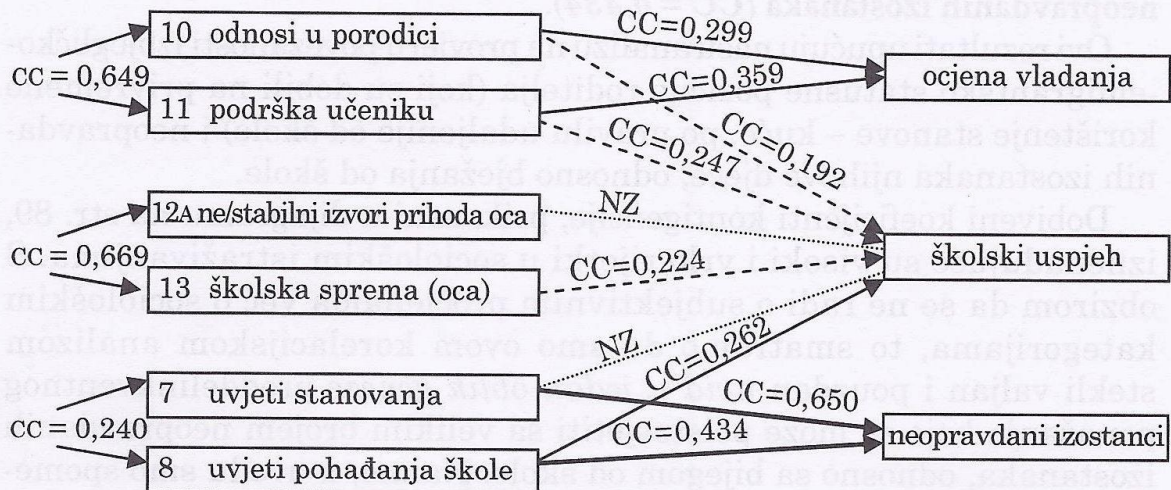
Ako, naprimjer, niski prihodi oca bivaju povezani sa ispod prosječnim uspjehom učenika i obratno, onda ćemo dobiti značajnu asocijaciju izraženu u višem koeficijentu kontigencije podataka o izvoru prihoda oca i podataka o školskom uspjehu učenika. U tom bi slučaju niska stabilnost izvora prihoda oca asocijala sa niskim školskim uspjehom,

²⁷ Vidi napomenu u uvodu korelacijske analize gdje se objašnjava priroda i maksimalna vrijednost koeficijenata kontigencije.

a visoki školski uspjeh sa višim i stabilnijim izvorima prihoda oca. Razinu značajnosti svakog koeficijenta kontigencije utvrđivat ćemo programski na razini od *0,05* i *0,01*.

Na sljedeća dva dijagrama prikazali smo odnose povezanosti socioloških varijabli i školskog uspjeha, te njihovu interkorelacijsku asocijaciju.

Dijagram povezanosti (asocijacija) školskog uspjeha sa porodičnim statusom i odnosima u porodici

Nestabilni izvori prihoda oca (varijabla 12A u upitniku) utvrđeni su preko kategorija nezaposlenosti oca i nisu povezani sa školskim uspjehom, a to isto smo utvrdili u pogledu varijable *uvjeti stanovanja* (7).

Dakle, naše istraživanje u potpunosti odbacuje da loši ili bolji uvjeti stanovanja te nestabilniji ili stabilniji izvori prihoda oca bivaju povezani (asocirani) sa nižim ili višim školskim uspjehom.

Odnosi u porodici (varijabla 10 u upitniku) koji se procjenjuju putem skale, od konfliktnih (5) do izuzetno dobrih (ocjena 5), vrlo skromno asociraju sa školskim uspjehom (CC = 0,192), a procjena podrške koju učenik dobiva od svoje porodice za svoje obrazovanje (varijabla 11) također skromno asocira sa školskim uspjehom (CC = 0,247). Poremećeni porodični odnosi znatnije su povezani sa nižim ocjenama iz vladanja, a preko njih sa nižim školskim uspjehom.

Pružanje podrške učeniku u procesu odgoja i obrazovanja od strane porodice neposrednije i značajnije je povezano sa boljim školskim uspjehom, i obratno (CC = 0,347).

Uvjeti pohađanja škole (varijabla 8) su utvrđeni prema kategorijama da li učenik mora da putuje u školu, sa veće ili manje udaljenosti, ili živi kao podstanar u mjestu školovanja. Ovi uvjeti povezani su sa školskim uspjehom koeficijentom kontigencije od CCA = 0,262. To znači

da postoji izvjesna asocijacija *slabijeg uspjeha u školi i udaljenosti stanovanja učenika od škole, odnosno dugotrajnijeg putovanja do škole.*

Nasuprot toj asocijativnoj tendenciji, uvjeti stanovanja u privremeno dodijeljenim stanovima nisu povezani sa slabijim uspjehom, niti učenici koji imaju "sigurnije" uvjete stanovanja postižu bolji uspjeh.

Nesigurni migrantski i izbjeglički uvjeti stanovanja, nasuprot tome, visoko su povezani sa većim brojem neopravdanih izostanaka ($CC = 0,650$), a značajna je i asocijacija težih uvjeta pohađanja škole sa većim brojem neopravdanih izostanaka ($CC = 0,434$).

Ovi rezultati upućuju našu analizu na provjeru povezanosti izbjegličko-emigrantsko statusne pozicije roditelja (koji su dobili na privremeno korištenje stanove – kuće, po pravilu udaljenije od škole) i neopravdanih izostanaka njihove djece, odnosno bježanja od škole.

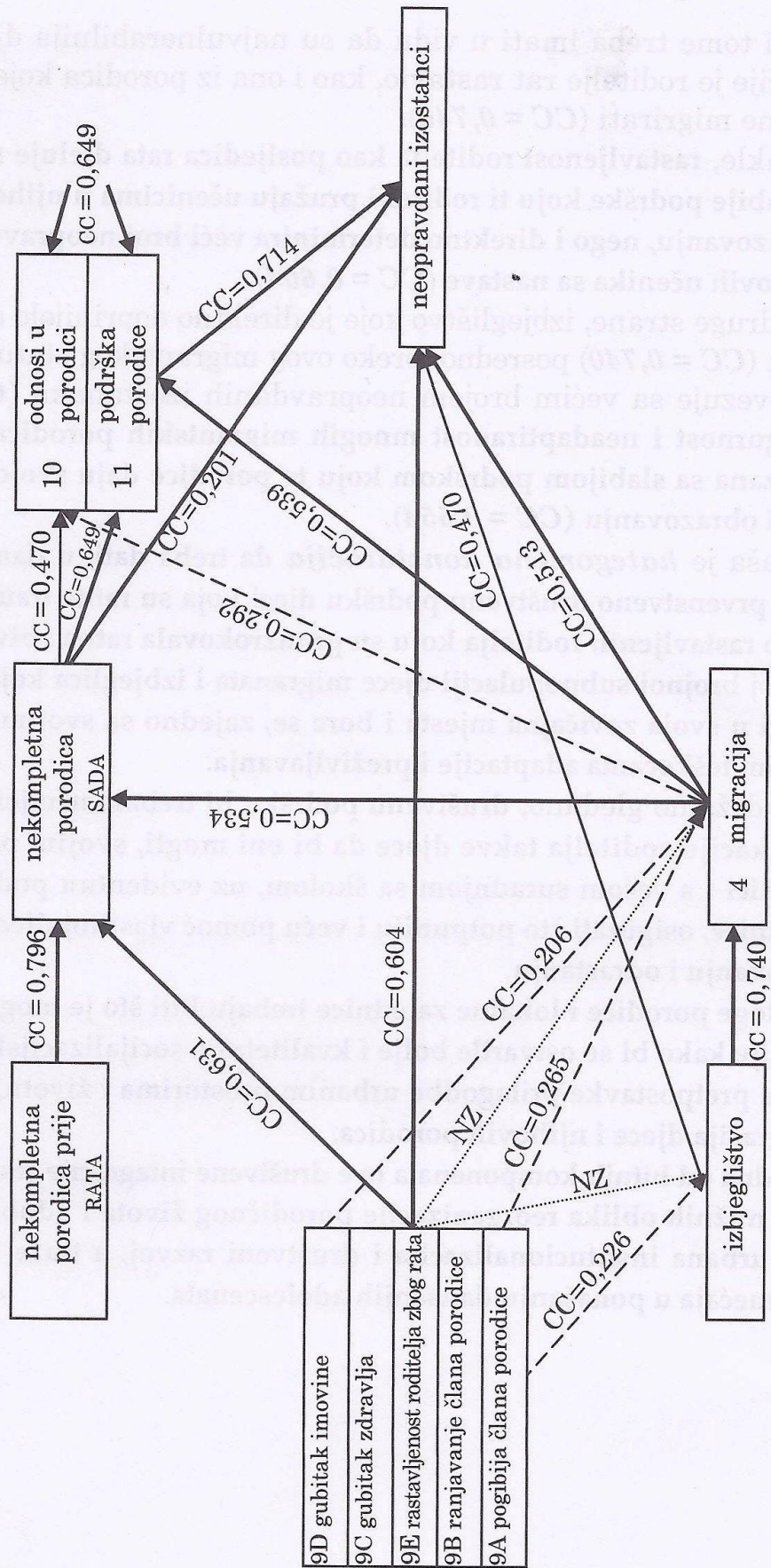
Dobiveni koeficijenti kontigencije, prikazani u dijagramu na str. 89, iznenađujuće su visoki i vrlo rijetki u sociološkim istraživanjima. S obzirom da se ne radi o subjektivnim procjenama već o sociološkim kategorijama, to smatramo da smo ovom korelacijskom analizom stekli valjan i pouzdan *uvid u jedan oblik geneze preddelinkventnog ponašanja* koje se može poistovjetiti sa velikim brojem neopravdanih izostanaka, odnosno sa bijegom od škole. Naime, u uvodu smo spomenuli teze i rezultate stranih istraživanja koja ustanovljavaju da delinkventnu populaciju karakteriziraju bjegovi iz škole, Ali, koliko je nama poznato, samo naše istraživanje verificira značajne korelacije *socioloških kategorijalnih varijabli* koje, može se reći, zbog visine svojih koeficijenata kontigencije, *determiniraju bjegove od škole* u uzorku preddelinkventne skupine mladih.

Nekompletne porodice su visoko i direktno povezane sa većim brojem izostanaka, odnosno s tendencijom bježanja od škole, a posredno su povezane sa konfliktnošću odnosa u takvim porodicama i nepružanjem adekvatne podrške učenicima u njihovom procesu i obrazovanju tako da imaju povećano napuštanje škole i nastave.

Rastavljenost roditelja, do koje je doveo ratni vihor i zbivanja, kao specifična kondicionirajuća varijabla, visoko je povezana sa sadašnjom nekompletnošću porodice, te preko nje posredno utječe na veće "bježanje od škole" onih učenika čije je roditelje rat razdvojio i poremetio njihove odnose.

Naše istraživanje nedvojbeno pokazuje (verificira) da se posljedice rata, koje se najupornije odražavaju na sudbinu mladih u Bosni i Hercegovini, izražavaju u njihovom neprilagođenom ponašanju u školi i rezultiraju vjerojatno ozbiljnim poteškoćama u procesu njihove socijalizacije i društvene integracije.

Dijagram povezanosti (asocijacija) socioloških varijabli sa neopravdanim izostan

Pri tome treba imati u vidu da su najvulnerabilnija djeca iz porodice čije je roditelje rat rastavio, kao i ona iz porodica koje su bile prinuđene migrirati ($CC = 0,740$).

Dakle, rastavljenost roditelja kao posljedica rata djeluje ne samo preko slabije podrške koju ti roditelji pružaju učenicima u njihovom odgoju i obrazovanju, nego i direktno determinira veći broj neopravdanih izostanaka ovih učenika sa nastave ($CC = 0,604$).

S druge strane, izbjeglištvo koje je direktno doprinijelo statusu migranta ($CC = 0,740$) posredno, preko ovog migrantskog statusa, značajno se povezuje sa većim brojem neopravdanih izostanaka ($CC = 0,513$). Nesigurnost i neadaptiranost mnogih migrantskih porodica je direktno povezana sa slabijom podrškom koju te porodice daju svojoj djeci u odgoju i obrazovanju ($CC = 0,554$).

Naša je *kategorična konstatacija* da treba dati, u današnjim uvjetima, prvenstveno društvenu podršku djeci koja su ratne traume doživjela preko rastavljenih roditelja koju su prouzrokovala ratna zbivanja i uvjeti, te onoj brojnoj subpopulaciji djece migranata i izbjeglica koja se ne mogu vratiti u svoja zavičajna mjesta i bore se, zajedno sa svojim porodicama, sa svim teškoćama adaptacije i preživljavanja.

Sadržajno gledano, društvenu podršku bi trebalo usmjeriti na pomoć i edukaciju roditelja takve djece da bi oni mogli, svojim ponašanjem u porodici i s većom suradnjom sa školom, uz evidentnu podršku lokalne zajednice, osigurati što potpuniju i veću pomoć vlastitoj djeci u njihovom školovanju i odrastanju.

Uloge porodice i lokalne zajednice trebaju biti što je moguće sinhronizirane kako bi se ostvarile bolje i kvalitetnije socijalizacijske i akulturacijske pretpostavke prilagodbe urbanim prostorima i životu, te društvena integracija djece i njihovih porodica.

Jedna od bitnih komponenata ove društvene integracije jeste podsticanje onih nužnih oblika reorganizacije porodičnog života i odnosa koje zahtijeva urbana institucionalizacija i društveni razvoj, a traže brojni vidovi poremećaja u ponašanju današnjih adolescenata.

5. EKSPLANATORNA I PREDIKCIJSKA ANALIZA

Krajnji i najvažniji cilj u socijalnim istraživanjima je utvrđivanje elemenata, faktora i mehanizama koji su odgovorni za produkciju stanja nekih socijalnih fenomena ili za reguliranje njihovih trendova, te objašnjenje zašto su društvene pojave takve kakve jesu ili zašto se tako ponašaju (Blaikie N., 2003.).

Zapravo, svako istraživanje koje ima naučnu dimenziju treba težiti odgovoru na pitanje zašto se nešto pojavljuje, dešava, razvija ili opstoji.

U prethodnom deskriptivnom pristupu koristili smo korelacije između kontinuiranih (psiholoških) varijabli i asocijacije između kategorijalnih nominalnih (socioloških) varijabli.

Utvrđivanje veza između varijabli koje karakteriziraju pojavu je važno za deskriptivnu analizu, ali nije dovoljan uvjet za eksplanatornu analizu kojom se želi objasniti *kauzalitet* i *međuzavisnost društvenih fenomena*. U socijalnim istraživanjima općenito je prihvaćeno da uzročnost može samo biti inherentna (svojevrsna) kada slijedi tri susretna kriterija:

1. dvije varijable moraju biti u asocijaciji/korelaciji;
2. uzročna varijabla mora proizvoditi utjecaj prije nego su se posljedice dogodile;
3. druga moguća objašnjenja moraju biti eliminirana (npr. mogući utjecaj treće, intervenirajuće ili antecedentne varijable na predikcijsku (uzrok) i kriterijsku (posljedica) varijablu.

U našem istraživanju ćemo težiti *objašnjenju* (eksplanaciji) kako pojedine psihološke i sociološke varijable *predikcioniraju svrstavanje adolescenata u preddelinkventnu i nedelinkventnu skupinu*. Odnosno, težit ćemo utvrditi faktore koji najznačajnije utječu na slabiji ili bolji školski uspjeh preddelinkventnih i nedelinkventnih učenika. Na taj način, korištenjem *multivarijatnih analitičkih postupaka* (multiple korelacije i regresije, multivarijatne analize varijance – ANOVA), multiple diskriminativne analize kao zavisnih tehnika (Blaikie N.), te faktorske i cluster analize kao nezavisnih tehnika na ukupnom uzorku. Dakle, težit ćemo objasniti kauzalitet preddelinkventnog ponašanja od strane psiholoških dimenzija ličnosti i od strane socioloških determinata njenog okruženja, te utvrditi smjer (path-analizom) kauzalnog

utjecaja i doprinos predikciji (logističkom regresijskom analizom) svrstavanja u preddelinkventnu odnosno u školski neuspješnu skupinu učenika.

5.1. MULTIVARIJATNE ANALIZE PREDELINKVENTNOG PONAŠANJA

Bivarijatni pristup omogućava nam da analiziramo (ko)relacije pojedinih psiholoških i socioloških varijabli i sagledamo intenzitet njihove međusobne povezanosti i povezanosti sa kriterijskom varijablom školskog uspjeha. Zaključci koji slijede iz korelacijske analize objašnjavaju koliko intelektualne sposobnosti i druge psihološke karakteristike bivaju u funkciji školskog uspjeha učenika. Odnosno, ukazuju koje i koliko pojedine sociološke dimenzije uvjeta života determiniraju slabije i bolje školsko postignuće.

Posebno objašnjenje odnosilo se na verifikaciju povezanosti određenih socioloških determinanti sa većim brojem neopravdanih izostataka za koje je bilo plauzibilno pretpostaviti da predstavljaju takav poremećaj u ponašanju koji je inicijalni simptom delinkvencije i neposredno utjecajni rizični faktor preddelinkventnog ponašanja.

Današnje naučne spoznaje o ljudskoj prirodi i ponašanju polaze od *sistemske paradigme* i *teorije kompleksiteta* prema kojima čovjek živi u bio/psih/socijalnom prostoru i predstavlja kompletnu *bio/psihosocijalnu strukturu* koja se, po svojim posebnim značajkama, kvalitativno razlikuje od drugih. Zato izolirano univarijatno ili jednodimenzionalno povezano (bivarijatno) proučavanje relacija u toj složenoj strukturi, koja je u stalnom procesu promjena i razvoja, ne može biti zadovoljavajuće da se stekne potpuniji uvid u prirodu i uzrokovanost ljudskog ponašanja.

Naša prethodna korelacijska analiza bila je primjerena izučavanju relativno stabilnog fenomena: *postignutog školskog uspjeha*, odnosno zadovoljavanja školskih normi *uspješnosti savladavanja predviđenog gradiva* ili *redovnog prisustvovanja nastavi*.

Nasuprot tome, poremećaji u cjelovitom ponašanju, koji dovode do svrstavanja u preddelinkventnu skupinu, predstavljaju po svojoj etiologiji i fenomenologiji mnogo složeniji, istraživački zahtjevniji problem. Naime, nije samo važno u njihovom izučavanju utvrditi da li je učenik usvojio (učio) ili nije neki kvantum znanja za prolaznu ili neprolaznu ocjenu, *već što sve podstiče i ograničava ukupno ponašanje učenika koji krši čitav spektar socijalnih normi, narušavajući odnose sa nastavnicima*

i vršnjacima u školi, namjerno zanemarujući obaveze prema sebi, porodici ili društvu, te sve više upada u vrtlog asocijalnog i antisocijalnog ponašanja i druženja koje ga neminovno dovodi do devijantne, tj. delinkventne i kriminalne karijere.

U izučavanju ovih *kompleksnih relacija* i *višestrukog uzorkovanja* takvog ponašanja trebamo primijeniti *multivarijatne pristupe* i težiti stjecanju uvida u *multidimenzionalnost* fenomena preddelinkvencije. To će nam omogućiti i primjena multivarijatnih analitičkih postupaka i to prvenstveno multiple regresijske i logističke regresijske analize, te diskriminativne i cluster analize koje ćemo, pored *eksplanacije* utjecajnosti pojedinih varijabli iz psihosocijalnog prostora (psiholoških i socioloških varijabli), utvrditi, kao i njihov *prediktivni utjecaj* na svrstavanje u preddelinkventnu i nedelinkventnu skupinu.

5.2. BIO/PSIHO/SOCIJALNE DIMENZIJE PREDELINKVENTNOG PONAŠANJA

Pojam bio/psih/socijalnog prostora zahvatili smo u našem istraživanju kroz varijable spola i godina starosti (bioprostor), tri skupine psiholoških varijabli (testovi sposobnosti, upitnici ličnosti i interesovanja, procjene određenih karakteristika ponašanja). Socioprostor pokrila je skupina socioloških varijabli ekonomskog položaja porodice, uvjeta stanovanja i pohađanja škole, odnosa u porodici i podrške koju učenik prima u obrazovanju od strane porodice.

Posebnu, kao antecedentnu varijablu tretirali smo traumatiziranost kojoj su bili manje ili više izloženi pojedini učenici kroz pogibiju ili ranjavanje članova porodice, gubitak zdravlja ili imovine, te rastavljenost roditelja kojeg su prouzrokovali rat i ratna zbivanja.

5.2.1. Biostrukturalna dimenzija preddelinkventnog ponašanja

Spol i *godine starosti* značajno ograničavajuće djeluju na pojavu delinkvencije. Tako npr. vrlo su nisko zastupljene djevojčice i djevojke u delinkventnoj populaciji, i djeca ispod **13** godina starosti. Međutim, danas je u svijetu, a posebno kod nas, izražena pojava sve veće zastupljenosti najmlađe skupine delinkvenata (do **14** godina) u ukupnom vršenju krivičnih djela.²⁸

²⁸ Prema originalnim podacima MUP-a Kantona Sarajevo zastupljenost maloljetnika do **14** godina starosti raste za **30%** u ukupnoj maloljetničkoj delinkvenciji u periodu od 2000. do 2003. godine.

Tabela 10.
Spolna zastupljenost u preddelinkventnoj skupini

SKUPINE	SPOL				UKUPNO	
	muški		ženski			
	N	%	N	%	N	%
0 nedelinkventna	523	73,9	444	93,7	967	81,8
1 preddelinkventna	185	26,1	30	6,3	215	18,2
Ukupno	708	100,0	474	100,0	1182	100,0

Cramer's V = 0,252

Ova razlika od **26,1%** zastupljenosti u preddelinkventnoj skupini od ukupno muških učenika i samo **6,3%** od ukupno ženskih učenika je statistički značajna, a još ilustrativniji je podatak da u čitavoj preddelinkventnoj skupini ($N = 215$) imamo samo **30** ili **14%** djevojaka. Mjera asocijacije spola i preddelinkvencije izražena je zbog 2×2 *tabele Cramer's V = 0,252* ukazuje na značajnu, mada nešto slabiju povezanost.

Tabela 11.
Starosna zastupljenost u preddelinkventnoj skupini

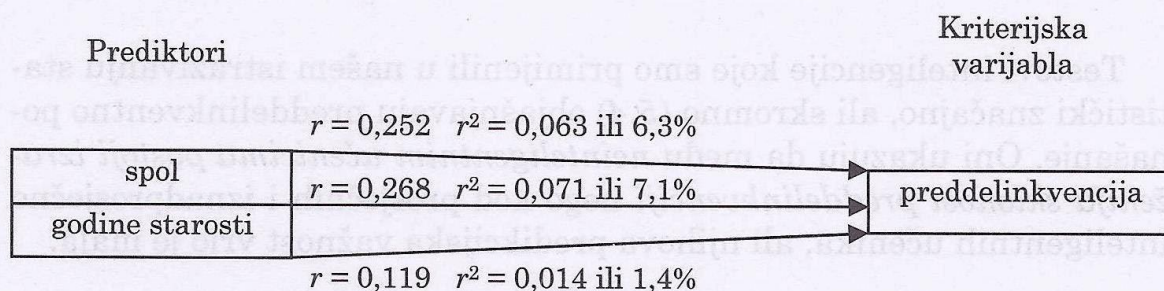
SKUPINE	GODINE STAROSTI						UKUPNO	
	do 14		15 – 16		17			
	N	%	N	%	N	%	N	%
0 nedelinkventna	220	84,6	476	86,2	271	73,6	967	81,8
1 preddelinkventna	40	15,4	76	13,8	97	26,4	215	18,2
Ukupno	260	100,0	552	100,0	368	100,0	1182	100,0

CC = 0,157 značajan na $p > 0,001$

Razlika između najstarije skupine učenika (**17** godina) i ostale dvije skupine (do **14**, te **15-16** godina) statistički je značajna, ali koeficijent kontigencije (*CC = 0,157*), koji je značajan na nivou od **0,001**, ukazuje svojom visinom, ipak, na slabiju povezanost, tako da možemo tek konstatirati tendencijski veću zastupljenost najstarije skupine učenika u ispoljavanju preddelinkventnog ponašanja. Dok je *svaki četvrti* učenik iz skupine *sedamnaestogodišnjaka* svrstan u preddelinkvente, dotle je to tek *svaki sedmi* iz ostale dvije dobne skupine.

Regresijske analize, kojima smo željeli utvrditi preddelinkventni utjecaj spola i godina starosti, pokazuju da ove varijable objašnjavaju mali postotak kriterijske varijable preddelinkvencije.

Dijagram spola i godina starosti sa pripadnošću preddelinkventnoj skupini

Prema ovim pokazateljima, biovarijable spola i godina starosti statistički značajno predikcioniraju preddelinkventno ponašanje, ali ga tek sa 7,1% objašnjavaju. Pri tome treba imati u vidu da je varijabla spola dominantnija, jer sa 6,5% objašnjava varijacije preddelinkvencije dok to godine starosti ostvaruju samo sa 1,4% predikcijskog utjecaja. Zato je opravdano konstatirati da se preddelinkventno ponašanje u školskim institucijama prvenstveno ispoljava među učenicima muškog spola i u skupinama starijim od 16 godina.

5.2.2. Psihostrukturna dimenzija preddelinkvencije

Da bismo utvrdili veličinu doprinosa pojedinih skupina prediktora primijenili smo njihovo *sukcesivno uključivanje* u regresijske jednadžbe, tj. primijenili smo *hijerarhijsku regresijsku analizu* i tako stekli uvid u važnost koji pojedini skupovi prediktorskih varijabli imaju za objašnjavanje kriterijske varijable (preddelinkvencije).

Na kraju ove multivarijatne regresijske analize primijenili smo i *step-wise postupak* kojim smo *sukcesivno uključivali* (već prije utvrđene značajno utjecajne) *pojedine nezavisne varijable u regresijsku jednadžbu kako bismo identificirali najvažnije prediktore preddelinkventnog ponašanja u školskoj situaciji*. Psihološki i multidimenzionalni prostor u kome se generira preddelinkventno ponašanje "prekrili" smo sa testovima sposobnosti, upitnicima ličnosti i interesovanja, te procjenom pojedinih karakteristika ponašanja.

A *Multipla regresijska analiza intelektualnih sposobnosti (prediktora) i pripadnost preddelinkventnoj skupini (kriterija)*

B-serija	R = 0,233 R ² = 5,4%	preddelinkvencija
Raven-Bujasove matrice		

Testovi inteligencije koje smo primijenili u našem istraživanju statistički značajno, ali skromno (5,4) objašnjavaju preddelinkventno ponašanje. Oni ukazuju da među *neinteligentnim učenicima postoji izraženija sklonost preddelinkvenciji* nego kod prosječnih i iznadprosječno inteligentnih učenika, ali njihova predikcijska važnost vrlo je mala.

B *Multipla regresijska analiza upitnika ličnosti*

		r = 0,282 r ² = 8%	preddelinkvencija
Cattelov upitnik	R = 0,322 R ² = 10,3%		
Heuyerov upitnik		r = 0,214 r ² = 4,5%	

Upitnici ličnosti zajedno objašnjavaju **10,3%** varijante kriterijske varijable preddelinkvencije a Cattelov upitnik je za dvostruko važniji u toj predikciji od Heuyerovog. I ova predikcija je vrlo skromna, što znači da objektivnim instrumentima ispitivane karakteristike ličnosti nemaju visoku predikcijsku važnost.

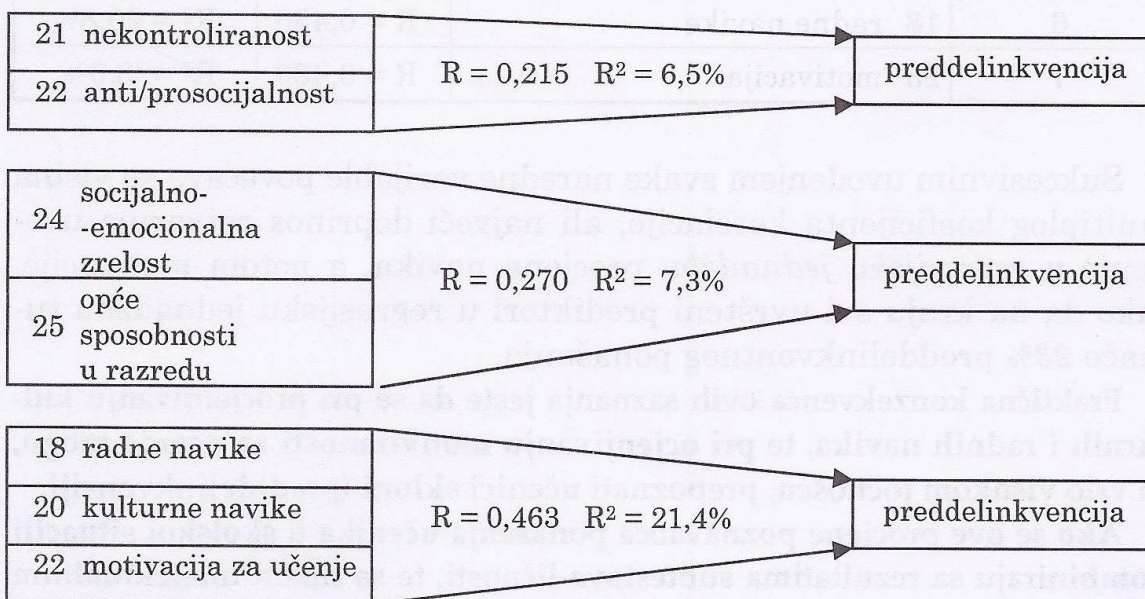
Slaba predikcijska vrijednost ovih upitnika vjerojatno proizlazi iz strukture njihovih subtestova koji su primjereni otkrivanju teških psihičkih poremećaja, pa u tom smislu nisu bili dovoljno osjetljivi za manje ispoljene psihičke smetnje koje se vežu uz preddelinkventno ponašanje. Pojedinačno gledano značajnu važnost za objašnjenje preddelinkvencije imaju sljedeći subtestovi upitnika ličnosti:

	Cattelov upitnik		Heuyerov upitnik
CT-B	manje inteligentan/inteligentniji	HY ₁	emocionalna ne/osjetljivost
CT-E	dominantan/pokoran	HY ₄	paranoidne tendencije
CT-I	grub/nježan	HY ₈	antisocijalne tendencije
CTQ ₄	napet/opušten		

Dakle, manje inteligentni, grubi, napeti učenici sa tendencijom dominantnosti, emocionalno neosjetljivi i sa izraženom antisocijalnom (i djelomično paranoidnom) tendencijom prediktivno su skloniji preddelinkventnom ponašanju. S obzirom da ovi subtestovi objašnjavaju 10% varijance bilo bi ih korisno upotrebljavati za dijagnostiranje osobnih sklonosti pojedinih učenika koji ispoljavaju veće poremećaje u ponašanju. Ako su pri tom utvrđene niže intelektualne sposobnosti (multipli koeficijent korelacije $R = 0,350$) važnost ovih objektivnih prediktora bila bi značajna za objašnjenje preddelinkventne psihičke dispozicije.

C *Multipla regresijska analiza procjena karakteristike ponašanja*

Procjenjivane karakteristike ponašanja, koje su vršili razredni nastavnici kao dobri poznavaoци ponašanja učenika podijelili smo u sljedeće skupine:

Najveću predikcijsku važnost u objašnjavanju preddelinkventnog ponašanja ispoljenog u školskoj situaciji imaju *amotivirani učenici* sa *nerazvijenim radnim* i *kulturnim navikama*. Očigledno se radi o odgojnom propustu koji se neposredno odražava u izraženoj sklonosti ka (pred)delinkventnom ponašanju. Multipli $R = 0,463$ a koeficijent determinacije R^2 objašnjava čak 21,4% zajedničke varijance kriterijske varijable preddelinkventnog ponašanja i prediktorskih varijabli radnih i kulturnih navika, te motivacija za učenje.

Važnost procjena *emocionalne zrelosti* i *općih sposobnosti* zadržava se na skromnih $R = 7,3\%$ predikcije, a procjena anti/prosocijalnosti i ne/komunikativnosti još nešto slabije predikcioniraju preddelinkventno ponašanje ($R^2 = 6,5\%$).

Step-wise postupak utvrđivanja relativne važnosti doprinosa predikciji pojedine karakteristike ponašanja proveli smo sukcesivnim uključivanjem određene varijable u regresijsku jednadžbu.

<i>Redoslijed uključivanja</i>	<i>Prediktorske varijable</i>	<i>Koeficijent multiple korelacije</i>	<i>Koeficijent determinacije u %</i>
1	21 ne/komunikativnost	—	—
2	22 anti/prosocijalnost	$R = 0,255$	$R^2 = 6,5\%$
3	25 opće sposobnosti	$R = 0,304$	$R^2 = 9,2\%$
4	24 socijalno-emocionalna zrelost	$R = 0,320$	$R^2 = 10,2\%$
5	20 kulturne navike	$R = 0,419$	$R^2 = 17,6\%$
6	18 radne navike	$R = 0,456$	$R^2 = 20,8\%$
7	23 motivacija	$R = 0,480$	$R^2 = 23,0\%$

Sukcesivnim uvođenjem svake naredne varijable povećava se visina multiplog koeficijenta korelacije, ali najveći doprinos ostvaruje uvođenje u *regresijsku jednadžbu* procjena navika, a potom motivacije, tako da na kraju svi uvršteni prediktori u regresijsku jednadžbu tumače **23%** preddelinkventnog ponašanja.

Praktična konzekvenca ovih saznanja jeste da se pri procjenjivanju kulturnih i radnih navika, te pri ocjenjivanju motiviranosti za učenje mogu, sa vrlo visokom točnošću, prepoznati učenici skloni (pred)delinkvenciji.

Ako se ove procjene poznavaoa ponašanja učenika u školskoj situaciji kombiniraju sa rezultatima subtestova ličnosti, te sa nižim intelektualnim sposobnostima, dijagnosticiranje pojedinca sa rizičnim elementima ponašanja moguće je promisliti relativno pouzdano i valjano.

5.2.3. Sociostrukturalna dimenzija preddelinkvencije

Nakon provedenog rearanžiranja socioloških kategorijalnih varijabli u ordinarne skale, primijenili smo izračunavanje koeficijenta multiple korelacije (R) i odgovarajućih koeficijenata determinacije (R^2) za sljedeće skupine prediktora:

<i>Redoslijed uvrštavanja</i>	<i>Oznaka i naziv varijable</i>	<i>Koeficijent multiple korelacije</i>	<i>Koef. determinacije u %</i>
1	3 nije/bio je u izbjeglištvu	—	—
2	4 nije/migrirao	R = 0,044	NZ
3	6 ne/kompletnost porodice	R = 0,135	R ² = 1,8%
4	7 kako stanuje	R = 0,137	R ² = 1,9%
5	8 uvjeti pohađanja škole	R = 0,141	R ² = 2,0%
6	9E rastavljenost roditelja zbog rata	R = 0,146	R ² = 2,2%
7	10 odnosi u porodici	R = 0,271	R ² = 7,3%
8	11 podrška porodice u obrazovanju	R = 0,311	R ² = 9,6%

Sukcesivno uvrštavanje (*step-wise*) socioloških varijabli u regresijsku jednadžbu protumačilo je u konačnom rezultatu tek **desetinu (9,6%)** zajedničke varijante kriterijske varijable i ovih prediktorskih varijabli, odnosno objasnilo tek **deseti dio** preddelinkventnog ponašanja učenika.

To je znatno manje nego što su to ponašanje predikcionirale sve psihološke varijable procjene ponašanja (**23%**). Prema našim rezultatima sociokulturni prostor objašnjava približno istu varijantu preddelinkvencije, kao i određene crte ličnosti mjerene objektivnim načinom. (Cattell i Heuyerov upitnik).

Ilustracije radi, prikazati ćemo na sljedećem grafičkom prikazu, našim istraživanjem objašnjenu, preddelinkventnu bio/psihosocijalnu strukturu ličnosti pojedinih učenika koji su svrstani u preddelinkventnu skupinu:

Grafički prikaz determiniranosti bio/psihosocijalne strukture preddelinkvencije

5.2.4. Simptomatologija preddelinkvencije u procesu školovanja

Primjenjujući isti (*step-wise*) postupak uvrstili smo sukcesivno u regresijsku jednadžbu sljedeće podatke odsustva sa nastave i ocjene vladanja te ukupnog uspjeha na kraju prvog polugodišta:

Redoslijed uvrštavanja	Naziv varijable	Koeficijent multiple korelacije	Koeficijent determinacije u %
1	vrsta škole	—	—
2	opravdani izostanci	$R = 0,124$	$R^1 = 1,5\%$
3	neopravdani izostanci	$R = 0,400$	$R^2 = 16\%$
4	uspjeh na polugodištu	$R = 0,515$	$R^2 = 26,5\%$
5	ocjena vladanja	$R = 0,759$	$R^2 = 57,6\%$

Vrsta škole ne predikcionira preddelinkventno ponašanje, barem one koje smo uključili u uzorak. Dodamo li vrsti škole broj *opravdanih izostanaka* dobivamo tek značajni R koji objašnjava trivijalnih $1,5\%$ varijance kriterijske varijable. *Neopravdani izostanci* su značajan simptom preddelinkvencije, a daljnji značajan doprinos simptomatologiji društveno nepoželjnih oblika ponašanja daju nam podaci o *školskom uspjehu*, te posebno najveći doprinos daje *niska ocjena vladanja* (3 i niže).

Ako bismo sumarno željeli taksonomski sagledati važnost predikcije (pred)delinkventnog ponašanja to bi bili učenici koji:

1. Postižu:

- ispodprosječne ocjene u vladanju
- ispodprosječni školski uspjeh
- imaju iznadprosječni broj neopravdanih izostanaka

2. Ispoljavaju:

- slabu motivaciju za učenje
- nerazvijene radne i kulturne navike
- manje ispoljenu socijalno-emocionalnu zrelost

3. Potječu:

- iz porodica sa lošim odnosima
- nemaju dovoljnu podršku porodice u odgoju i obrazovanju
- porodice su nekompletne

4. Posjeduju:

- antisocijalne tendencije i emocionalno nestabilne crte ličnosti
- izraženije djeluju grubo, napeto i manje inteligentno
- ispodprosječnih su intelektualnih sposobnosti

5. Jesu:

- muškoga spola
- stariji maloljetnici iznad 16 godina

5.3. DISKRIMINATIVNA ANALIZA SPECIFIČNIH VAŽNOSTI RAZLIKA PREDELINKVENTNE I NEDELINKVENTNE SKUPINE UČENIKA

Postupak diskriminativne analize primijenili smo da bi utvrdili kombinaciju prediktorskih varijabli koje najbolje klasificiraju učenike u preddelinkventnu i nedelinkventnu skupinu. Pošto imamo dvije skupine, dobivamo jedan diskriminativni faktor ili funkciju koja se može intepretirati kao *latentna dimenzija* što nas upućuje na važne prediktore preddelinkventnog ponašanja, kako to čini i *visina koeficijenta korelacije sa diskriminativnom funkcijom* (tab. 12).

Zasebno smo primijenili diskriminativnu analizu na psihološke pa na sociološke varijable i na grupu važnih i značajno koreliranih sa diskriminativnom funkcijom selekcioniranih psiholoških i socioloških varijabli, te na indikatore školske uspješnosti.

Tabela 12.

<i>Testovi sposobnosti i upitnici ličnosti</i>		<i>Procjene karakteristika ponašanja</i>	
Naziv varijable	Koef. korel. s funkcijom	Naziv varijable	Koef. korel. s funkcijom
CT-I grub/nježan	0,52138	23 motivacija za učenjem	0,79377
CT-B manje inteligentan/inteligentniji	0,49387	18 razvijenost radnih navika	0,78653
CTR-G nesavjestan/savjestan	0,46528	20 razvijenost kulturnih navika	0,76230
CT-Q ₃ nekontroliran/samodiscipliniran	0,44457	19 razvijenost higijenskih navika	0,49771
BS-TOT neinteligentan/inteligentan	0,43638	22 anti/pro-socijalnost	0,45804
CT-Q ₄ opušten/napet	0,41273	24 soc. emocionalna zrelost	0,45145
TPI-H sklonost kulturno-prosvjetnom radu	0,40743	25 opće sposobnosti	0,44702
CT-A zatvoren/otvoren	0,37143	17 usmjerenost interesovanja	0,39104
HY ₈ antisocijalne tendencije	0,36730	21 ne/komunikativnost	0,27314
HY ₄ paranoidne tendencije	0,32962		
CT-J strastven/umjeren	0,31500		

Diskriminativnu funkciju dominantno definiraju tri varijable procjene ponašanja u odnosu na *motivaciju za učenjem*, te ispoljavanje *radnih i kulturnih navika*. Koeficijenti korelacije²⁹ sa funkcijom iznose preko *0,70* govori o visokoj povezanosti slabe motivacije i nerazvijenih navika sa pripadnošću preddelinkventnoj skupini, i obratno.

Nerazvijenost *higijenskih navika*, te ispoljavanje *anti i asocijalnog ponašanja*, kao i nedostatna *socioemocionalna zrelost*, uz slabije *opće sposobnosti i usmjerenost interesovanja* prema praktičnom i fizičkom radu povezuju se (sa više od *0,40* do *0,50*) sa diskriminativnom funkcijom koja razlikuje preddelinkvente od nedelinkventne skupine učenika.

Psihološke varijable su pretežno *dispozicijskog karaktera*, a mjerili smo ih testovima i upitnicima koji značajno definiraju preddelinkvenciju, prvenstveno, u pojedinim specifičnim subtestovima Cattellovog upitnika ličnosti. To su subtestovi koji mjere sklonost *grubosti, manje inteligentnim reakcijama, nesavjesnosti i nekontroliranosti*, te *iskazivanju napetosti i postizanju nižih rezultata* u testu intelektualnih sposobnosti (B-serija).

S obzirom da se prvenstveno radi o dispozicijama koje mjere ovi testovi, dakle o *latentnim strukturama ličnosti*, to su dobivene srednje korelacijske vrijednosti koeficijenata zadovoljavajuće definirale važne psihološke osobine, što predstavljaju *differentiu specificu* preddelinkvencije.

Tabela 13.

Diskriminativna analiza socioloških varijabli poredanih po visini korelacije unutar funkcije

<i>Naziv varijable</i>	<i>Koeficijent korelacije sa funkcijom</i>
01 spol	0,59109
11 podrška u porodici	- 0,58185
10 odnosi u porodici	- 0,56152
06 sada živi u ne/kompletnoj porodici	- 0,29572
02 godine starosti	0,27331
9E rastavljenost roditelja zbog rata	- 0,23064
05 prije rata imao ne/kompletnu porodicu	- 0,22106

²⁹ U praksi je uvriježena sljedeća interpretacija visine koeficijenata korelacije koji mogu da idu od *-1*, što znači perfektu negativnu korelaciju, do *+1*, što znači perfektu pozitivnu korelaciju, i preko *0* koja govori da ne postoji nikakva korelacija.

Sociološke varijable su u svim dijelovima analize pokazale slabiju prediktivnu vrijednost od psiholoških varijabli procjene ponašanja. Ove varijable, kao i testovi i upitnici ličnosti, imaju *pretežno dispozicijsku prirodu*, odnosno sadržavaju pretpostavku da će se lakše ili teže ispoljiti preddelinkventno ponašanje ako je korelacija te varijable i pripadnosti preddelinkventnoj skupini izraženija.

Naprimjer, kad učenik muškog spola nema *podršku* za svoje obrazovanje, odnosno živi u porodici s *lošim i konfliktnim odnosima* (korelacija od 0,56 do 0,59) postoji veća sklonost ispoljavanju preddelinkventnog ponašanja. Druge sociološke varijable, mada su statistički značajne u diferencijaciji preddelinkventnih od nedelinkventnih učenika, nalaze se u niskoj korelaciji s diskriminativnom funkcijom.

5.3.1. Diskriminativna analiza dominantnih prediktorskih varijabli preddelinkvencije

Selekcionirane psihološke i sociološke varijable uvrstili smo u zasebnu diskriminativnu analizu i na taj način utvrdili koji su prediktori najvažniji za diferenciranje preddelinkventnih od nedelinkventnih učenika.

Tabela 14.
Prikaz koeficijenata korelacije po redoslijedu važnosti

	<i>Naziv varijable</i>	<i>Koeficijent korelacije sa funkcijom</i>
23	motivacija za učenjem	0,69821
18	radne navike	0,69172
20	kulturne navike	0,67027
19	higijenske navike	0,43743
01	spol	0,41334
22	anti/prosocijalnost	0,40569
11	podrška porodice	0,40366
24	socioekonomska zrelost	0,39644
25	opća sposobnost	0,39199
10	odnos u porodici	0,38961
17	usmjerenost interesovanja	0,34301
CT-I	grub/nježan	0,32544
CT-B	manje inteligentan/inteligentniji	0,30864
CT-G	nesavjestan/savjestan	0,28922
CT-Q ₃	nekontroliran/samodiscipliniran	0,27727
BS-TOT	intelektualne sposobnosti B-serija ukupno	0,27459
CTQ ₄	opušten/napet	0,25747
06	sada živi u nekompletnoj porodici	0,20588

Postupak step-wisea, uvrštavanje relevantnih varijabli iz svake grupacije prethodno analiziranih prediktora u diskriminativnu analizu, jasno je diferencirao (ovisno od koeficijenata korelacije sa diskriminativnom funkcijom) sljedeće četiri bitne skupine prediktora preddelinkvencije ispoljene u školskoj situaciji:

1. najdominantnije definiraju preddelinkventno ponašanje ispoljavanje *nemotiviranosti* i *nerazvijenost radnih navika, kulturnih navika*, jer su ovi prediktori visoko korelirani sa diskriminativnom funkcijom;
2. nerazvijenost *higijenskih navika* kod učenika *muškog spola* koji ispoljavaju *anti* i *asocijalno ponašanje*, i žive u porodicama gdje je prestala funkcionirati *podrška odgoju i obrazovanju*, čine drugu grupaciju srednje koreliranih prediktora sa diskriminativnom funkcijom;
3. *niža socioemocionalna zrelost* i *opće sposobnosti* učenika koji žive u porodicama gdje prevladavaju loši i konfliktni odnosi, te koji ispoljavaju više *grubosti* i *manje inteligentnih reakcija* predstavljaju treću grupaciju prediktora koji imaju nisku povezanost sa diskriminativnom funkcijom;
4. ostale varijable, visinom svojih koeficijenata korelacije, *ne definiraju značajnije* preddelinkventno ponašanje u školskoj situaciji.

5.3.2. *Diskriminativna analiza varijabli školske uspješnosti kao direktnih pokazatelja preddelinkvencije*

Kako i koliko su objektivni pokazatelji školske (ne)uspješnosti povezanih sa diskriminativnim faktorom (funkcijom) preddelinkvencije pokazuju nam sljedeći podaci:

<i>Naziv indikatora</i>	<i>Funkcija</i>
ocjene iz vladanja	0,97779
neopravdani izostanci	0,36866
uspjeh na polugodištu	0,36303
ukupno izostanci	0,26422
opravdani izostanci	0,10408
vrsta škole	0,06277

Ocjena vladanja je direktna mjera preddelinkvencije (ako je ocjena manja od 3), ali ne i direktan pokazatelj nedelinkvencije u svom višem rasponu od 4 do 5. Naime, prema originalnim podacima, imamo **22,7%**

učenika svrstanih u preddelinkventnu skupinu koji imaju ocjene 4 ili 5 iz vladanja, ali zato ocjenu 3 i nižu ima svega 2,7% nedelinkventnih, a čak 77,3% preddelinkventnih učenika.

Ostala dva pokazatelja školske uspješnosti: *neopravdanih sati izostanaka* i *školski uspjeh* na kraju prvog polugodišta znatno su niže povezani sa diskriminativnom funkcijom i ne predstavljaju direktne diferencirajuće pokazatelje preddelinkvencije.

5.3.3. Komparacija centroida grupe preddelinkventnih i nedelinkventnih učenika po grupiranim psihološkim varijablama

U diskriminativnoj analizi važnu ulogu imaju *centroidi*, odnosno *kanonične diskriminativne funkcije* evaluirane u grupnim sredinama. Geometrijski gledano, to su točke na diskriminativnom faktoru (funkciji) koje predstavljaju skupine koje su predmet analize. Kako u našem slučaju postoji samo jedan diskriminativni faktor (funkcija) to je riječ o *jednodimenzionalnom diskriminacijskom prostoru* i naši centroidi se nalaze na pravcu, te određuju položaj preddelinkventne i nedelinkventne skupine.

Centroidi su iskazani u standardnim vrijednostima odstupanja od nulte aritmetičke sredine i ilustracija njihovog položaja ima važnu ulogu u interpretaciji rezultata diskriminativne analize, jer je važno utvrditi položaj skupina u diskriminativnom prostoru.

Udaljenost centroida preddelinkventne i nedelinkventne skupine u diskriminacijskom prostoru pojedinih grupacija prediktorskih varijabli direktno ukazuje na važnost i veličinu njihovog diskriminativnog utjecaja.

Grafički prikaz centroida preddelinkventne i nedelinkventne skupine u pojedinim grupacijama prediktorskih varijabli

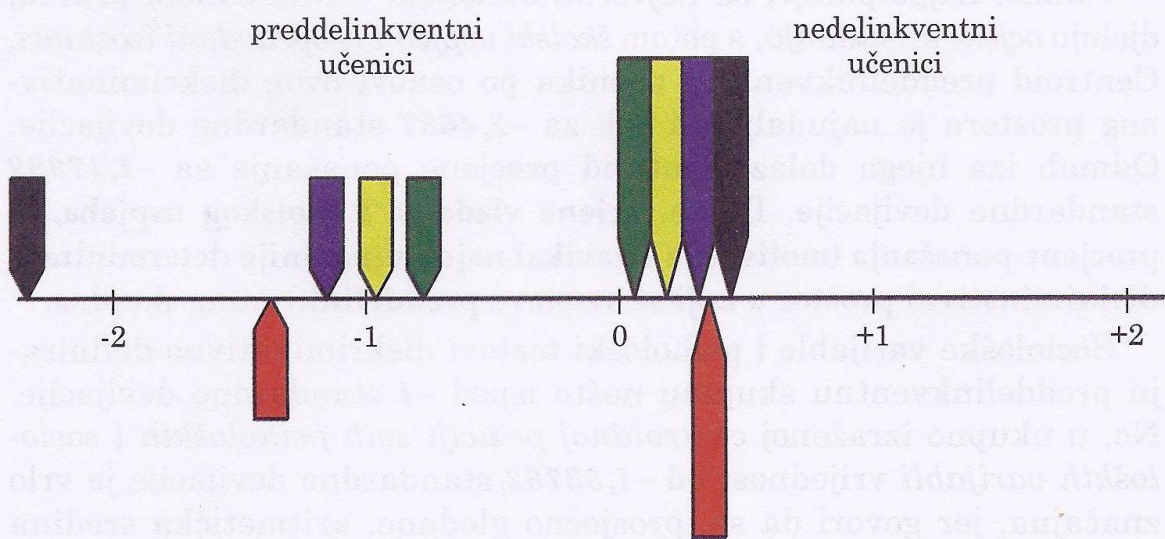

Tabela 15.

Kanoničke diskriminativne funkcije evoluirane u grupnim sredinama (centroidima) za preddelinkventnu i nedelinkventnu skupinu ovisno od grupiranih varijabli – prediktora

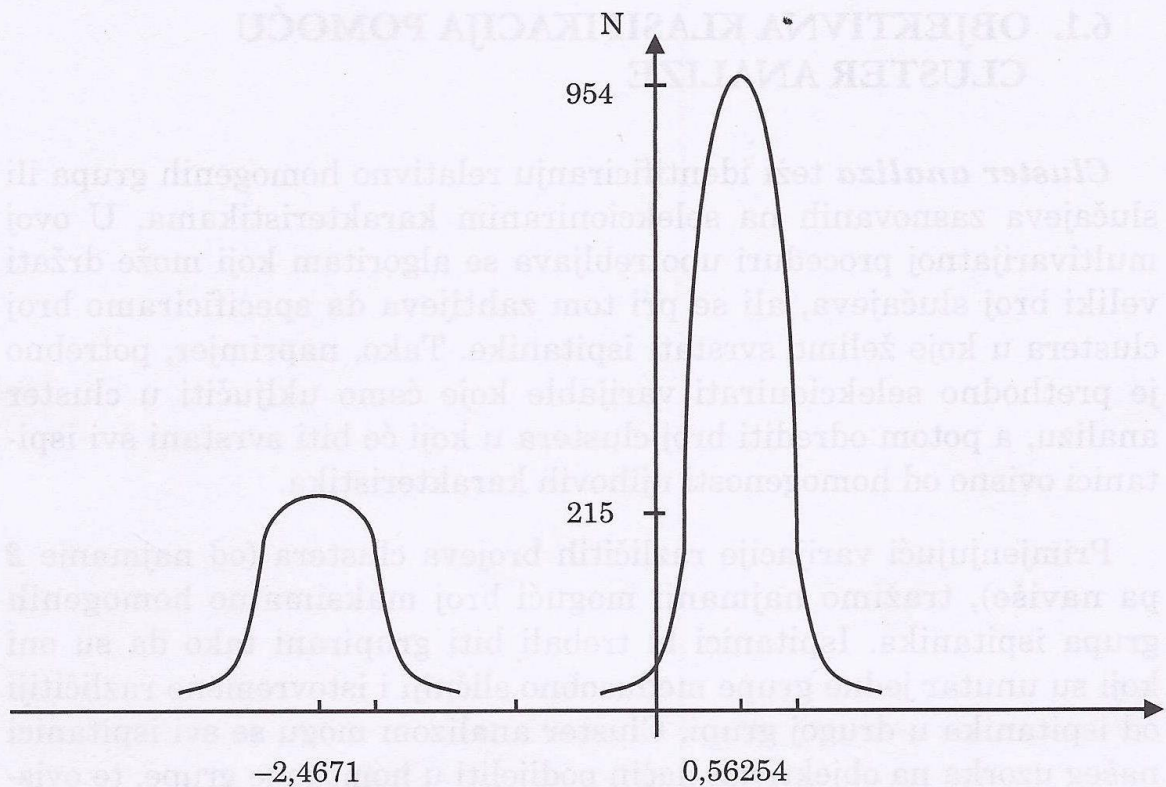
	<i>Preddelinkventi</i>	<i>Nedelinkventi</i>
prediktori školske uspješnosti (vladanja, neopravdanih izostanaka, uspjeha na prvom polugodištu) 	- 2,4637	0,56254
a. procjena ponašanja 	- 1,17999	0,26236
b. sociološke varijable 	- 0,93181	0,20718
c. psihološki testovi 	- 0,84076	0,18771
Ukupno (a + b + c) 	- 1,33762	0,29833

Svi centroidi preddelinkventne skupine, po svim grupacijama prediktorskih varijabli, imaju negativni predznak i smješteni su na uočljivoj udaljenosti od nulte pozicije jednodimenzionalnog diskriminativnog prostora. Nasuprot tome, svi centroidi nedelinkventne skupine, po svim grupacijama prediktorskih varijabli, smješteni su na pozitivnom dijelu pravca i grupirani su po standardnim vrijednostima oko 0,20 do 0,29 standardiziranih odstupanja od aritmetičke sredine. Dakle, varijable koje smo koristili u ovoj diskriminativnoj analizi podjednako svrstavaju aritmetičku sredinu nedelinkventne skupine, ali vrlo različito utječu na diferenciranje preddelinkventne skupine.

Naime, najpotpunije, sa najvećim otklonom u negativnom pravcu, djeluju *ocjene iz vladanja*, a potom *školski uspjeh* i *neopravdani izostanci*. Centroid preddelinkventnih učenika po osnovi ovog diskriminativnog prostora je najudaljeniji čak za $-2,4637$ standardne devijacije. Odmah iza njega dolazi centroid procjene ponašanja sa $-1,17999$ standardne devijacije. Dakle, *ocjene vladanja* i *školskog uspjeha*, te *procjene ponašanja* (motivacija i navika) najdominantnije determiniraju diskriminativni prostor u koji se svrstava preddelinkventna skupina.

Sociološke varijable i psihološki testovi diskriminativno definiraju preddelinkventnu skupinu nešto ispod -1 standardne devijacije. No, u ukupno izraženoj *centroidnoj poziciji svih psiholoških i socioloških varijabli* vrijednost od $-1,33762$ standardne devijacije je vrlo značajna, jer govori da se, prosječno gledano, aritmetička sredina

svih psiholoških i socioloških varijabli za preddelinventnu skupinu "izmješta" izvan $1,33$ standardne devijacije u minus smjeru od ostale nedelinventne populacije, pa bi ilustracije radi te dvije distribucije izgledale ovako:

6. KLASIFIKACIJSKA ANALIZA

6.1. OBJEKTIVNA KLASIFIKACIJA POMOĆU CLUSTER ANALIZE

Cluster analiza teži identificiranju relativno homogenih grupa ili slučajeva zasnovanih na selekcioniranim karakteristikama. U ovoj multivarijatnoj proceduri upotrebljava se algoritam koji može držati veliki broj slučajeva, ali se pri tom zahtijeva da specificiramo broj clustera u koje želimo svrstati ispitanike. Tako, naprimjer, potrebno je prethodno selekcionirati varijable koje ćemo uključiti u cluster analizu, a potom odrediti broj clustera u koji će biti svrstani svi ispitanici ovisno od homogenosti njihovih karakteristika.

Primjenjujući varijacije različitih brojeva clustera (od najmanje 2 pa naviše), tražimo najmanji mogući broj maksimalno homogenih grupa ispitanika. Ispitanici bi trebali biti grupirani tako da su oni koji su unutar jedne grupe međusobno sličniji i istovremeno različitiji od ispitanika u drugoj grupi. Cluster analizom mogu se svi ispitanici našeg uzorka na objektivan način podijeliti u homogene grupe, te ovisno od broja grupa (clustera) i njihove sadržajne povezanosti sa određenim varijablama, na osnovu kojih se vršilo razvrstavanje u grupe, moguće je sagledati koliko ispitanika neupitno spada u preddelinkventnu, a koliko u ostale skupine.

Za svrhu našeg istraživanja, ovaj postupak (cluster analize) omogućit će nam da objektivnom klasifikacijom utvrdimo koliko stvarno učenika pripada neupitno preddelinkventnoj skupini, te da li postoje neke druge, miješano preddelinkventne i nedelinkventne skupine, odnosno potpuno nedelinkventne skupine učenika.

U postupku koji smo primijenili (*K-means*) koristili smo samo 2 klasifikacijska clustera i dobili sljedeće svrstavanje ispitanika:

1. *cluster 1* sa 104 ispitanika neadaptiranog ponašanja
2. *cluster 2* sa 1016 ispitanika adaptiranog ponašanja.

Tabela 16.

Komparativni prikaz sadržaja varijabli čije se aritmetičke sredine statistički značajno razlikuju po clusterima (K-means postupak)

<i>Cluster 1 (N = 104)</i>		<i>Oznaka varijable</i>	<i>Cluster 2 (N = 1016)</i>	
AS clustera	naziv varijable		AS clustera	naziv varijable
2	ocjena	vladanje	5	ocjena
1	ocjena	školski uspjeh	4	ocjena
23	broj sati	neop. izostanci	-	broj sati
1986. g.	stariji	godine starosti	1988. g.	mlađi
7,00	manje inteligentniji	intelektualne sposobnosti (β – serija)	36,00	inteligentniji
32,00	manje inteligentni	Raven-Bujasove matrice RBM s 3)	117,00	inteligentni
4,0	Manje inteligentan	testovi ličnosti CT-B (Catell)	6,0	inteligentni
6,0	Dominantan	CT-E (Catell)	2,0	pokoran
3,0	Grub	CT-I (Catell)	7,0	nježan
280	Emocionalno neosjetljiv	HY ₁ emocionalna ne/osjetljivost	0	emocionalno osjetljiv
364	Antisocijalan	HY ₈ antisocijalne tendencije	0	prosocijalan
2	slabo razvijene radne navike	18 razvijenost radnih navika	3	razvijene radne navike
3	djelomično razvijene kulturne navike	20 razvijenost kulturnih navika	5	izrazito razvijene kulturne navike
3	Ravnodušan prema ljudima	22 orijentacija prema ljudima	5	izrazito voli ljude
3	nedovoljno motiviran za učenje	23 motivacija za učenjem	2	umjereno motiviran za učenje
1	putuje u školu više od 1 sata	08 uvjeti pohađanja škole	4	putuje u školu manje od 1 sata
2	u stanu/ kući koja im je privremeno dodijeljena	07 uvjeti stanovanja	5	nešto drugo
4	nezadovoljavajući	10 odnos između roditelja	3	zadovoljavajući
4	nezadovoljavajuća	11 podrška porodice u odgoju i obrazovanju	1	izuzetno dobra
1	pripadnost preddelinkventnoj skupini	svrstavanje u preddelinkventnu/nedelinkventnu skupinu	0	svrstanost u nedelinkventnu skupinu

Primjena ovog objektivnog pristupa klasifikaciji učenika na originalnim varijablama u preddelinkventnu skupinu izdvojila je **104** učenika čije su ocjene vladanja u prosjeku **2**, a broj neopravdanih izostanaka **23** sata i školski uspjeh nedovoljan (**1**). Po pravilu, oni su u prosjeku dvije godine stariji od prosjeka nedelinkventne skupine, manje inteligentni sa izraženom tendencijom dominantnosti i grubosti emocionalnom neosjetljivošću i antisocijalnim karakteristikama ličnosti. Slabije su im razvijene radne i kulturne navike i nedovoljno su motivirani za učenje.

Duže putuju u školu (preko **1** sata) od nedelinkventne skupine učenika (manje od **1** sata). Stanuju u kući/stanu koji je privremeno dodijeljen na korištenje njihovoj porodici (što po pravilu znači da potječu iz porodica izbjeglica prognanika ili migranata).

Odnosi između roditelja su nezadovoljavajući, kao i podrška koju dobivaju u procesu obrazovanja od svoje porodice.

Broj od **104** ili od **9,3%** učenika³⁰ od ukupno ispitanih koje smo utvrdili primjenom objektivne klasifikacije putem cluster analize, upola je manji od **215** učenika koji su svrstani u preddelinkventnu skupinu na osnovu subjektivne procjene njihovih razrednih nastavnika. To znači da se tek svaki *drugi* učenik, svrstan subjektivnom procjenom u preddelinkventnu skupinu, može stvarno smatrati da, po svojim psihološkim dispozicijama i ispoljenom ponašanju, pripada kategoriji preddelinkventnih ličnosti.

Najizraženiji indikatori toga svrstavanja su:

- niska ocjena iz vladanja
- visok broj neopravdanih izostanaka
- izražene sklonosti antisocijalnom ponašanju mjerene Heuyerovim subtestom 8.

Ovo svrstavanje također potvrđuju i procjene razrednih nastavnika:

- slabo razvijene radne i djelomično razvijene kulturne navike
- nedostatno interesovanje i briga za druge ljude
- nedovoljna motivacija za učenje.

Ove dispozicije ličnosti i karakteristike ponašanja, izdvojila je analiza varijance i značajnost F testa, a u prikazu tabele one su podebljano označene.

³⁰ U ovom slučaju broj učenika svrstanih u cluster preddelinkventnih učenika ovisio je o broju upotrebljenih clustera (**2**) i varijabilnosti rezultata na korištenim varijablama. Zato ćemo do prave brojčane veličine objektivno klasificirane preddelinkventnije doći primjenom kompozitnih varijabli i većeg broja clustera.

Kako se niti jedna od socioloških karakteristika nije pokazala analizom varijance kao značajna, to je naš kategoričan zaključak da se socijalni rizični faktori ne mogu koristiti za predikciju i dijagnosticiranje preddelinkvencije, jer se oni javljaju kao intervenirajući i kondicionirajući faktori preko kojih tj. putem kojih se pojačava utjecaj psiholoških dispozicija i karakteristika preddelinkventnog ponašanja.

Moglo bi se konstatirati da teškoće i deprivacije kojima je izložen pojedinac koji živi i odrasta u nepovoljnim uvjetima stanovanja i putovanja u školu, te pritisak koji u procesu njegove maturacije i socijalizacije vrše narušeni porodični odnosi i nedovoljna podrška porodice, čine znatno *vulnerabilnijom skupinu učenika iz migrantskih i disfunkcionalnih porodica*. No, da li će se to ispoljiti u preddelinkventnom ponašanju ovisi prvenstveno o mogućnostima psihološke adaptacije i zadovoljavanja školskih obaveza, kao i od postojanja odgovarajućih "mehanizama" kojima se vrši integracija u društveni život urbanih zajednica.

Zato je težište preventivnog djelovanja nužno usmjeriti na razvijanje društvene podrške porodicama čiji potomci ispoljavaju početne oblike preddelinkventnog ponašanja u školskim situacijama i institucijama.

U tom smislu, socijalizirajuća (odgojna) funkcija škole treba se, i može, ostvarivati kroz više i bliže kontakte i kooperativan odnos sa porodicama, a u slučajevima vidljivih nedostatnosti podrške, potrebno ih je upućivati u socijalne službe lokalnih zajednica. Sadržajno gledano, preventivni programi trebali bi biti što sveobuhvatniji ali, istovremeno, ciljano usmjereni na djecu iz migrantskih i disfunkcionalnih porodica, te podsticanje pozitivnih oblika ponašanja i društvene aktivnosti.

Važnost društvenog utjecaja na porodicu i njeno sve potpunije integriranje u život lokalne zajednice naglašavaju i rezultati suvremenih istraživanja delinkvencije u razvijenim zemljama. Naime, gotovo sva utemeljenija istraživanja kronične delinkvencije koja se ispoljavaju u recidivizmu, dokazuju da *recidivisti* rano započinju svoju kriminalnu (delinkventnu) karijeru, te da su u toj fazi *opterećeni poremećajima u ponašanju i odnosima u porodici*. Tako Pattersonova istraživanja objašnjavaju kronično delinkventno ponašanje razvojnim modelom u kojem važnu ulogu imaju poticanje agresivnog ponašanja u krugu porodice i poremećaji u funkcioniranju porodice, koji se ogledaju u nesposobnosti roditelja da odgojno djeluju, te u poremećenim odnosima između članova porodice.

Rezultati našeg istraživanja preddelinkvencije nisu posve kompatibilni sa ovim konstatacijama. To je razumljivo već iz razloga što se radi o drugačije usmjerenom istraživanju. Mi smo ispitivali *preddelinkventno ponašanje* dok su se ranija istraživanja, pretežito ili isključivo, usmje-

ravala na registrirano *delinkventno ponašanje* i *kriminalno djelovanje*. Prema našim nalazima *utjecaj odgojno-disfunkcionalnih porodica jeste prisutan, ali nije i odlučujuća komponenta preddelinkventnog ponašanja*. Zato će biti važno utvrditi koji oblici preddelinkvencije najindikativnije asociraju sa određenim oblicima delinkventnog ponašanja, te koliko i kako se “protežu” u kasnije faze devijantne karijere.

6.2. INTENZITET EKSPONIRANOSTI UTJECAJU RIZIČNIH FAKTORA

Dosadašnja analiza nam je omogućila da sagledamo prediktivnu utjecajnost pojedinih psiholoških i socioloških varijabli na svrstavanje učenika u preddelinkventnu, odnosno nedelinkventnu skupinu. No, poznato je da je pojava devijantnih oblika ponašanja multikauzalna, a u etiološki usmjerenim istraživanjima teži se otkriti što veći broj prediktora neke pojave (u našem slučaju preddelinkvencije), te utvrditi njihov značaj a po mogućnosti i redoslijed kauzaliteta.

Da bismo stekli uvid koliko kombinacija pojedinih *deprivacija* normalnih društvenih i porodičnih uvjeta života djeluju negativno na ispoljavanje preddelinkventnog ponašanja, s jedne strane, te koliko *ekspozicija rizičnim* sociopsihološkim faktorima, s druge strane, doprinosi neuspješnoj adaptaciji učenika i njihovom slabijem društvenom integriranju.

Sagledavanje multikauzalnih veza omogućit će nam zaseban postupak u kojem smo sumirali, putem izvjesnih indeksa, pojedinačne sociološke i psihološke varijable, te tako dobili *kompozitne varijable* koje izražavaju sumarni negativni odnosno pozitivni utjecaj.³¹

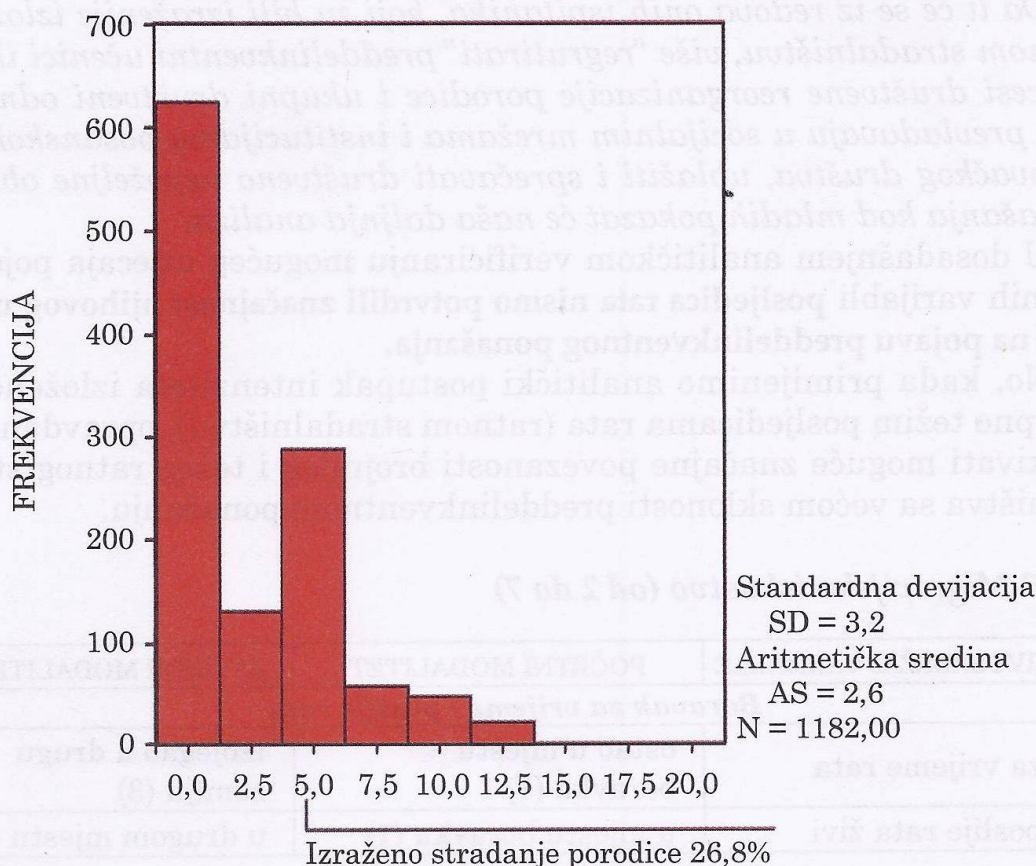
6.2.1. Pregled sadržaja i načina indeksiranja kompozitnih varijabli

01 Ratno stradalništvo (od 0 do 20)

NAZIV I SADRŽAJ VARIJABLE	POČETNI MODALITET	ZAVRŠNI MODALITET
<i>Posljedice rata</i>		
(9a) po život bližnjih	nema (0)	majka poginula (5)
(9b) ranjavanje	nema (0)	otac ranjen (5)
(9c) teži gubitak zdravlja	nema (0)	majka oboljela (5)
(9d) gubitak imovine	nema (0)	srušena kuća

³¹ Za konstrukciju kompozitnih varijabli rekodirali smo modalitete skala u originalnom upitniku. Sve skale polaze od najpovoljnijeg stupnja označenim brojem 1 preko međustupnjeva do najnepovoljnije solucije označene brojem 5.

Grafički prikaz distribucije rezultata na kompozitnoj varijabli ratnog stradalništva (smrti, ranjavanja, težih oboljenja i gubitka imovine)

Kompozitna varijabla ratnog stradalništva dobivena je zbrajanjem vrijednosti modaliteta koji su pojedini učenici imali na skalama od *9a* do *9d*. Dakle, ako učenik nije imao nikakve posljedice rata u svojoj porodici onda je zbir bio *0*, a ako je imao pogibiju, ranjavanje, teži gubitak zdravlja ili imovine onda je ukupan zbir mogao biti čak *20.*, što zorno ilustrira histogramski prikaz distribucije frekvencija.

Prosječni rezultat u ovoj kompozitnoj varijabli izrazili smo centralnom vrijednosti koja iznosi $c = 1,00$ jer, zbog asimetričnosti distribucija, nije bilo dopustivo računati aritmetičku sredinu. Područje za koje prosudimo da predstavlja izraženiju izloženost ratnom stradalništvu "pada" u vrijednost četvrtog kvartila. Primjenjujući taj kriterij dobili smo da čak *25,8%* svih naših ispitanika spada u kategoriju onih koji su imali neke *teže oblike ratnog stradalništva u svojoj porodici*. Ako tome dodamo i podatke trećeg kvartila, možemo konstatirati da je svaki *drugi* učenik bio izložen bar jednoj teškoj posljedici rata. To govori o specifičnim uvjetima odrastanja i socijalizacije naših mladih ispitanika.

S društvene točke gledišta, to je zabrinjavajući podatak jer ukazuje na eksponiranost sadašnje populacije adolescenata ratnom stradal-

ništvu koje može ostaviti posljedice na proces društvenog prilagođavanja pojedinca i uvjetovati dezintegraciju njihovih porodica.

Da li će se iz redova onih ispitanika, koji su bili izraženije izloženi ratnom stradalništvu, više "regrutirati" preddelinkventni učenici ili će procesi društvene reorganizacije porodice i ukupni društveni odnosi, koji prevladavaju u socijalnim mrežama i institucijama bosanskohercegovačkog društva, ublažiti i sprečavati društveno nepoželjne oblike ponašanja kod mladih pokazat će naša daljnja analiza.

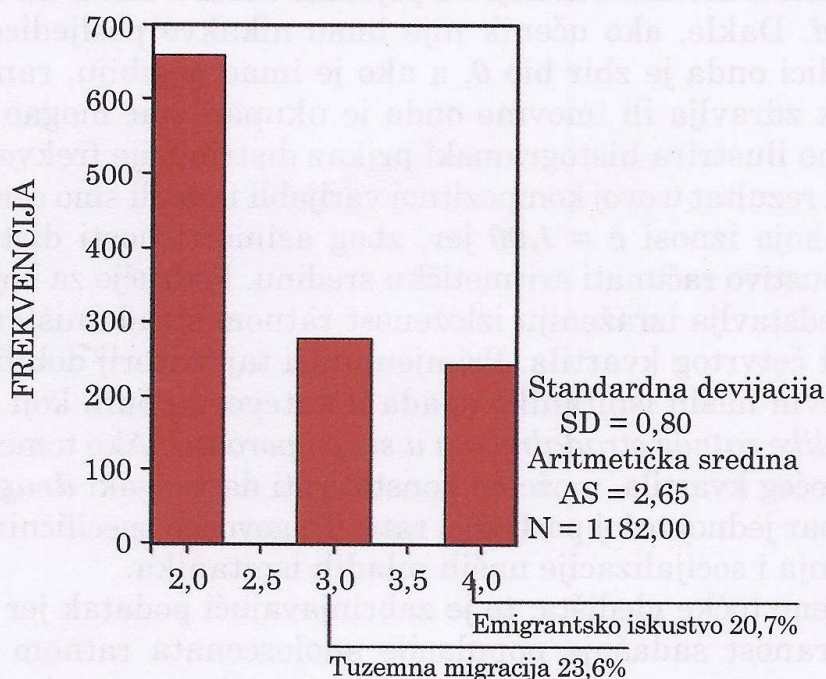
U dosadašnjem analitičkom verificiranju mogućeg utjecaja pojedinačnih varijabli posljedica rata nismo potvrdili značajnost njihovog utjecaja na pojavu preddelinkventnog ponašanja.

No, kada primijenimo analitički postupak intenziteta izloženosti ukupno težim posljedicama rata (ratnom stradalništvu), opravdano je očekivati moguće značajne povezanosti brojnijeg i težeg ratnog stradalništva sa većom sklonosti preddelinkventnom ponašanju.

02 Migracijsko iskustvo (od 2 do 7)

NAZIV I SADRŽAJ VARIJABLE	POČETNI MODALITET	ZAVRŠNI MODALITET
Boravak za vrijeme i poslije rata		
(3) za vrijeme rata	ostao u mjestu boravka (1)	izbjegao u drugu zemlju (3)
(4) poslije rata živi	u mjestu boravka (1)	u drugom mjestu (4)

Grafički prikaz distribucije rezultata na kompozitnoj varijabli migracijskog iskustva

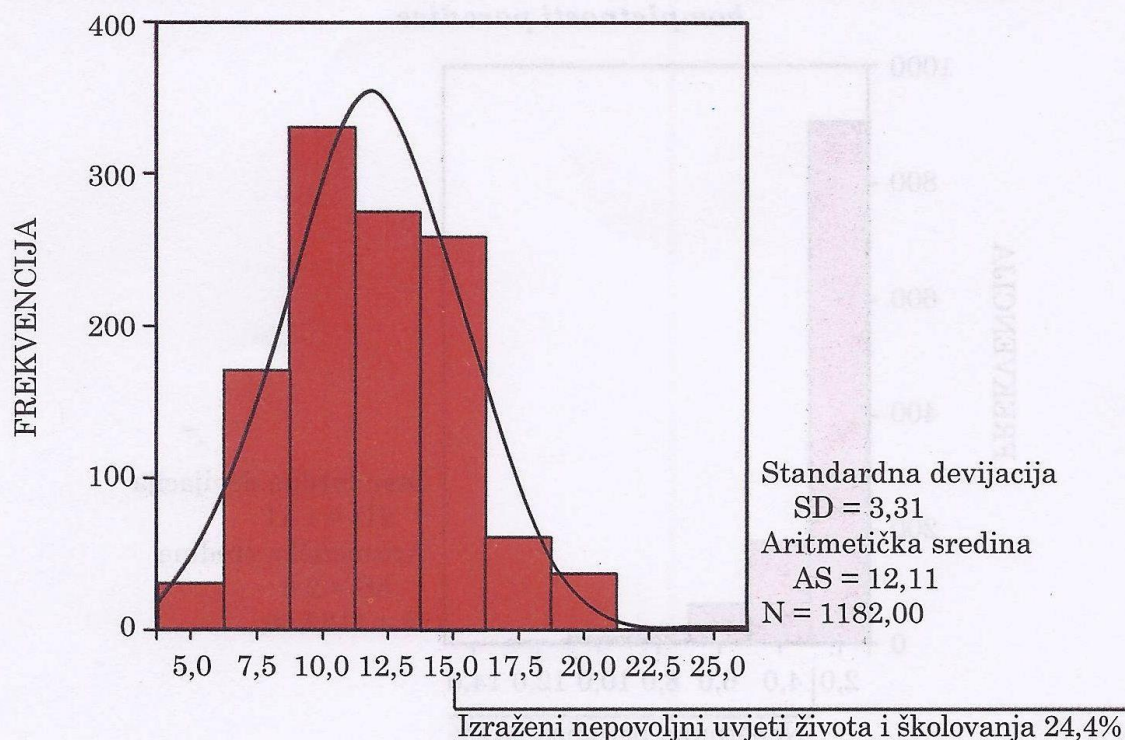

Emigrantsko iskustvo boravka u stranoj zemlji ima **20,7%** naših ispitanika, a migrantski status u drugom mjestu u Bosni i Hercegovini od onog u kome je rođen i početno odrastao ima još **23,6%** učenika. Dakle, migrantskom iskustvu, najčešće uslijed izbjeglištva i prognaništva, bio je izložen svaki naš **drugi** ispitanik i zato je opravdano pretpostaviti da je to zahtijevalo novo prilagođavanje i reorganiziranje porodičnog života, što je vršilo pritisak na proces sazrijevanja i socijalizacije naših ispitanika a, u nepovoljnim slučajevima, više utjecala na njihovo preddelinkventno rizično ponašanje.

03 Društvena depriviranost (od 6 do 26)

NAZIV I SADRŽAJ VARIJABLE	POČETNI MODALITET	ZAVRŠNI MODALITET
Uvjeti života i školovanja		
(07) uvjeti stanovanja	vlastita kuća/ stan (1)	kod drugih (5)
(8) putovanje do škole	manje od 1 sata (1)	više sati (5)
(12a) izvori prihoda oca	zaposlen (1)	nema oca ni penzije (5)
(12b) izvori prihoda majke	zaposlena (1)	prima socijalnu pomoć (5)
(13) školska sprema oca	visoka i viša (1)	bez škole (5)
(14) školska sprema majke	visoka i viša (1)	bez škole (5)

Grafički prikaz distribucije rezultata kompozitne varijable uvjeti života i školovanja (stanovanje, izvori prihoda, školska sprema, putovanje do škole)

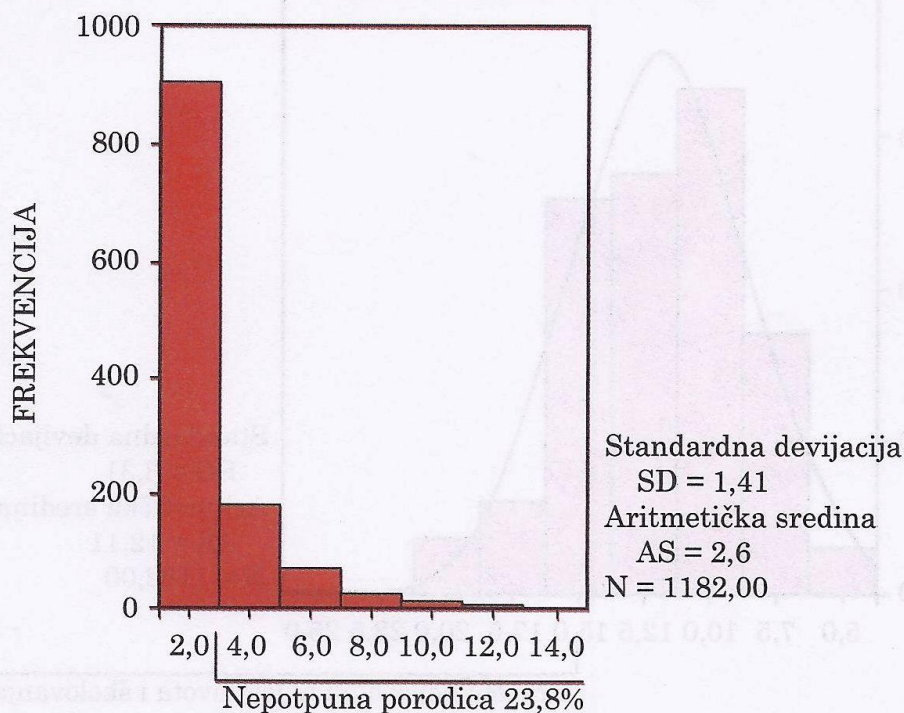
Distribucija rezultata na ovoj kompozitnoj varijabli, koju smo nazivali *društvena depriviranost*, tendira normalnoj krivulji sa aritmetičkom sredinom $AS = 12,1$ i standardnom devijacijom od $SD = 3,31$. Utvrđujući koliko je naših ispitanika bilo izloženo težim uvjetima života u smislu stanovanja i putovanja do škole, te neimanje redovnih i dovoljnih mjesečnih prihoda, i na kraju lišenosti od obrazovnih poticaja koje obrazovanje porodice omogućavaju svojoj djeci, primijenili smo kriterij od jedne standardne devijacije, te utvrdili da **24,4%** naših ispitanika se nalazi u poziciji *izraženog lišavanja* (depriviranosti).

U skladu sa Mertonovom teorijom socijalne strukture kojoj pripadaju deprivacije, opravdano je očekivati da će izloženi učenici vršiti veći pritisak na njihovo neprilagođeno i devijantno ponašanje, nego što će to biti u slučaju sa bolje stojećim i obrazovnijim porodicama srednjih i viših društvenih slojeva. Da li će se to odraziti na povećanu sklonost ispoljavanju preddelinkventnog ponašanja pokazat će naša daljna analiza!

04 Kompletnost porodice (od 2 do 12)

NAZIV I SADRŽAJ VARIJABLE	POČETNI MODALITET	ZAVRŠNI MODALITET
Nepotpunost porodice		
(5) prije rata živio	sa oba roditelja (1)	sa starateljima (4)
(6) sada živi	s oba roditelja (1)	sa starateljima (1)
(9E) rastavljenost roditelja	nema (0)	majka ih je napustila (5)

*Grafički prikaz distribucije rezultata kompozitne varijable
kompletnosti porodice*

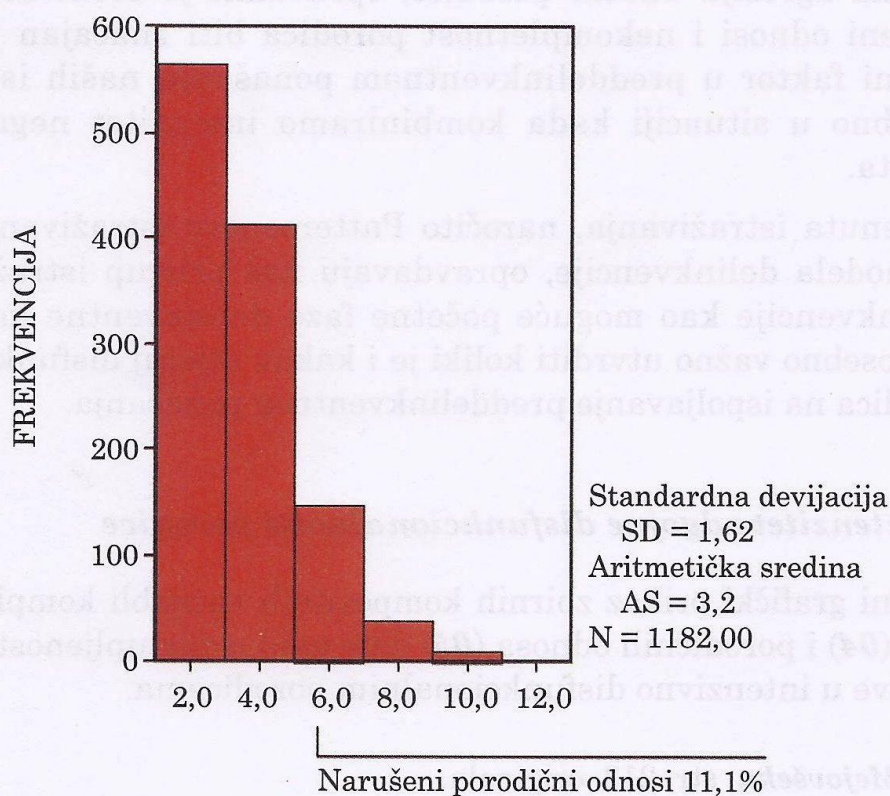
U *nekompletnoj porodici* živi **23,8%** učenika našeg uzorka, što znači da je u toj skupini značajno izražen odgojni deficit koji se posebno negativno odražava na ponašanje muških potomaka, i prema rezultatima brojnih istraživanja (od kojih smo neka u uvodu naveli) statistički je značajna povezanost delinkventnog ponašanja i nekompletnosti porodica.

Da li će se u našem istraživanju potvrditi ova veza nekompletnih porodica sa preddelinkventnim ponašanjem pokazat će nam daljnja analiza.

05 Porodični odnosi (od 2 do 10)

NAZIV I SADRŽAJ VARIJABLE	POČETNI MODALITET	ZAVRŠNI MODALITET
<i>Porodični odnosi i podrška</i>		
(10) odnos između roditelja i članova porodice	izuzetno dobar (1)	konfliktan (5)
(11) podrška porodice u odgoju i obrazovanju	izuzetno dobra (1)	pedagoški zanemaren (5)

Grafički prikaz kompozitne varijable narušenih porodičnih odnosa i nedovoljne podrške učeniku u odgoju i obrazovanju

Kompozitna varijabla *porodični odnosi* pokazuje na relativno vrlo povoljno stanje i psihološku atmosferu u porodicama naših ispitanika. Samo 11,1% živi u situacijama *nezadovoljavajućih odnosa* i *obrazovne podrške*. Dakle, tek svaki *deveti* učenik izložen je rizičnom faktoru poremećenih odnosa, te je lišen podrške porodice u svom odgoju i obrazovanju.

Prema istraživanjima provedenim na delinkventnim populacijama ispitanika, utvrđen je utjecaj porodičnih varijabli i posebno su izdvojeni neadekvatni odgojni postupci roditelja (Loeber, 1990.). Također se ukazuje na znatan utjecaj na pojavu delinkvencije poremećenih odnosa u porodici, osobito između roditelja i djece i to zbog potpunog zakazivanja roditelja u obavljanju roditeljske uloge.

Patterson i Farrington (1992.) ističu u svojoj teoriji sintagmu "antisocijalne tendencije" koja upozorava na kontinuitet u antisocijalnom ponašanju od djetinjstva do odrasle dobi.³¹

Mada su ovi rezultati dobiveni istraživanjima provedenim među recidivistima (kroničnim delinkventima), za koje je utvrđeno da rano započinju svoju kriminalnu karijeru i da su u djetinjstvu i ranoj mladosti bili opterećeni poremećajima u ponašanju i porodici, i mada se radi o pretežito nasilnim delinkventima na čije ponašanje je direktno utjecala agresija unutar porodice, opravdano je očekivati da će poremećeni odnosi i nekompletnost porodica biti značajan utjecajan rizični faktor u preddelinkventnom ponašanju naših ispitanika, posebno u situaciji kada kombiniramo intenzitet negativnih modaliteta.

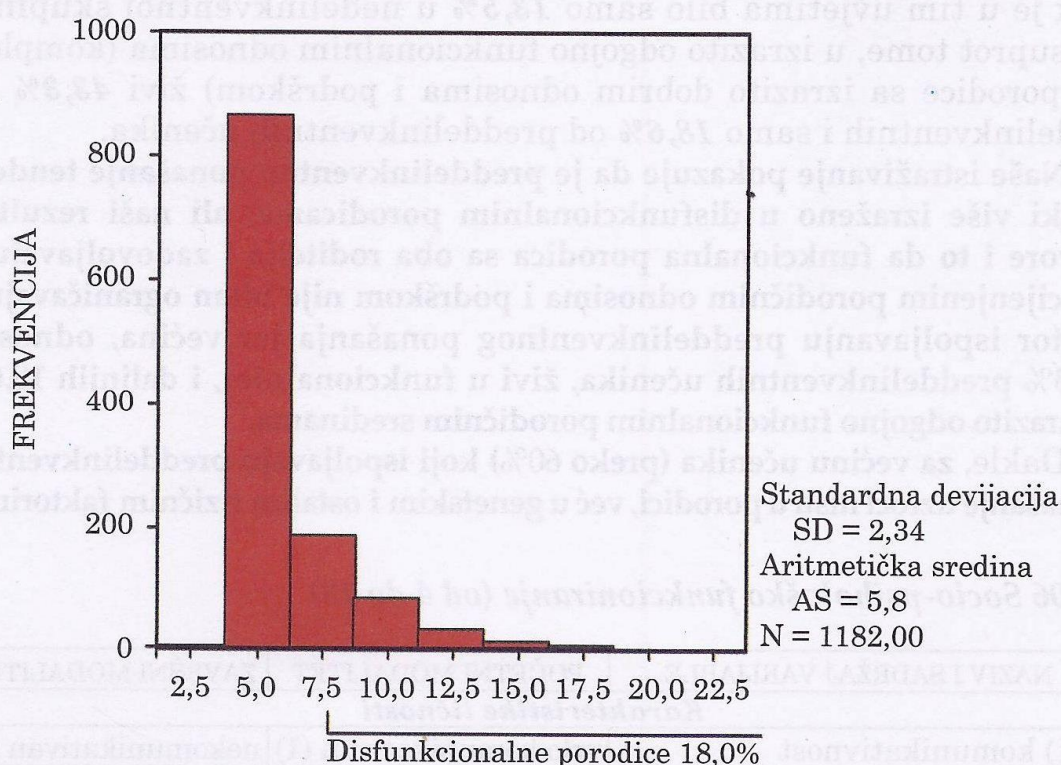
Spomenuta istraživanja, naročito Pattersonovo istraživanje razvojnog modela delinkvencije, opravdavaju naš pristup istraživanju preddelinkvencije kao moguće početne faze delinkventne karijere. Zato je posebno važno utvrditi koliki je i kakav utjecaj disfunkcionalnih porodica na ispoljavanje preddelinkventnog ponašanja.

A *Intenzitet odgojne disfunkcionalnosti porodice*

Naredni grafički prikaz zbirnih kompozitnih varijabli kompletnosti porodice (04) i porodičnih odnosa (05) daje uvid u zastupljenost učenika koji žive u intenzivno disfunkcionalnim porodicama.

³¹ Prema *Mejovšeku*, str. 213. originala.

Grafički prikaz distribucije rezultata na kompozitnoj varijabli porodične disfunkcionalnosti (nekompletnosti porodice i narušenih porodičnih odnosa)

Kategorija od **18,0%** ili **212** učenika živi i odrasta u blaže ili teže ispoljenom *disfunkcionalnom odgojnom porodičnom okruženju*. U izrazito poremećenim porodičnim odnosima živi **7%** ili **82** učenika našeg uzorka. Zato je bilo nužno ukrstiti ove podatke sa pripadnošću predelinkventnoj skupini učenika što smo učinili u narednoj tabeli.

Tabela 17.

Komparativni prikaz pripadnosti nedelinkventnoj i preddelinkventnoj skupini ovisno od stupnja disfunkcionalnosti porodice

DIS/FUNKCIONALNOST PORODICE		PRIPADNOST GRUPI			
		0 NEDELINKVENTI		1 PREDELINKVENTI	
		N	%	N	%
a	izrazito odgojno funkcionalna porodica	417	43,3	40	18,6
b	uglavnom funkcionalna porodica	416	43,2	93	43,3
c	djelomično disfunkcionalna porodica	82	8,5	48	22,3
d	izrazito odgojno disfunkcionalna porodica	48	5,0	34	15,8
UKUPNO		963	100,0	215	100,0

X^2 = statistički značajan, koeficijent kontigencije $CC = 0,314$ i ukazuje na slabiju asocijaciju

U disfunkcionalnim porodicama živi i odrastalo je **38,1%** učenika od ukupno svrstanih u preddelinkventnu skupinu (zbir modaliteta c + d), dok je u tim uvjetima bilo samo **13,5%** u nedelinkventnoj skupini). Nasuprot tome, u izrazito odgojno funkcionalnim odnosima (kompletne porodice sa izrazito dobrim odnosima i podrškom) živi **43,3%** od nedelinkventnih i samo **18,6%** od preddelinkventnih učenika.

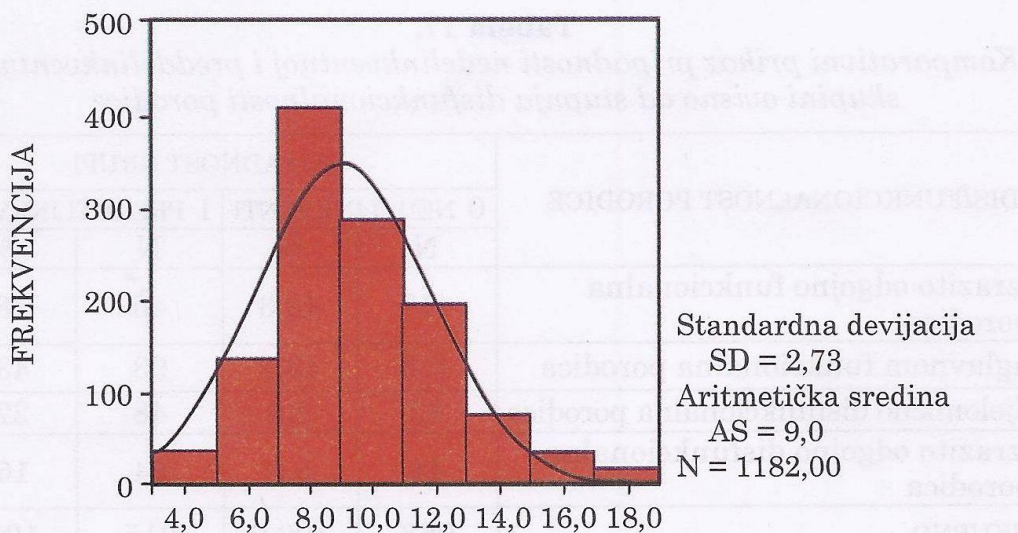
Naše istraživanje pokazuje da je preddelinkventno ponašanje tendencijski više izraženo u disfunkcionalnim porodicama, ali naši rezultati govore i to da funkcionalna porodica sa oba roditelja i zadovoljavajuće procijenjenim porodičnim odnosima i podrškom nije bitan ograničavajući faktor ispoljavanju preddelinkventnog ponašanja jer većina, odnosno **43,3%** preddelinkventnih učenika, živi u funkcionalnim, i daljnjih **18,6%** u izrazito odgojno funkcionalnim porodičnim sredinama.

Dakle, za većinu učenika (preko 60%) koji ispoljavaju preddelinkventno ponašanje uzroci nisu u porodici, već u genetskim i ostalim rizičnim faktorima.

06 Socio-psihološko funkcioniranje (od 4 do 18)

NAZIV I SADRŽAJ VARIJABLE	POČETNI MODALITET	ZAVRŠNI MODALITET
<i>Karakteristike ličnosti</i>		
(21) komunikativnost	vrlo komunikativan (1)	nekomunikativan (5)
(22) odnos prema ljudima	prosocijalan (1)	antisocijalan (5)
(24) socijalno-emocionalna zrelost	iznad uzrasta ((1)	ispod uzrasta (3)
(25) opće sposobnosti	iznad prosjeka (1)	ispod prosjeka (5)

Grafički prikaz distribucije rezultata na kompozitnoj varijabli socio-psihološkog funkcioniranja (komunikativnosti, prosocijalnosti, socijalno emocionalne zrelosti i općih sposobnosti)

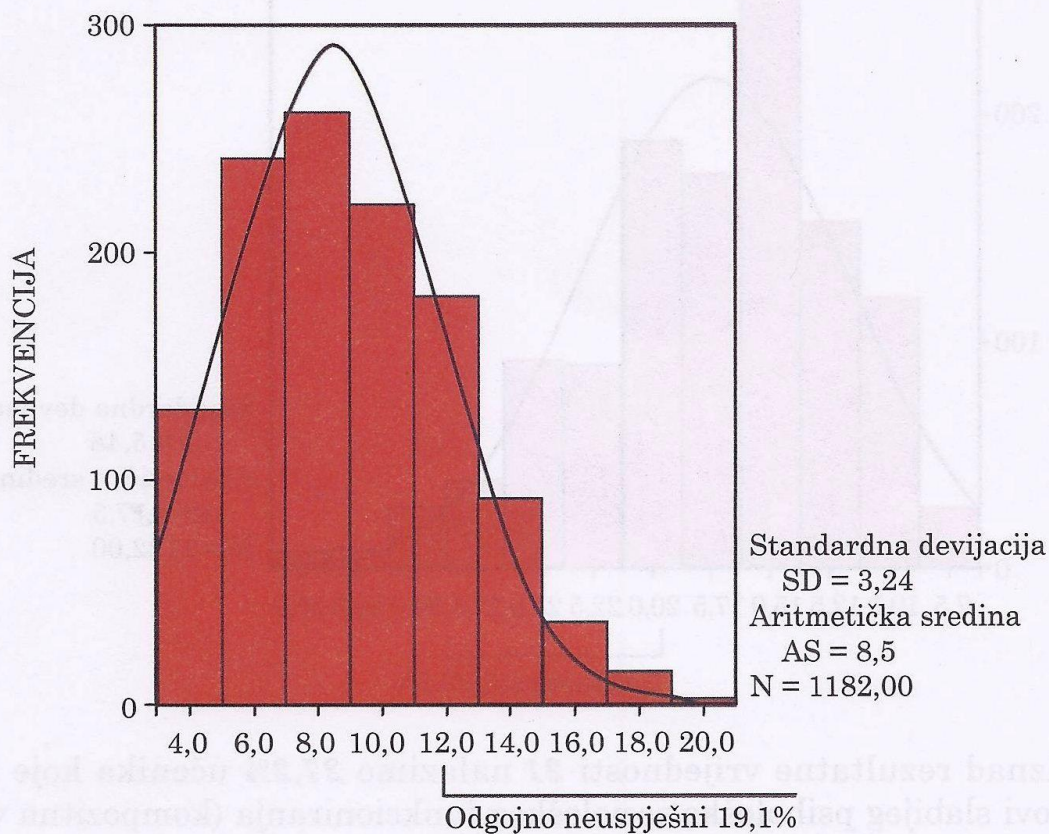
Slabo sociopsihološko funkcioniranje 16,3%

Distribucija rezultata ima tendenciju normalne krivulje sa aritmetičkom sredinom $AS = 9,0$ i standardnom devijacijom $SD = 2,73$. Zato smo kao granicu *neadaptiranosti u socio-psihološkom funkcioniranju* uzeli vrijednost $AS + 1 SD$, te utvrdili da **16,3%** ili **193** učenika našeg uzorka spada u kategoriju onih koji, s obzirom na opće sposobnosti i zrelost te poteškoće u društvenom komuniciranju, ispoljavaju tendencije asocijalnog ponašanja.

07 Odgojna neuspješnost (od 4 do 19)

NAZIV I SADRŽAJ VARIJABLE	POČETNI MODALITET	ZAVRŠNI MODALITET
<i>Navike i motivacija</i>		
(18) radne navike	potpuno razvijene (1)	vrlo slabo razvijene (5)
(19) higijenske navike	uredan (1)	neuredan (5)
(20) kulturne navike	poštuje ličnost drugih (1)	ne poštuje ličnost drugih (5)
(23) motivacija za učenje	izrazito motiviran (1)	bez motivacije (4)

Grafički prikaz distribucije rezultata na kompozitnoj varijabli odgojne neuspješnosti (slabim radnih, higijenskih i kulturnih navika, te nedostatne motivacije za učenjem)

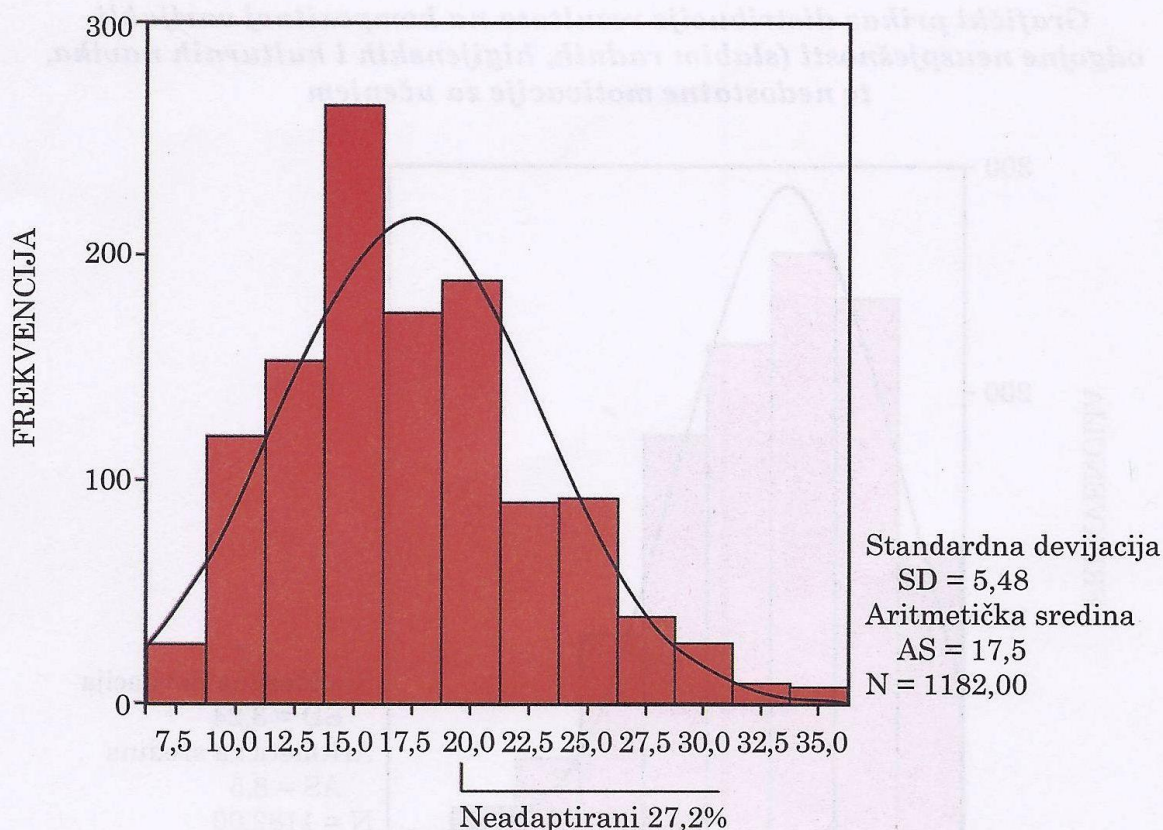
Distribucija rezultata na ovoj kompozitnoj varijabli koju smo nazivali *odgojna neuspješnost* tendira normalnoj krivulji sa aritmetičkom sredinom $AS = 8,5$ i standardnom devijacijom $SD = 3,24$. Dakle, iznad jedne standardne devijacije nalazimo još *19,1% odgojno neuspješnih (zapuštenih) učenika koji nemaju zadovoljavajuće razvijene radne, higijenske i kulturne navike, odnosno nisu dovoljno motivirani za učenje.*

B *Intenzitet odgojne neuspješnosti*

Zbir rezultata na kompozitnim varijablama *06* i *07* treba predstavljati kontinuiranu složenu varijablu *neadaptiranosti školskim obavezama i institucijama*.

Sljedeći grafički prikaz ilustrira prisutnost adaptiranih i neadaptiranih učenika.

Grafički prikaz distribucije rezultata na zbirnoj kompozitnoj varijabli adaptiranost učenika

Iznad rezultatne vrijednosti *21* nalazimo *27,2%* učenika koje na osnovi slabijeg psihološko/sociološkog funkcioniranja (kompozitna va-

rijabla 06) i odgojne zapuštenosti (kompozitna varijabla 07) možemo smatrati nedovoljno adaptiranim učenicima u odnosu na zadovoljavajuće školskih obaveza i institucionalno ponašanje.

Kako ovi podaci asociraju sa pripadnosti preddelinkventnoj i nedelinkventnoj skupini pokazuje nam sljedeća tabela:

Tabela 18.

Komparativni prikaz rezultata preddelinkventnih i nedelinkventnih učenika na kompozitnoj varijabli neladaptiranosti

Modalitet		Pripadnost grupi				Ukupno	
		0 Nedelinkventi		1 Preddelinkventi			
		N	%	N	%	N	%
a	adaptirani	774	81,0	87	40,5	861	72,9
b	djelomično neadaptirani	145	15,0	68	31,6	213	18,0
c	izrazito neadaptirani	48	5,0	60	27,9	108	9,1
UKUPNO		967	100,0	215	100,0	1182	100,0

$X^2 = \text{značajan}$, $CC = 0,417$

Preddelinkventni učenici statistički se značajno razlikuju u pogledu neadaptiranosti izražene u blažem i ispoljenijem obliku. Možemo konstatirati da **60%** od preddelinkventnih učenika (zbir modaliteta b + c) ispoljava *neadaptiranost*, dok to ispoljava samo **20%** nedelinkventnih. Posebno je značajna razlika u kategoriji c. u kojoj su svrstani izraziti-je neadaptirani učenici, a u toj kategoriji nalazimo gotovo svakog **3.** od preddelinkventnih i tek svakog **20.** od nedelinkventnih učenika.

Dakle, poteškoće u socio-psihološkom funkcioniranju i posljedice nedostatne odgojne brige prisutne su kod većine preddelinkventne populacije, te bi u tom smislu trebalo graditi preventivne društvene programe.

6.3. MULTIPLA KLASIFIKACIJA POPULACIJE ADOLESCENATA

Procjena razrednika bilo je inicijalno uočavanje preddelinkventnih oblika ponašanja koje je omogućilo globalnu klasifikaciju na preddelinkventnu i nedelinkventnu skupinu učenika našeg uzorka.

Daljnijim analitičkim postupcima, na objektivan način, pristupiti ćemo verifikaciji ove subjektivne klasifikacije, te iznaći najrelevantnije

kriterije za diferencijaciju preddelinkventne i nedelinkventne populacije učenika, kao i tipologizaciju ispitanika našeg uzorka istraživanja.

Formiranjem indeksa izloženosti socijalnoj deprivaciji i rizičnim faktorima društveno nepoželjnog ponašanja, konstruirali smo nove složene (kompozitne) varijable na koje smo primijenili postupak logističke regresijske analize kroz čije *klasifikacijske tablice* će biti prikazani odnosi između, subjektivnom procjenom razrednih nastavnika, dobivenih skupina (opservirani) preddelinkventnih (1) i nedelinkventnih (0) učenika, te prediktivnih kategorija koje je verificirala logistička regresijska analiza.

6.3.1. Logistička regresijska analiza

Logistička regresija je ekvivalentna procedura multiploj regresijskoj analizi koja se upotrebljava kada je kriterijska varijabla dihotomna, a prediktorske varijable mogu biti kategorijske (nominalne) ili metričke (intervalne i omjerne). Ova procedura prikladna je za izučavanje *asimetričkih predikcijskih relacija* i temelji se na transformacijama koje primjenjuju prirodne logaritme kako bi se reducirala nelinearnost nakon čega bi se opet uspostavila linearnost podataka.³²

Logistička regresijska analiza razvila se kao alternativna tehnika diskriminativne analize, jer dopušta analizu i interpretaciju podataka u uvjetima narušavanja temeljnih pretpostavki normalne distribucije.

Od kompozitnih varijabli koje smo konstruirali, nekoliko njih ne tendira normalnoj distribuciji (*01. ratno stradalništvo, 02. migracijsko iskustvo, 04. kompletnost porodice, 05. porodični odnosi*) svojim indeksiranim rezultatima, a naša kriterijska varijabla pripadnosti preddelinkventnoj skupini je dihotomna. Zato će i primjena logističke regresijske analize primjereno pokazati u koju kategoriju, ovisno od intenziteta i karaktera eksponiranosti rizičnim faktorima, se svrstavaju naši ispitanici na osnovu informacija koje sadržavaju kompozitne varijable. Dakle, primjenom svih kompozitnih varijabli od 01 od 08 u regresijskoj jednadžbi logističkog tipa, utvrdit ćemo stvarni prognostički doprinos točnom predikcioniranju preddelinkventnih i nedelinkventnih učenika.

³² Pri tome uvijek postoji izvjestan rizik pogrešaka u procjeni ili izvedbi statističkih podataka. Zbog toga u logističkoj regresijskoj analizi odnos prediktora i vrijednosti kriterijske varijable ne treba biti linearan.

A *Klasifikacijske tablice logističke regresijske analize nedelinkventnih i preddelinkventnih učenika (postupak step-wise: postepenog uključivanja prediktorskih varijabli)*

Tablica I.

Logistička analiza prognostičkog utjecaja ratnog stradalništva (01) i migracijskog iskustva (02), te uvjeta života i školovanja (03)

Opservirana skupina	Predikcione skupine		Postotak točne predikcije
	0	1	
nedelinkventnih 0	967	0	100,0
preddelinkventnih 1	215	0	0,0

Tri upotrijebljene kompozitne varijable intenziteta izloženosti *ratnom stradalništvu, migracijskom iskustvu, te lošim uvjetima života i školovanja* ne predikcioniraju pripadnost u preddelinkventnu skupinu ni za jednog učenika. Dakle, zaseban utjecaj ovih kompozitnih varijabli ne prognozira ni u kom slučaju preddelinkventno ponašanje.

Tablica II.

Logistička analiza prognostičkog utjecaja svih socioloških varijabli (01,02, 03,) te kompozitnih varijabli kompletnosti porodice (04) i porodičnih odnosa (05)

Opservirana skupina	Predikcione skupine		Postotak točne predikcije
	0	1	
nedelinkventna 0	947	20	97,93
preddelinkventna 1	196	19	8,84
	Sveukupna točnost		81,73

Uvođenje u logističku regresijsku analizu kompozitne varijable kompletnosti porodice (04) i porodičnih odnosa (05) omogućilo nam je da verificiramo stvarnu prognostičku vrijednost informacija o svim varijablama *negativnog socijalnog okruženja i iskustva*, te stjecanje uvida u prognostički utjecaj dvije, u mnogim istraživanjima, često korištene sociološke varijable *disfunkcionalnosti porodice*. Sama za sebe nekompletnost porodice tek za 7 učenika iz opservirane preddelinkventne skupine prognozira njihovu pripadnost u istu skupinu, a preostalih 208 ostavlja u nedelinkventnoj skupini.³³

Uvođenjem druge varijable *poremećenih porodičnih odnosa i nedostatne podrške u odgoju i obrazovanju (05)* dobivamo 19 ispravno

³³ Ovu tabelu nismo iskazali već samo opisujemo radi ukazivanja na neznatnost prognostičkog doprinosa nekompletnosti porodice svrstavanju u preddelinkventnu skupinu.

svrstanih učenika koji su observirani kao preddelinkventniji, ali i 20 učenika koji su opservirani kao nedelinkventni a predikcionirani u skupinu preddelinkvenata.

Dakle, sve korištene sociološke varijable, kojima smo indeksiranjem povećali varijabilitet i kombinacijom modaliteta potpunije iskazali intenzitet izloženosti rizičnim faktorima u kojima žive ili odrastaju naši ispitanici, nisu zasebno gledano doprinijele bitnije korektnoj prognozi preddelinkvencije.

Tablica III.

Logistička analiza prognostičkog utjecaja kompozitnih varijabli socio-psihološkog funkcioniranja (06) i odgojne neluspješnosti (07)

Opservirana skupina	Predikcione skupine		Postotak točne predikcije
	0	1	
nedelinkventna 0	325	42	96,66
preddelinkventna 1	139	76	35,35
	Sveukupna točnost		84,69

Treba napomenuti da moramo razlikovati *pozitivnu prediktivnu vrijednost* kada model predikcionira u aktualnu ciljnu grupu, te *negativnu prediktivnu vrijednost* kada model klasificira u drugu grupu od one kojoj trebaju pripadati ispitanici. Naš postotak pozitivne predikcije koje postižu sve sociološke i psihološke varijable tek je **35,35%** kada se radi o ciljnoj grupi preddelinkvenih učenika.

Negativna predikcijska vrijednost znatno je izražena i prema rezultatima ove analize kompozitne sociološke i psihološke varijable, koje mjere intenzitet *izloženosti deprivaciji i rizičnim faktorima*, vrlo su nepouzdana kao zaseban kriterij svrstavanja u preddelinkventnu skupinu, jer bi tek nekih **76** od ukupno **215** učenika prognostički "prepoznale" kao preddelinkventne učenike.

Očigledno je da u regresijsku jednadžbu trebamo uključiti posebnu kompozitnu varijablu *školske ne/uspješnosti (08)* kako bi se značajnije povećala točnost predikcijske klasifikacije.

Tablica IV.

Logistička analiza svih kompozitnih socio-psiholoških varijabli (01 – 07), te kompozitne varijable školske ne/uspješnosti (08) /kombinacije školskog uspjeha, ocjene vladanja i broja opravdanih i neopravdanih izostanaka/

Opservirana skupina	Predikcione skupine		Postotak točne predikcije
	0	1	
nedelinkventna 0	932	35	96,38
preddelinkventna 1	71	144	66,98
	(1003)	(179)	91,03

Točnost ukupne predikcije ostvarena je sa **91,03%**, ali pozitivna predikcijska vrijednost znatno je niža (**66,95%**).

Ovim logističkim regresijskim pristupom otkrili smo da se subjektivne procjene nastavnika zasnivaju na nekim nespoznatljivim kriterijima po kojima su neka ponašanja svrstali u preddelinkventna.

Logistička analiza verificirala je 66,98% njihovih svrstavanja, ali je ukazala da su bili prekritični za 71 učenika koje su svrstali u preddelinkventne, a nedovoljno kritični za 35 koje su "ostavili" u nedelinkventnoj skupini.

6.3.2. Klasifikacija cluster analizom na kompozitnim varijablama

Cluster analiza na objektivan način svrstava ispitanike u maksimalan broj homogenih grupa na osnovu određenih skupina varijabli. Koristeći kompozitne varijable sociološkog (01-05) i psihološkog tipa (06 i 07), školske ne/uspješnosti (08), te identifikacijsku varijablu pripadnosti preddelinkventnoj skupini, proveli smo je i dobili 4 vrlo jasno definirane i protumačive homogene skupine ispitanika.

Tabela 19.

Cluster analiza primijenjena na kompozitne varijable intenziteta izloženosti deprivaciji i rizičnim faktorima

<i>Kompozitne varijable</i>	<i>Aritmetičke sredine inicijalnih clustera</i>			
	<i>1. cluster (N = 150)</i>	<i>2. cluster (N = 319)</i>	<i>3. cluster (N = 241)</i>	<i>4. cluster (N = 472)</i>
01 posljedice rata	11	12	-	7
02 migracijsko iskustvo	4	4	2	4
03 uvjeti života i školovanja	11	22	6	12
04 kompletnost porodice	5	5	2	2
05 porodični odnosi	8	8	3	2
06 socio/psihološko funkcioniranje	18	9	18	4
07 odgojna ne/uspješnost	18	9	10	4
08 školska ne/uspješnost	20	12	8	7
(1) pripadnost preddelinkventnoj skupini	1 PREDD	0 NEDEL	0 NEDEL	0 NEDEL

Napomena: Sve kompozitne varijable uređene su tako da su povoljnije vrijednosti manje, a na veličinu nepovoljnih deprivacijskih uvjeta ili brojnost rizičnih faktora iskazuju više vrijednosti aritmetičkih sredina inicijalnih clustera.

• **Cluster 1:** u njega je svrstano 159 ili 13,5% od ukupnog broja ispitnika koje možemo tretirati kao **neadaptirane i neintegrirane preddelinkvente** jer ih neupitno karakterizira prvenstveno *neadaptiranost školskim obavezama*, odnosno jer zbog slabog sociopsihološkog funkcioniranja i odgojne zapuštenosti, te nikakve motivacije za učenjem postižu u visokom stupnju izraženu školsku neuspješnost. Ova skupina također živi u znatno slabijim uvjetima života i školovanja, a bila je izložena ratnom stradalništvu i migraciji od ostale grupacije učenika. Također, tu je nešto naglašenije prisutna nekompletnost porodice i neadekvatni porodični odnosi koji ukazuju na *lošu društvenu integritanost* ovih učenika i njihovih porodica.

• **Cluster 2:** uključeno 310 ili 26,21% od svih učenika našeg uzorka koje možemo nazvati **socijalno depriviranom skupinom** jer žive i školuju se u socijalno najtežim uvjetima, pripadaju porodicama sa izraženim ratnim stradalništvom i migracijskim iskustvom, pa je to vjerojatno utjecalo na disfunkcionalnost njihovih porodica, koja se ogleda u većem stupnju nekompletnosti porodica i više izraženim nezadovoljavajućim porodičnim odnosima, kao i izostankom podrške u obrazovanju. Ali, u ovoj skupini zadovoljavajuće je sociopsihološko funkcioniranje i razvijenost radnih i kulturnih navika, pa postižu prosječnu školsku uspješnost i *ne pripadaju preddelinkventnoj skupini*.

• **Cluster 3:** u njemu je 241 ili 20,4% od svih učenika našeg uzorka koji spada u ovu skupinu **psihološki neadaptiranih**, jer jedina njihova bitna karakteristika koja ih povezuje jeste kompozitna varijabla sociopsihološkog slabog funkcioniranja koje rezultira zbog nedostatka socioemocionalne zrelosti i slabe vještine komuniciranja, te izraženije asocijalnosti. Ova skupina nije uopće bila izložena ratnim stradanjima, živi i školuje se u vrlo povoljnim uvjetima, u potpunim porodicama u kojima vladaju izuzetno dobri odnosi i podrška. Među njima razredni nastavnici ne zamjećuju oblike preddelinkventnog ponašanja i uglavnom ih svrstavaju u nedelinkventnu skupinu. Školska uspješnost im je iznadprosječna, što znači da postižu vrlo dobar i odličan uspjeh, te vrlo malo imaju opravdanih izostanaka i gotovo uopće nemaju neopravdanih izostanaka sa nastave.

• **Cluster 4:** svrstano 472 ili 39,9% učenika koje, prema pokazateljima cluster analize, možemo nazvati **adaptiranim i integriranim učenicima**

jer su vrlo uspješni u sociopsihološkom i društvenom funkcioniranju a žive u povoljnim socijalnim uvjetima, porodičnim situacijama i odnosima.

Značaj ovih rezultata za planiranje preventivnih programa socijalne i psihološke podrške je izuzetno važan jer nas usmjeravaju na potrebu diferenciranog pristupa.

Za cluster 1 homogenu skupinu potrebna je sveobuhvatna društvena podrška kako bi se pomoglo smanjenju porodične insuficijentnosti i ojačanju proces društvene akulturacije i integracije.

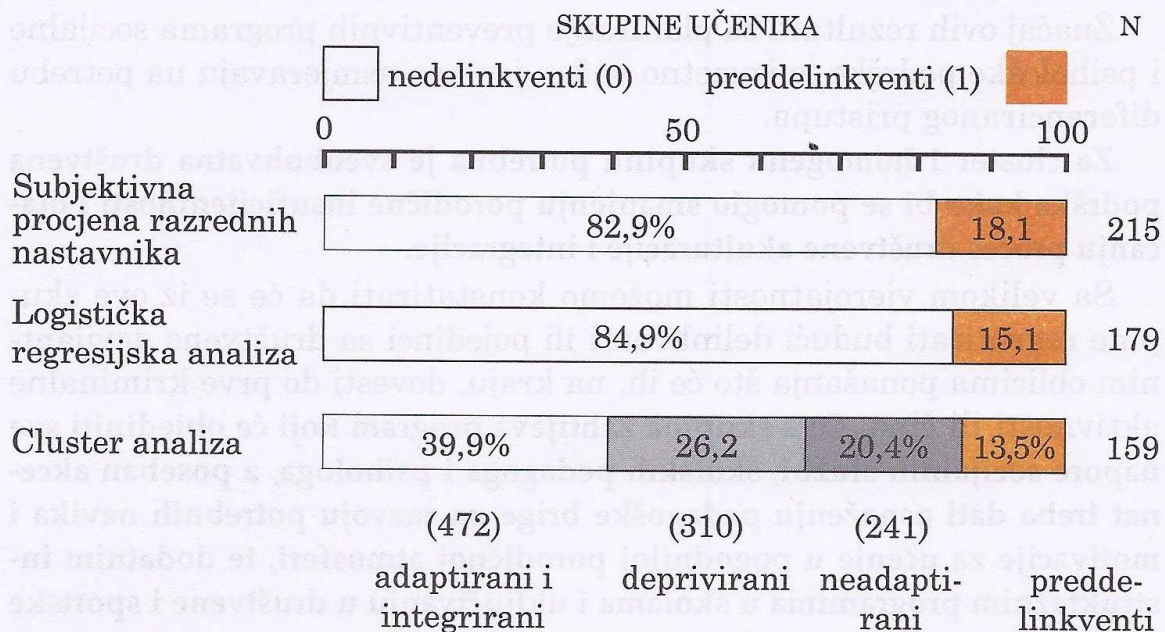
Sa velikom vjerojatnosti možemo konstatirati da će se iz ove skupine regrutirati budući delinkventi ili pojedinci sa društveno devijantnim oblicima ponašanja što će ih, na kraju, dovesti do prve kriminalne aktivnosti ili čina. Ova skupina zahtijeva program koji će objediniti sve napore socijalnih službi, školskih pedagoga i psihologa, a poseban akcent treba dati osnaženju pedagoške brige na razvoju potrebnih navika i motivacije za učenje u pogodnijoj porodičnoj atmosferi, te dodatnim instruktivnim programima u školama i uključivanju u društvene i sportske aktivnosti, i društvenu zajednicu.

Iz skupine koju označava *cluster 2*, koja je prvenstveno *izuzetno socijalno deprivirana*, društvena podrška treba kompenzirati glavne vidove lišenosti i nedostupnosti mogućnosti kvalitetnijeg života i školovanja. Socijalne službe trebale bi selekcijski djelovati na konkretnom pomaganju ovim učenicima koje je rat osiromašio, migracija dovela do teških uvjeta življenja i školovanja, koji se vjerojatno odražavaju na porodične odnose i mogućnosti podrške porodice u odgoju i obrazovanju.

Treća skupina označena *clusterom 3* predstavlja problem koji prvenstveno trebaju rješavati *školske pedagoške službe* većim i ciljanim angažmanom na one učenike koji ispoljavaju nedostatne vještine komuniciranja i društvene prilagodbe zbog svoje socioemocionalne nezrelosti i vrlo slabih ispod prosječnih općih sposobnosti.

Četvrta skupina učenika označena *clusterom 4* nije predmet ovog istraživanja jer u svim komponentama svog socijalnog i psihološkog funkcioniranja predstavlja *uspješno adaptiranu učeničku populaciju*, te ima *primjereno društveno integriranu porodičnu strukturu*. Ideja koja se sama nameće jeste je li i koliko moguće naći socijalnu podršku kod dijela ovih učenika koju bi mogli pružiti svojim kolegama iz škole i razreda koji imaju poteškoća u adaptaciji školskim obavezama i integraciji u školski kolektiv.

Tabela 20.
Komparacija rezultata svrstavanja u preddelinkventnu skupinu ovisno od primijenjenih klasifikacijskih pristupa

Komparacija pokazatelja zastupljenosti preddelinkvencije u našem uzorku istraživanja kreće se od *subjektivne procjene razrednih nastavnika* kojom je 215 ili 18,1% svih učenika svrstano u preddelinkventnu skupinu.

Logistička regresijska analiza korigirala je taj podatak na 179 ili 15,1% učenika našeg uzorka, ali i ukazala na značajno "prekrićno i nekrićno" svrstavanje koje je prisutno u subjektivnom procjenjivanju.

Cluster analiza vršena na kompozitnim varijablama depriviranosti i izloženosti rizičnim faktorima utvrdila je da 159 učenika ili 13,5% od ukupnog uzorka predstavlja psihološki neadaptirane i socijalno neintegrirane učenike koji se neupitno svrstavaju u preddelinkventnu kategoriju. No, ova analiza je ukazala da postoje još dvije skupine učenika od kojih je jedna, označena clusterom 2 $N = 310$ ili 26,7%, *izrazito socijalno deprivirana*, a druga, označena clusterom 3 $N = 241$ učenika ili 20,4%, *ima izražene poteškoće u sociopsihološkom funkcioniranju i prilagodbi*.

Na kraju naših analiza i ovih klasifikacijskih postupaka zaključujemo da su našim istraživanjem jasno definirane kategorije preddelinkventne subpopulacije i njena zastupljenost u ukupnoj populaciji uče-

nika završnih razreda osnovnih škola i početnih razreda srednjih škola Kantona Sarajevo, koju čini svaki sedmi učenik.

Ratno stradalništvo i migracijsko iskustvo nisu bitni rizični faktori preddelinkventnog ponašanja. Ono se pojavljuje nešto više u disfunkcionalnim porodicama, a posebno je uvjetovano slabim sociopsihološkim funkcioniranjem i odgojnom zapuštenosti u razvijanju društveno potrebnih navika i neophodne motivacije za učenjem.

7. PRIMJENA EKSPERIMENTALNOG PRISTUPA POSTUPKOM EKVIVALENCIJE PAROVA

7.1. ANALIZA KVANTITATIVNIH RAZLIKA IZMEĐU PREDELDELINKVENTE (EKSPERIMENTALNE) I NEDELINKVENTNE (KONTROLNE) GRUPE IZJEDNAČENIH UČENIKA

Sve dosadašnje analize, a naročito multipla regresijska, snažno su oruđe u eksplanaciji problema i predikciji mogućih varijacija kriterijske varijable. No, statistička kontrola nije nikad jednaka eksperimentalnoj kontroli kada se želi potpuno prodrijeti u kauzalitet i kvantifikaciju neke pojave.

Općenito je prihvaćeno da kauzalitet može biti samo onda izveden ako se susreću ova tri kriterija:

- dvije varijable moraju biti u asocijaciji
- kauzalna varijabla mora proizvoditi utjecaj prije nego što se dogodila kriterijska (posljedična) varijabla
- druga moguća objašnjenja moraju biti eliminirana (takva kao npr. utjecaj treće varijable na kauzalnu i posljedičnu varijablu).

U društvenim istraživanjima često je vrlo teško sačuvati ovaj kauzalni redoslijed a još teže izvesti eksperimentalni nacrt u kojem bi postojala, pored eksperimentalne, i kontrolna grupa ispitanika. Za *kontrolnu grupu je najbitnije da je izjednačena u svim relevantnim dimenzijama sa eksperimentalnom grupom*, te da će se tek tada dobivene razlike u mjerenoj pojavi između ispitanika eksperimentalne i ispitanika kontrolne grupe moći pripisati isključivom djelovanju stimulusa kojem je bila izložena eksperimentalna grupa, a nije bila izložena kontrolna grupa ispitanika. Ovi zahtjevi teško su provedivi u društvenim znanostima, no postoji metoda kojom smo se poslužili kako bismo primijenili (kvazi)eksperimentalni nacrt istraživanja.

To je postupak utvrđivanja *dvije* grupe *ekvivalentnih parova* unutar preddelinkventne i nedelinkventne skupine učenika. Iz ukupne

skupine preddelinkventna ekstrahirali smo 148 učenika i njima pronašli (putem računara) 148 potpuno ekvivalentnih parova iz nedelinkventne skupine. Kriterij ekvivalencije činile su odgovarajuće i jednake pozicije na modalitetima sljedećih varijabli:

- spola
- dobi
- izvorima prihoda oca
- izvorima prihoda majke
- školskoj spremi oca
- školskoj spremi majke
- posljedicama rata po gubitak života članova porodice
- posljedicama rata po gubitak imovine.

Na ovaj način osigurali smo eksperimentalne uvjete kojima smo u potpunosti eliminirali utjecaj sociodemografskih karakteristika spola i dobi, te socioekonomskog statusa porodice, kao i izloženosti, odnosno neizloženosti utjecaju atmosfere i situaciji rata i traumatiziranosti usljed gubitka (pogibije) nekog ili više članova porodice, te gubitka imovine. Osigurali smo treći kriterij kauzaliteta jer smo eliminirali mogući utjecaj varijabli spola i dobi na veće, odnosno manje svrstavanje u preddelinkventnu skupinu, te anulirali mogući utjecaj socioekonomskog statusa porodice, a posljedice ratne traumatiziranosti u potpunosti smo držali pod kontrolom.

Dakle, razlike koje će se pojaviti u ove dvije ekvivalentne skupine odražavat će u kvantitativnom izrazu stvarne dimenzije koje najbitnije razlikuju preddelinkventne od nedelinkventnih učenika.

Analiza varijance ANOVA je postupak koji odgovara na pitanje da li uzorci ispitanika koji se statistički značajno razlikuju u nekim varijablama pripadaju istoj populaciji ili različitim populacijama.

Na osnovu rezultata provedene ANOVE na ekvivalentnim grupama, izuzev migracijskog iskustva, te posljedica rata i uvjeta života i školovanja, na svim drugim varijablama preddelinkventni učenici pripadaju drugoj populaciji i bitno se razlikuju od nedelinkventne skupine, i po stupnju disfunkcionalnosti porodičnih sredina, i po osobinama koje ispoljavaju u socio/psihološkom funkcioniranju i društvenom ponašanju u školskim institucijama.

Tabela 21.

Analiza varijante na kompozitnim varijablama između preddelinkventne (eksperimentalne) i nedelinkventne (kontrolne) ekvivalentne grupe učenika (postupak ANOVA one-way)

Oznaka varijable	Naziv kompozitne varijable	Aritmetičke sredine		F-test	Značajnost razlike
		0 nedelinkventi (kontrolna grupa)	1 preddelinkventi (eksperimentalna grupa)		
01	posljedice rata	1,86	1,99	2,058	NEZNAČAJAN
02	migracijsko iskustvo	2,51	2,50	1,960	NEZNAČAJAN
03	uvjeti života i školovanja	12,15	12,04	0,892	NEZNAČAJAN
04	kompletnost porodice	2,45	2,94	25,789	.000
05	porodični odnosi i podrška	3,09	4,25	109,556	.000
06	sociopsihološko funkcioniranje	9,07	10,80	111,952	.000
07	odgojna ne/uspješnost	8,42	11,70	317,522	.000
08	školska ne/uspješnost	2,28	2,62	26,272	.000
	Zbirne kompozitne varijable				
04+05	porodična disfunkcionalnost	5,54	7,20	108,141	.000
06+07	pedagoška zanemarenost	17,49	22,49	250,956	.000

Napomena: Kompozitne varijable predstavljaju zbirne modalitete nekoliko sadržajno sličnih varijabli čiji su modaliteti prethodno rekodirani tako da veće vrijednosti modaliteta znače lošije uvjete ili veći nedostatak karakteristika.

Veličine F-testova ukazuju i na veličinu udaljenosti ovih dviju populacijski različitih skupina. Najviša je udaljenost ostvarena na kompozitnoj varijabli *odgojne ne/uspješnosti* (nerazvijenosti radnih, higi-

jenskih i kulturnih navika, te nemotiviranosti za učenje). Približno podjednake udaljenosti ostvaruju ove dvije grupe na kompozitnim varijablama *porodičnih odnosa i podrške*, te na varijabli *sociopsihološkog funkcioniranja*. Zanimljivo je da kompozitne varijable *nekompletnosti porodice* i *školske neuspješnosti* ostvaruju podjednako skroman doprinos distanciranju nedelinkventata od preddelinkventne populacije. Naime, statističkim jezikom govoreći u analizi varijance bitna su dva izvora varijabiliteta: međugrupna varijanca i unutargrupna varijanca. F-test će biti to veći što je veća međugrupna a manja unutargrupna varijanca.³⁴ S obzirom na naš postupak ekvivalencije grupa, mi smo ukupni varijabilitet u uzorcima učinili podjednakim i stoga su dobiveni rezultati još relevantniji pokazatelj pripadnosti preddelinkventne i nedelinkventne skupine učenika potpuno različitim populacijama mladih.

Preddelinkventna i nedelinkventna ekvivalentno parna skupina jedino zajedništvo koje imaju jeste da pripadaju istim školskim institucijama i žive u istom gradu. Sve drugo što se tiče njihovog socijalnog integriranja u urbani društveni život i njihovog psihološkog adaptiranja zahtjevima i normama društva izrazito ih značajno razlikuje.

7.1.1. Kvantitativne razlike zastupljenosti ekvivalentnih parova preddelinkventata i nedelinkventata na relevantnim modalitetima socioloških i psiholoških varijabli

Ujednačavanje skupina postupkom ekvivalentnog uparivanja omogućava nam da sagledamo *kvantitativne dimenzije stvarne zastupljenosti pojedinaca iz obje skupine na pojedinim modalitetima u svim relevantnim varijablama koje ih razlikuju*. Naime, statističke analize na neeksperimentalnom uzorku koji nema kontrolnu grupu, omogućavaju otkrivanje tendencija na osnovu kojih onda, ovisno od izražene korelacije ili regresije, formuliramo zakonitosti i definiramo kauzalnu prediktivnost.

U ovom našem eksperimentalnom pristupu i dobivenim uzorcima nama je omogućeno da utvrdimo stvarne etiološke dimenzije koje generiraju veličinu odklona između preddelinkventne i nedelinkventne populacije u svim područjima koja su pokazala rizične tendencije za pojavu preddelinkventacije. To su u našem slučaju sljedeće varijable:

³⁴ U analizi varijance međugrupna varijanca određuje se na temelju udaljenosti aritmetičke sredine pojedine skupine ispitanika od zajedničke aritmetičke sredine. Zajednička aritmetička sredina uvedena je samo zato da se skрати postupak računanja. Unutargrupna varijanca određuje se na temelju odstupanja rezultata ispitanika od aritmetičke sredine skupine kojoj ispitanici pripadaju. F-test je omjer razlike između grupa i pogreške, te razlike.

Tabela 22.

Prikaz odstupanja rezultata preddelinkventne od ekvivalentne nedelinkventne grupe učenika na negativnim modalitetima relevantnih kompozitnih varijabli

<i>Varijable</i>			<i>Rizični modaliteti</i>
10	Odnos između roditelja, odnosno članova u porodici u kojoj učenik živi: EKVIV. GRUPE PREDEL. (8,1%) NEDEL. (0,6%) svaki: 12. 148.		4 nezadovoljavajući 5 konfliktan
11	Podrška koju učenik dobiva u porodici u odgoju i obrazovanju: EKVIV. GRUPE PREDEL. (13,5%) NEDEL (2,7%) svaki: 5. 37.		4 nezadovoljavajuća 5 pedagoški zanemaren 6 zlostavljan
21	Osobine ličnosti učenika: EKVIV. GRUPE PREDEL. (18,2%) NEDEL (9,5%) svaki: 5. 11.		1 povučen u sebe, neinicijativan 2 nedovoljno komunikativan
22	Mentalna orijentacija prema ljudima: EKVIV. GRUPE PREDEL. (16,9%) NEDEL (8,13%) svaki: 6. 12.		2 sklonost asocijalnosti 1 izraženo asocijalan
24	Socijalno-emocionalna zrelost učenika: EKVIV. GRUPE PREDEL. (33,1%) NEDEL (10,9%) svaki: 3. 9.		3 ispod nivoa uzrasta
25	Opće sposobnosti učenika: EKVIV. GRUPE PREDEL. (38,5%) NEDEL (23,8%) svaki: 3. 4.		4 nešto ispod prosjeka 5 dosta ispod prosjeka
18	Radne navike učenika: EKVIV. GRUPE PREDEL. (64,2%) NEDEL (27,2%) svaki: 2. 4.		2 slabo razvijene 1 veoma slabo razvijene
19	Higijenske navike učenika: EKVIV. GRUPE PREDEL. (22,3%) NEDEL (9,7%) svaki: 4. 18.		3 djelomično razvijene 2 slabo razvijene 1 neuredan
20	Kulturne navike: EKVIV. GRUPE PREDEL. (23,0%) NEDEL (8,2%) svaki: 4. 12.		2 slabo razvijene 1 neučtiv, prost, ne poštuje ličnost drugih
23	Motivacija učenika za učenjem: EKVIV. GRUPE PREDEL. (38,5%) NEDEL (11,5%) svaki: 3. 9.		4 bez motivacije
	Školski uspjeh na kraju prvog polugodišta: EKVIV. GRUPE PREDEL. (84,5%) NEDEL (42,1%) svaki: 1. 2.		ocjena 1
	Ocjena vladanja na kraju prvog polugodišta: EKVIV. GRUPE PREDEL. (75,0%) NEDEL (3,4%) svaki: 1. 29.		ocjena 1 + 2 +3
	Neopravdani izostanci na kraju prvog polugodišta: EKVIV. GRUPE PREDEL. (48,6%) NEDEL (9,3%) svaki: 2. 11.		iznad 10 sati

Veličine razlika između preddelinkventne i nedelinkventne ekvivalentne grupe učenika ukazuje na koje rizične uvjete i ponašanje trebamo usmjeriti pažnju pri *dijagnosticiranju* i *preveniranju* pojave preddelinkvencije. Ona područja ponašanja, gdje *svaki* ili *svaki drugi-treći* učenik iz preddelinkventne skupine ispoljava rizične oblike negativnih ili društveno nepoželjnih vidova ponašanja, predstavljaju bitnu osnovu na kojoj treba graditi dijagnostički kriterij i terapijsko usmjerenje. Negativan školski uspjeh, ako je povezan sa slabom ocjenom iz vladanja i većim brojem neopravdanih izostanaka, predstavlja bazičan indikator za dijagnosticiranje preddelinkvencije samo *ukoliko se ne radi o intelektualno inferiornim i socijalno depriviranim učenicima*.

Kada isključimo ove specifične grupacije intelektualno inferiornih i socijalno potisnutih pojedinaca, pažnju bi trebalo usmjeriti na učenike sa slabo razvijenim radnim, higijenskim i kulturnim navikama, bez izražene motivacije, a među njima razlikovati one koji *nisu dosegli emocionalnosocijalnu zrelost za svoj uzrast*.

Na kraju treba propitati *kakva je i da li uopće postoji pedagoška podrška u porodici*, odnosno da li su *poremećeni odnosi među roditeljima i sa učenikom* rizična komponenta za ispoljavanje njegovih preddelinkventnih društveno nepoželjnih vidova ponašanja. Individualiziranje pristupa u pružanju društvene podrške i stručno psihološko pedagoške pomoći moguće je i trebalo bi se zasnivati na sugestijama koje proizlaze iz dedukcije spoznaja do kojih je dovelo ovako koncipirano i kvantitativno usmjereno istraživanje preddelinkvencije.

7.2. TIPOLOGIJA PREDELINKVENTNE UČENIČKE POPULACIJE

Uzorak od 148 preddelinkventnih učenika za koje smo utvrdili njihove ekvivalentne nedelinkventne parove i na taj način primijenili u izvjesnom smislu (qvazi) eksperimentalan pristup podvrgnuli smo *zasebnoj* cluster analizi, kako bi na objektivan način stekli uvid u moguće klasifikacijske *tipove* preddelinkventnata.

Kao što je već napomenuto, cluster analiza omogućava objektivnim postupkom utvrđivanje homogenih grupa ili slučajeva zasnovanih na selekcioniranim karakteristikama.³⁵

Ova multivarijatna procedura omogućava da utvrdimo najmanji mogući broj homogenih pojedinih varijabli na osnovu kojih su ispitanici svrstavani u te homogene grupe-tipove, te se određuje tipski profil svake homogene grupe.

³⁵ Vidi uvodni tekst poglavlja *cluster analiza* na str. 108.

Sljedeća dva prikaza inicijalnih clustera, dobivenih u postupku K-means, zorno ilustriraju tipologiju preddelinkventne i nedelinkventne populacije učenika završnih razreda osnovnih i prvih razreda srednjih škola Kantona Sarajevo.

Tabela 23.

Prikaz sadržaja varijabli koje definiraju pojedini clusteri tipologije preddelinkventne populacije učenika /uzorak 148 ekvivalentnih parova/

Oznaka varijable	Naziv varijable	1 (N = 17)	2 (N = 37)	3 (N = 94)
	Test inteligencije			
BS-TOT	B-serija	28 bodova (prosječno)	15 bodova (ispodprosječno)	10 bodova (izrazito ispodprosječno)
	Test ličnosti (Cattel)			
CT-E	Pokoran/dominantan	teži dominaciji	izrazito teži dominaciji	submisivan
CT-I	Grub/nježan	grub	izrazito grub	bez grubosti
	Test ličnosti (Heuyer)			
HY ₁	Emocionalna ne/osjetljivost	224 boda (izrazito emoc. neosjetljiv)	252 boda (izrazito emoc. neosjetljiv)	—
HY ₈	Antisocijalne tendencije	364 boda (izrazito antisocijalan)	52 boda (blago antisocijalan)	—
	Test profesionalnih interesovanja			
TPI-A	za praktičan rad	5 bodova	—	40 bodova
tip-b	za tehničko/obrtničke poslove	20 bodova	—	60 bodova
9E	Rat uvjetovao razvod roditelja	—	—	—
10	Odnosi u porodici i među članovima porodice	izuzetno dobri	zadovoljavajući	nezadovoljavajući
11	Podrška porodice u odgoju i obrazovanju	izuzetno dobra	Dosta dobra	
22	Mentalna orijentacija prema ljudima	antisocijalan	ravnodušan	ravnodušan
24	Socijalno emocionalna zrelost	na nivou uzrasta	na nivou uzrasta	ispod nivoa uzrasta
18	Razvijenost radnih navika	vrlo slabo razvijene	djelomično razvijene	vrlo slabo razvijene
20	Razvijenost kulturnih navika	slabo razvijene	djelomično razvijene	vrlo slabo razvijene
23	Motivacija za učenjem	bez motivacije	umjereno motiviran	bez motivacije
	Neopravdani izostanci	—	2 sata	151 sat
	Vladanje	dobro	vrlo dobro	nedovoljno
	Školski uspjeh	dovoljan	dobar	nedovoljan

7.2.1. Tipologija preddelinkventnosti

U tri clustera svrstano je od ukupno 148 preddelinkventnih ekvivalentnih parova:

					<i>Subkulturalna tendencija</i>
1	cluster	17	ispitanika ili	11,5%	“kriminalna subkultura”
2	cluster	37	ispitanika ili	25,0%	“konfliktna subkultura”
3	cluster	94	ispitanika ili	63,5%	“subkultura povlačenja”
Ukupno		148		100,0%	

Tri dobivena clustera, na osnovu kojih smo izvršili *tipologizaciju preddelinkvenata*, gotovo potpuno slijede Cloward-Oblinovu klasifikaciju subkultura unutar kriminalne populacije zapadnih društava.

1. cluster opravdano je nazvati visoko potencijalno delinkventni učenici jer ih karakterizira ispoljavanje grubosti, asocijalnost, emocionalna neosjetljivost i vrlo izražene antisocijalne tendencije, te vrlo slabo razvijene radne i kulturne navike, kao i izostanak motivacije za učenjem, mada ih karakteriziraju prosječne intelektualne sposobnosti i postižu dovoljan školski uspjeh sa relativnom skromnom ocjenom iz vladanja.

2. cluster nazvali smo potencijalni nasilnici koje karakteriziraju ispodprosječne intelektualne sposobnosti, emocionalna neosjetljivost sa izraženom tendencijom dominantnosti i ravnodušnim odnosima prema drugima, ali relativno su prilagođeni zahtjevima škole što se ogleda u prosječnom školskom uspjehu i vrlo dobroj ocjeni iz vladanja, te nepostojanjem neopravdanih izostanaka.

3. cluster čine potencijalni ovisnici ili možda bolje “gubitnici” koji bi po svojim sklonostima tipološki pripadali *subkulturi povlačenja*. U toj najvećoj skupini naših preddelinkvenata nalazimo pretežito ispodprosječne po intelektualnim sposobnostima, sa vrlo submisivnim ponašanjem, koji žive u porodicama sa nezadovoljavajućim odnosima i podrškom, te imaju veoma slabo razvijene radne i kulturne navike, a potpuno su nemotivirani za učenje, što se održava u velikom prosječnom broju neopravdanih izostanaka (151 sati), te negativnim ocjenama iz vladanja (1) i negativnim ukupnim školskim uspjehom na kraju prvog polugodišta.

Sadržajno gledano, rezultati naše cluster analize vrlo su primjereni postavkama *Cloward-Oblinove teorije pritiska* koja govori o postojanju,

već spomenute, *tri subkulture*. Na osnovu utvrđenih tipičnih karakteristika pojedinih homogenih grupacija preddelinkventne populacije učenika, možemo konstatirati da, brojčano gledano, u populaciji preddelinkventnih adolescenata Kantona Sarajevo dominira, sa **63,5%**, skupina koja potencijalno pripada *subkulturi povlačenja*, zatim skupina od **25,2%** koja je potencijalno usmjerena *konfliktnoj subkulturi*, te na kraju **11,6%** onih koji potencijalno već pripadaju ili teže *kriminalnoj subkulturi*.

Razmatranje ovih rezultata zahtijeva nužnu kritičnu napomenu. *Prvo*, u našem istraživanju nismo obuhvatili sve one maloljetnike koji su već napustili školu a registrirani su već kao delinkventi. *Drugo*, ove spoznaje odnose se na uzorak koji je dobiven u školama u kojima smo prethodno imali indikacije da postoje izraženiji oblici društveno neprihvatljivih ponašanja. Prema tome, generalizacija ovih podataka na ukupnu srednjoškolsku populaciju i eventualno na ukupnu preddelinkventnu i delinkventnu populaciju adolescenata Kantona Sarajevo ne bi bila potpuno opravdana. No, ovi podaci nas usmjeravaju na uočavanje zastupljenosti subkulturnih obrazaca ponašanja među populacijom učenika koji ispoljavaju preddelinkventno ponašanje unutar školskih institucija.

Svjesni smo opravdanih kritičkih zamjerki ovakvoj tipologizaciji, posebno u pogledu pejorativnog naglaska na pojedino imenovanje clustera. No, važno je imati na umu da je svrha istraživanja upravo u utvrđivanju negativnih konotacija koje neko rizično (preddelinkventno) ponašanje ima za potencijalno uključivanje u devijantne subkulture.

Navedene osnove ovih tipologija trebale bi inspirirati i preventivne programe kojima bi se na relaciji škola – porodica – lokalna zajednica djelovalo da se spriječi da ovi potencijalni delinkventni oblici ponašanja mladih postanu i efektivni.

Sadržajno gledano, programi prevencije morali bi biti prije ciljani i posebno prilagođeni za svako od ovih tipoloških skupina preddelinkventne populacije učenika. Čini se, prema brojčanoj zastupljenosti, da grupacija *cluster* 3, za koju smo naveli da pripada subkulturi povlačenja, predstavlja takvu preddelinkventnu skupinu koja zahtijeva sveobuhvatan socijalni program koji bi prvenstveno i odmah bio usmjeren na suzbijanje ovisničkih devijantnih oblika ponašanja, jer ih njihove lične karakteristike čine vulnerabilnim za subkulturne utjecaje ovisničkog tipa i podložni su eksperimentiranju sa drogom kao sredstvom za stjecanje svog identiteta i prihvatanja u društvu vršnjaka. Njihov izrazito slabi školski uspjeh (ocjena 1) potencijalno ih usmjerava prema krugovima

vršnjaka koji su već napustili školu i koji će ih lako privući zbog ionako slabo razvijenog ega (koji se očituje u nikakvoj motivaciji i slabo razvijenim radnim i kulturnim navikama) u svijet droge i drugih oblika devijantnog ponašanja kojeg karakterizira gubitnička ovisnička subkultura.³⁷

Kod grupacije *cluster* 3 preddelinkventne skupine nužno je, u preventivnim programima, dati naglasak na ulogu porodice i poboljšanje odnosa roditelj-dijete, te jačati suradnju škole i porodice, kao i pružati kompenzirajuću podršku u procesu obrazovanja.

Za učenike svrstane u potencijalno nasilničku (*cluster* 2) i kriminalnu (*cluster* 1) subkulturu potrebna je suradnja sa službama socijalne zaštite, policije, te društvenih organizacija na nivou lokalnih zajednica kako bi se suzbijali i sprečavali procesi stvarnog regrutiranja ovih preddelinkventno sklonih učenika u određene tipove devijantnih aktivnosti i kriminalnu djelatnost.

³⁷ Parcijalna istraživanja provedena u Bihaću, Tuzli, Zenici i Konjicu, te Sarajevu ukazuju da je eksperimentiranje sa drogom opće prisutna pojava koja je u stalnom porastu od 1999. godine i obuhvaća sve mlađe uzraste učenika.

8. PROCESNA KAUZALNA DETERMINIRANOST PREDELINKVENCije

Kao i u području delinkvencije i kriminaliteta, tako je i u preddelinkvenciji opravdano pretpostaviti multikauzalni utjecaj pojedinih nezavisnih varijabli koji se dešava u procesu nastanka preddelinkventne karijere. U tom procesu neke varijable su po svom *kauzalnom djelovanju* neupitno *egzogene* (kao npr. u našem slučaju *ratno stradalništvo, migracijsko iskustvo, uvjeti života i školovanja*), dok su druge varijable *endogenog karaktera*, te *neposredno* i *aditivno determiniraju* preddelinkventno ponašanje (npr. odgojna i školska neuspješnost, te neprimjereno socio/psihološko funkcioniranje u školskoj zajednici).

Zato je opravdano postaviti kauzalni model tako da iskaže *lanac posrednih i neposrednih međusobnih kauzalnih utjecaja* čiji je krajnji rezultat *kauzalna determinacija preddelinkvencije*.

Za to će nam poslužiti procedura *analize putanje*.

8.1. ANALIZA PUTANJE (PATH-ANALYSIS, /PA/) NASTAJANJA PREDELINKVENCije

Analiza putanje (PA) može se shvatiti kao znatna ekstenzija multiple regresijske analize. No, dok je u *multiploj regresijskoj analizi* istraživač zainteresiran za predikciju zavisne (kriterijske) varijable od strane većeg broja nezavisnih varijabli (prediktora), čiji je kauzalni poredak nepoznat pa se stoga ne može sa sigurnošću prognozirati stanje kriterijske varijable, suštinski cilj analize putanje je iznalaženje odgovarajućeg kauzalnog modela, te razumijevanje i objašnjenje karakterističnog hijerarhijskog poretka nezavisnih varijabli i njihovog interkorelacijskog utjecaja na zavisnu (kriterijsku) varijablu.

Primjenom *metode path-analize* istraživač može da testira određene teorijske modele kauzalnog poretka između niza varijabli, pa prema tome to je *posebna tehnika multivarijatne analize (Blalock i Duncan, 1971.)*. Razvoj analize putanje započinje tek 1976. godine i ona je od tada često korištena u istraživanjima određenih kauzalnih modela ponašanja.

Kao u svim kauzalnim modelima, tako i u modelu kauzaliteta koji koristi path-analizu, razlikujemo *endogene varijable* koje se, promatrane unutar modela, mogu objasniti sa jednom ili više nezavisnih

varijabli. *Egzogene varijable* djeluju izvan modela i njihov se utjecaj pokušava posebno objašnjavati. U našem primjeru smo koristili kompozitne varijable *posljedice ratnog stradalništva (01)* i *migracijskog iskustva (02)*, te *uvjeta života i školovanja (03)*. Ove varijable smo tretirali kao egzogene varijable koje izvana utječu na neke endogene (psihološke) varijable tako što stvaraju veće ili manje *dispozicije za ispoljavanje odgovarajućeg ponašanja*. Ove endogene varijable predstavljaju *sociopsihološko funkcioniranje (06)* i *odgojnu neuspješnost (07)* koja predstavlja kompozitnu varijablu ne/razvijenosti navika i ne/motiviranosti za učenjem. Respektirajući rezultate većine dosadašnjih istraživanja delinkvencije, mi smo u model ugradili i dvije medijatorne (sociopsihološke) varijable preko kojih se vjerojatno ostvaruje negativan utjecaj egzogenih varijabli. Te *medijatorne varijable* čine *nekompletnost porodice (04)* i *poremećaj u porodičnim odnosima i izostajanje podrške (05)* koju porodica treba pružiti u odgoju i obrazovanju.

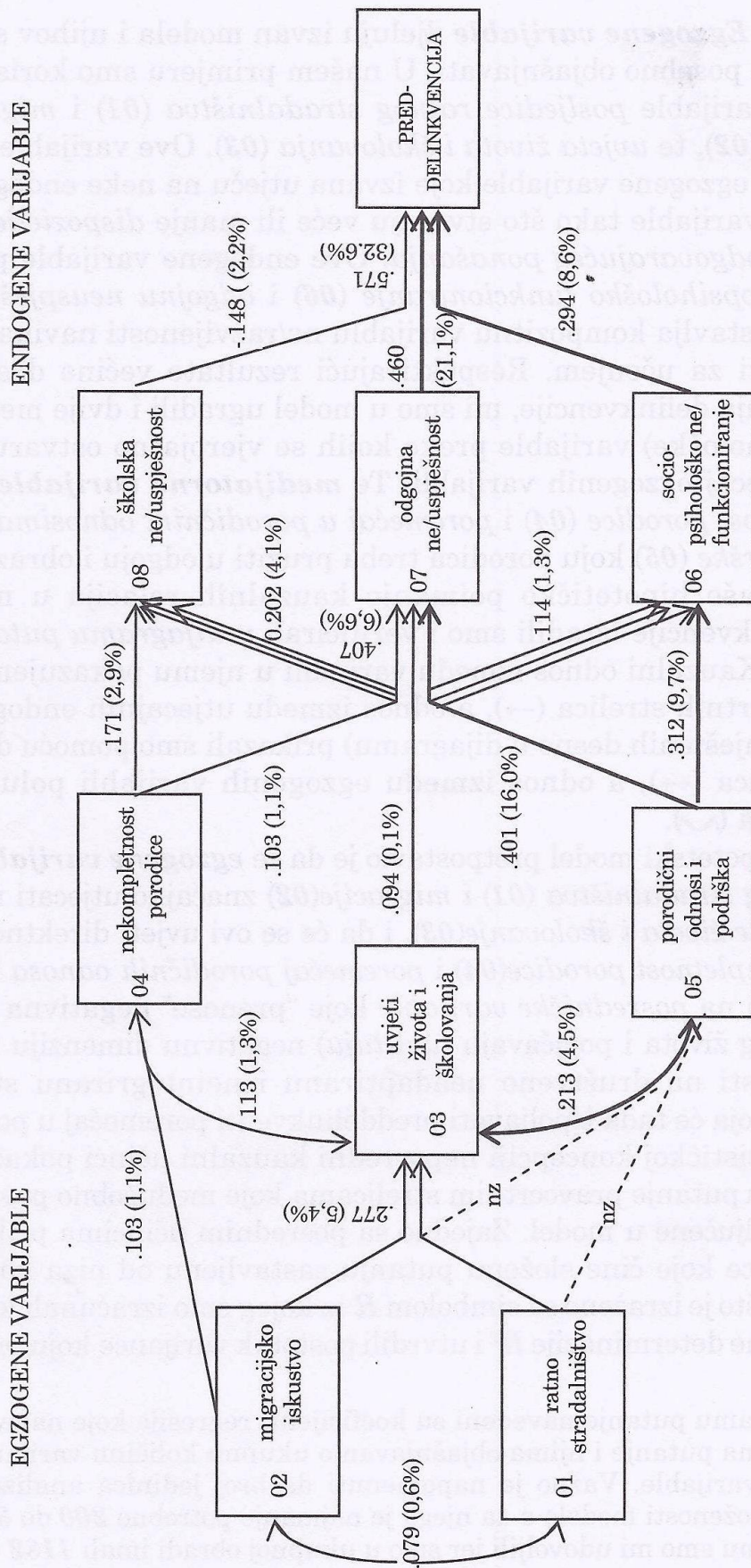
Ovo naše hipotetičko poimanje kauzalnih relacija u nastanku preddelinkvencije izradili smo i verificirali u *dijagramu putanje*,³⁸ na str. 144. Kauzalni odnos između varijabli u njemu pokazujemo pomoću pravocrtnih strelica (\rightarrow), a odnos između utjecajnih endogenih varijabli (smještenih desno u dijagramu) prikazali smo pomoću dvosmjernih strelica (\leftrightarrow), a odnos između egzogenih varijabli polukružnim strelicama (\curvearrowright).

Naš hipotetski model pretpostavio je da će *egzogene varijable* iskustva *ratnog stradalništva (01)* i *migracije (02)* značajno utjecati na pogoršane *uvjete života i školovanje (03)*, i da će se ovi uvjeti direktno odraziti na *nekompletnost porodice (04)* i *poremećaj porodičnih odnosa i podrške (05)*, kao i na *posredničke varijable* koje "prenose" negativna iskustva porodičnog života i pojačavaju (*uvjetuju*) negativnu dimenziju kauzalne utjecajnosti na društveno neadaptiranu i neintegriranu strukturu ličnosti, koja će tada ispoljavati preddelinkventi poremećaj u ponašanju.

Po statističkoj koncepciji neposredni kauzalni učinci pokazuju se u dijagramu putanje pravocrtnim strelicama koje međusobno povezuju varijable uključene u model. Zajedno sa posrednim učincima prikazuju se kao strelice koje čine složenu putanju sastavljenu od niza koreliranih varijabli, što je izraženo sa simbolom R iz kojeg smo izračunali koeficijente kauzalne determinacije R^2 i utvrdili postotak varijance koju on tumači.

³⁸ U dijagramu putanje navedeni su koeficijenti regresije koje nazivamo koeficijentima putanje i njima objašnjavamo ukupnu količinu varijance za endogene varijable. Važno je napomenuti da broj jedinica analize putanje ovisi o složenosti modela a za njega je najmanje potrebno 200 do 300 ispitanika, čemu smo mi udovoljili jer smo u ukupnoj obradi imali 1182 učenika.

*Dijagram putanje kauzalne determinacije preddelinquentnog ponašanja
(Postupak path-analize primijenjen na kompozitnim varijablama i aditivnom modelu)*

Napomena: Višestruke strelice prikazuju multiplu kauzalnu determinaciju, a prve brojeke označavaju veličinu R koeficijenta, dok brojeke u zagradi prikazuju postotni iznos varijante koji tumači R² koeficijent determinacije.

U našem modelu kauzaliteta vidimo da *egzogene varijable ratnog stradalništva (01)* i *migracijskog iskustva (02)* zajedno ostvaruju *multipli* $R = 0,277$ koji tumači 5,4% ukupne varijance *uvjeta života i školovanja (03)*.

Dakle, učenici čije su porodice bile izložene ratnom stradalništvu i migraciji imaju znatno slabije uvjete života i školovanja, koji najviše utječu na poremećaje porodičnih odnosa i nezadovoljavajuću podršku koju primaju u svom procesu odgoja i obrazovanja $R = 0,213$ (4,5%). U tako poremećenim porodičnim odnosima vrlo značajno se pojavljuje $R = 0,402$ (16,1%) odgojna ne/uspješnost (odnosno slabo su razvijene radne, higijenske i kulturne navike, te izostaje ikakva motivacija za učenjem) koja neposredno kauzalno determinira sa $R = 0,460$ (21,1%) preddelinkventno ponašanje.

U poremećenim porodičnim odnosima, izostajanjem podrške u odgoju ili odgojnim zanemarivanjem nastaju defekti u sociopsihološkom funkcioniranju ličnosti koja postaje socijalno i emotivno nezrela, nedovoljno prosocijalna i komunikativna $R = 0,312$ (9,7%) što također neposredno determinira preddelinkventno ponašanje sa 0,294 ili 8,6%.

Ove linije kauzaliteta najjače determiniraju pojavu preddelinkvencije tako što se negativni utjecaji aditivno dopunjavaju što je izraženo višestrukim strelicama na desnoj strani dijagrama.

Multikauzalitet preddelinkventnog ponašanja tek *posredno* uključuje naše *egzogene varijable* čija efektivnost postaje prisutna *samo ako su doprinijele poremećaju porodičnih odnosa i izostajanju porodične podrške*, što neposredno generira odgojnu neuspješnost i zapuštenost, te smanjuje potrebnu razinu sociopsihološkog funkcioniranja, koja se očituje u teškoćama školske akulturacije, odnosno prilagođavanja i usvajanja školskih obaveza i odgovornosti za vlastito ponašanje prema nastavnicima i vršnjacima, kao i u procesu nastave.

Ova *neposredna multikauzalna determinacija* preddelinkvencije izražena je multiplim $R = 0,571$ ili 32,6% objašnjene varijance preddelinkventnog ponašanja od strane kompozitnih varijabli *odgojne ne/uspješnosti (07)*, *lošeg sociopsihološkog funkcioniranja (06)*, te iskazane *školske ne/uspješnosti (08)* kroz nizak uspjeh i ocjenu vladanja, te povećan broj neopravdanih izostanaka.

Treba napomenuti da, nasuprot nalazima brojnih istraživanja delinkvencije i kriminala u kojima je korištena varijabla nekompletnih (disfunkcionalnih) porodica i koja je bila u asocijaciji sa delinkvencijom i kriminalom, u našem istraživanju preddelinkvencije njen posredni doprinos je dosegao tek minimalnu korelacijsku vrijednost ($R = 0,103$) i protumačio trivijalni 1,1% varijante *odgojne neuspješnosti*.

Dakle, nekompletnost porodice, dobrim dijelom i ratom izazvane, u našem istraživanju nije se pokazala značajno utjecajna na izostanak odgovarajuće odgojne brige i primjerne podrške učeniku u odgoju i obrazovanju koju je iskazao roditelj sa kojim je učenik ostao da živi. Ovaj nalaz smatramo izuzetno značajnim i važnim za našu alternativnu hipotezu koju smo postavili da se je porodica, koja je bila izložena nepojmljivim ratnim stradalničkim uvjetima i migracijskim situacijama te objektivno stavljena u znatno teške uvjete života koji su proizveli i teške uvjete školovanja, **oduprla negativnim utjecajima ovih rizičnih faktora zbog svoje snažne socijalne mreže i društvene podrške koju je sačuvala i u takvim uvjetima.** Moglo bi se reći da je porodica pretežno patrijahalnog tipa i sa jakim društveno kohezivnim međurodbinskim i prijateljskim vezama, te integrirana unutar cjeline bosanskohercegovačkog društva, *u najvećem broju slučajeva uspjela protektivno djelovati i spriječiti* efektivni negativni utjecaj rizičnih faktora kojima su mladi, sadašnji adolescenti, a u vrijeme rata petogodišnja djeca, bili permanentno višegodišnje izloženi.

Iz prikazanog dijagrama je vidljivo, a za naše istraživanje važno, da posljedica rata i migracijskog iskustva nema značajnog utjecaja na poremećaj porodičnih odnosa, već se kauzalna utjecajnost ovih elemenata, koje je neposredno stvorio rat, prenosi na uvjete života i školovanja, pa tek tada se, u situacijama loših uvjeta života i školovanja, javlja negativan utjecaj na porodične odnose i postaje efiktivan utjecaj na odgojnu zapuštenost. To očito usmjerava društveni pogled na problematiku uvjeta života i školovanja djece i adolescenata koji žive u lokalnim zajednicama sa većinskim migrantskim stanovništvom, jer je tamo vjerojatno prisutan i veći negativan utjecaj vršnjačkih skupina, koje predvođe društveno neadaptirani i neintegrirani pojedinci, a porodica postaje nemoćna, zbog loših uvjeta života, da pruži zaštitu svojim potomcima.

Ovi nalazi determiniraju naredni angažman "Porodičnog savjetovaništa" Sarajevo u pravcu nužnog djelovanja, uz društvenu potporu i suradnju sa službama socijalne zaštite, u onim porodicama čiji potomci *ispoljavaju inicijalne oblike preddelinkventnog ponašanja u školskim situacijama i institucijama*, uz aktivnu društvenu potporu i suradnju sa službama socijalne zaštite. *Jačanjem odgojne uloge porodice i njene neposredne brige za obrazovanje i ponašanje djece i adolescenata*, uz primjerenu socijalnu pomoć koju te porodice trebaju primiti, sprečavala bi se ne samo *preddelinkvencija* kao oblik društveno nepoželjnog ponašanja koje još nije poprimilo karakter delinkventnog i kriminalnog akta, već i *umanjilo njihovo regrutiranje* u stvarne *delinkventne i kriminalne djelatnosti* u kojima učestvuju mladi grada i Kantona.

8.2. MORFOLOŠKA ANALIZA PREDELINKVENCIJE

Važno je utvrditi zastupljenost pojedinih oblika devijantnog ponašanja u preddelinkventnoj populaciji učenika kako zbog dijagnostičkog, tako i preventivno-terapijskog pravovremenog djelovanja. Prevalentnost ispoljavanja pojedinih društveno nepoželjnih ponašanja kod učenika završnih razreda osnovnih i prvih razreda srednjih škola treba ukazati na njihovu **potencijalnu rizičnost da se morfološki razvijaju u karakteristične obrasce delinkventnog i kriminalnog ponašanja i djelovanja.**

U uvodnom dijelu našeg istraživanja naveli smo (vidi: str. 14.) da pod terminom *preddelinkvencija* mi podrazumijevamo *sve one rizične faktore koji podsticajno djeluju na ispoljavanje antisocijalnog i asocijalnog ponašanja, te one poremećaje u ponašanju koji su društveno neprihvatljivi u školskoj institucionalnoj sredini.*

U pravilu, pristupi istraživanju maloljetničke delinkvencije uključuju konstrukciju i korištenje različitih lista procjene ometajućih i rizičnih ponašanja, među kojima je poznata i često korištena Achenbachova "ček lista ponašanja i osjećanja" (1990.). Ova lista sadrži **113** tvrdnji na kojima procjenitelj (poznavalac djeteta ili maloljetnika) treba označiti za svaku tvrdnju **0** – ako se ne odnosi na ispitanika; **1** – ako se na njega ponekad ili djelomično odnosi; **2** – ako se često ili vrlo točno odnosi na njega. Originalna ček lista ima još **113** tvrdnji samoiskaza o ponašanjima i osjećajima koje su kompatibilne sa procjenjivanim tvrdnjama. Rezultati se grupiraju u sljedećih **8** skupina poremećaja u ponašanju i osjećanju, u: **a. agresivno ponašanje; b. delinkventno ponašanje; c. probleme pažnje; d. socijalne probleme; e. povlačenje; f. anksioznost/depresiju; g. somatske poteškoće, i h. probleme mišljenja.**

Ovaj nesumnjivo pouzdan i validan instrument nije bilo tehnički moguće, niti sadržajno primjereno izvesti u našem istraživanju. No, mi smo uočili, konzultirajući rezultate mnogih istraživanja maloljetničke delinkvencije, da su **primarnu formu delinkventne karijere obilježili: problemi u odnosu sa nastavnicima i vršnjacima, izostajanje sa nastave uključujući i bježanje iz škole, ometajuća ponašanja u školi i razredu, neadekvatno korištenje slobodnog vremena, antisocijalni i asocijalni stavovi, orijentacije i ponašanje, te interesovanja neprimjerena uzrastu, kao i sklonost konzumiranju alkohola i droge.** U spomenutoj ček listi nalaze se i tvrdnje takvog tipa pa smo u našoj zasebno konstruiranoj ček listi prilagodili i uključili navedene oblike ponašanja, iskazane u **20** tvrdnji na koje su poznavaooci preddelinkventnih učenika trebali, primjenjujući Achenbachovo ocjenjivanje, procijeniti **42** izrazito preddelinkventna ispitanika.

Tabela 24.

Prikaz rangirane zastupljenosti pojedinih oblika devijantnog ponašanja u grupi izrazito preddelinkventnih učenika

Rang	Oznaka tvrdnje	Sadržaj tvrdnje	Ukupno ponderirani zbir, procjena	ponašanje se događa:			
				Često (2)	Ponekad (1)	Ne događa se (0)	Postotak (%)
	I	(Problemi u odnosima)					
1	04	ima probleme u odnosu sa vršnjacima	64	62%	29%	9%	100
2	06	ne sudjeluje u organiziranim slobodnim aktivnostima	60	64%	14%	22%	100
	II	(Izbjegavanje obaveza)					
3	(05)	izostaje sa nastave (uključujući i bježanje)	59	60%	21%	19%	100
4	(07)	neadekvatno koristi slobodno vrijeme	58	67%	19%	24%	100
	III	(Ometajuće ponašanje)					
5	(03)	ima probleme u odnosu sa nastavnicima	58	55%	29%	16%	100
6	(01)	ispoljava ometajuća ponašanja u razredu	56	52%	29%	19%	100
7	(02)	ima slabe školske rezultate	49	48%	21%	31%	100
	IV	(Agresivno ponašanje)					
8	(14)	djeluje impulzivno, bez razmišljanja	49	52%	12%	37%	100
9	(12)	ispoljava verbalnu agresivnost	47	48%	17%	35%	100
10	(10)	ima smanjeno samopouzdanje	46	48%	14%	38%	100
	V	(Delinkventno ponašanje)					
11	(19)	sklon je laganju i varanju	44	43%	19%	38%	100
12	(09)	druži se sa vršnjacima problematičnog ponašanja	44	45%	14%	41%	100
13	(17)	ne osjeća krivnju kada učini nešto neprilično	36	31%	21%	48%	100
14	(11)	ispoljava fizičku agresivnost	35	31%	21%	48%	100
15	(08)	interesovanja mu nisu primjerena dobi	34	29%	19%	52%	100
16	(1)	sklon je provociranju autoriteta	30	26%	5%	69%	100
17	(15)	sudjeluje u tučnjavama	22	17%	19%	64%	100
18	(18)	bezosjećajan je i ne brine za druge	21	10%	20%	64%	100
19	(16)	ponaša se vandalistički	16	7%	24%	69%	100
20	(20)	konzumira alkohol (drogu)	4	—	10%	90%	100

Napomena: Ukupno ponderirani zbir dobiven je tako da su se oznake čestog ponašanja množile sa 2 i tome se pribrojao broj označenog ponašanja koje se ponekad dešavalo. Ukupan zbir poslužio je za rangiranje zastupljenosti pojedinih oblika ponašanja. Postoji desno od oznake ukupnog zbira označavaju kod koliko je ukupno ispitanika bilo zamijećeno ponašanje koje se dešavalo: često – ponekad – nije se događalo.

I skupinu, što je vidljivo iz ove tabele, čine rangovi *1* i *2* poremećaje u odnosima, koje "često" ima 62 do 64% naših ispitanika, a još k tome 19 do 29% njih ispoljava "ponekad" takve poremećaje. Nedvojbeno je da se izrazito preddelinkventno ponašanje očituje najprioritetnije u poremećajima sa vršnjacima i nesudjelovanje u organiziranim slobodnim aktivnostima. To je neposredni simptom njihove društvene neintegriranosti u školskim kolektivima.

II skupinu čine rangovi *3* i *4* čije ponašanje se odnosi na izostajanje sa nastave, odnosno bježanje sa nastave, te neadekvatno korištenje vlastitog slobodnog vremena. Ove poremećaje u ponašanju nazvali smo izbjegavanje, odnosno zanemarivanje obaveza te ih, uz prvu skupinu, možemo smatrati za pouzdane i validne signale sklonosti izrazitim devijantnom ponašanju u školskim institucijama.

III skupinu najzastupljenijih oblika devijantnosti čini ometajuće ponašanje koje ispoljava "često" svaki drugi izrazito preddelinkventni učenik/ca, a "ponekad" se to događa svakom trećem učeniku iz preddelinkventne skupine. Dakle, apsolutna većina izrazito preddelinkventnih učenika ispoljava krajnje društveno nepoželjno ponašanje narušavajući proces nastave i postižući nizak školski uspjeh.

IV skupinu karakterizira agresivno ponašanje koje "često" ispoljava, također, svaki drugi od učenika sa izrazitim preddelinkventnim ponašanjem.

V skupinu karakterizira, u većem ili manjem opsegu, ispoljavanje pojedinih elemenata delinkventnog ponašanja, čiji je sadržaj vrlo usklađen sa Achenbachovom listom. Tu se radi o nizu oblika i sadržaja antisocijalnog ponašanja, među kojima su najzastupljeniji: sklonost laganju i varanju, druženje sa vršnjacima problematičnog ponašanja, neosjećanje krivnje. Kod jednog dijela takvih učenika vežu se, uz ova ponašanja, i neprimjerena interesovanja, te provociranje autoriteta, kao i bezosjećajnost i spremnost na fizičku agresivnost. Česta zastupljenost ovih oblika ponašanja kreće se na razini trećine izrazito preddelinkventnih ispitanika.

Ova tabela nam omogućava ne samo morfološki pregled zastupljenosti "često/ ponekad" ispoljenog devijantnog ponašanja, koje je moguće i opravdano sadržajno grupirati kako smo to učinili, već njihovi podaci neupitno sugeriraju potrebu daljnje analize višestruke devijantnosti koja karakterizira izrazito preddelinkventno ponašanje.

8.2.1. Morfološka multimodalnost preddelinkvencije

Analiza distribucije zamijećenih oblika devijantnog ponašanja sugerira da usmjerimo pažnju na tri grupe ispitanika:

– prvu skupinu koja ispoljava relativno nisku zastupljenost	N = 5 ispitanika
– drugu skupinu koja ispoljava srednju zastupljenost	N = 17 ispitanika
– treću skupinu koja ispoljava visoku višestruku zastupljenost	N = 20 ispitanika

Daljnju analizu usmjerit ćemo isključivo na treću skupinu ispitanika da bismo utvrdili koji sve oblici poremećaja višestruko karakteriziraju njihovo preddelinkventno ponašanje.

Tabela 25.

Distribucija modaliteta devijantnog ponašanja u skupini koja ispoljava visoku višestruku zastupljenost

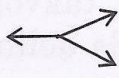
<i>Uočeni broj oblika ponašanja kod pojedinog učenika</i>	<i>Zbir ponašanja ponekad + često</i>	<i>Samo se često događa</i>
6	–	1
7	–	–
8	–	4
9	–	2
10	2	3
11	1	–
12	–	2
13	4	4
14	2	4
14	–	–
16	5	–
17	2	–
18	2	–
19	1	–
20	1	–
N =	20	20

U skupinu ispitanika kod kojih su bili izrazito prisutni elementi devijantnog ponašanja ($N = 20$) “često i ponekad” njih 11 je ispoljavalo

16 do 20 svih oblika poremećaja u ponašanju. Podaci o "čestom" ispoljavanju također su usklađeni sa ovom tvrdnjom jer ih je 10, ili polovina, ispoljavalo 12 do 14 oblika devijantnog ponašanja istovremeno.

Mada ove podatke možemo jedino koristiti na razini *kvalitativne analize*, ove konstatacije *direktno* ukazuju na *multimodalnost preddelinkventnog ponašanja* u skupinama učenika koji ispoljavaju izrazitiju sklonost devijantnom ponašanju.

Najveća višestruka prisutnost je uočena kod kombinacija sljedećih modaliteta ponašanja:

a.	Ometajuće ponašanje u razredu	\longleftrightarrow	neadekvatno korištenje slobodnog vremena
		(100 % prisutno)	
b.	Nesudjelovanje u slobodnim aktivnostima	\longleftrightarrow	djeluje impulzivno bez razmišljanja
		(80 % prisutno)	
c.	Ima problema sa nastavnicima i vršnjacima	\longleftrightarrow	sklon provociranju autoriteta
		(75 % prisutno)	
d.	Slabo školsko postignuće		izostaje sa nastave (bježi) druži se sa vršnjacima problematičnog ponašanja
		(65 % prisutno)	

Kombinacija modaliteta pod *a.* prisutna je kod svih ispitanika ovog poduzorka pa se može konstatirati da **ometajuće ponašanje i neadekvatno korištenje slobodnog vremena predstavljaju osnovni simptom ozbiljnih poremećaja u ponašanju koji se ispoljava u školskim institucijama i situacijama.**

Ako se pojave i *druge kombinacije*, onda *proporcionalno raste rizičnost da se formira konzistentniji obrazac društveno nepoželjnih oblika ponašanja i jači intenzitet preddelinkvencije.*

Dakle, morfološka slika preddelinkvencije je multimodalna sa jasno osjenčenim relevantnim kombinacijama višestruke zastupljenosti i asocijacije pojedinih oblika nepoželjnog ponašanja, za koje je opravdano pretpostaviti da će, ako se ne bude na njih preventivno djelovalo, prerasti u formu delinkventne (kriminalne) karijere.

ZAKLJUČCI

U odnosu na postavljeni cilj i probleme istraživanja naši rezultati i nalazi omogućavaju sljedeće zaključke:

1. Predelinkventno ponašanje (shvaćeno kao ispoljavanje društveno nepoželjnih poremećaja u procesu nastave i odnosima u školskoj instituciji), kojeg karakteriziraju elementi asocijalnih i antisocijalnih tendencija u stavovima i djelovanju, rezultira *zakazivanjem i izbjegavanjem* vršenja školskih obaveza, te *kršenjem* društvenih normi. U tom smislu, preddelinkventno ponašanje predstavlja *zaseban fenomen* koji umanjuje socijalizirajuće efekte odgojno-obrazovne funkcije i otežava akulturaciju i društvenu integraciju mladih. Opseg i etiologija ovog fenomena nije bila u fokusu ranijih naučno-istraživačkih napora koji su, pretežno do isključivo, bili usmjereni samo na izučavanje maloljetničke delinkvencije, dakle, takvog društvenog stanja i osobnih situacija u kojima je već započela delinkventna i kriminalna karijera mladih.

Orijentirajući se na fenomen preddelinkventnog ponašanja, moguće je i potrebno provoditi preventivne aktivnosti u okviru suradnje porodice, škole, lokalne zajednice i društva kao cjeline, koje bi bile fokusirane na podsticajne rizične faktore ispoljavanja preddelinkvencije, odnosno na izgradnju i provedbu protektivnih programa koji bi ograničavajuće i efektivno djelovali u procesu osobne adaptacije i društvene integracije mladih iz rizičnih ili vulnerabilnih skupina.

Rezultati naših analiza i nalazi klasifikacijskih postupaka ukazuju da učenici koji ispoljavaju preddelinkventno ponašanje čine *13–15% od ukupne učeničke populacije* adolescentnog uzrasta, te predstavljaju, po svojim osobinama ličnosti i karakteristikama ponašanja, *zasebnu populaciju mladih*.

2. U izučavanju i mijenjanju preddelinkventnog ponašanja važno je usmjeriti pažnju na one modalitete koji su u kauzalnom lancu delinkvencije i kriminala, s jedne strane, te analizirati i objasniti moguće i potencijalno efektivne utjecaje ratnih stradanja, migracijskog

iskustva, ne/povoljnih uvjeta života i školovanja, te disfunkcionalnost porodice na ispoljavanje preddelinkvencije, s druge strane. Stoga je potrebno multidisciplinarno teorijski utemeljiti metodološki pristup istraživanju preddelinkvencije, te primijeniti najsloženije postupke obrade i analize podataka, kako bi se što potpunije izvršila eksplanacija i predikcija preddelinkventnog ponašanja. Prema rezultatima našeg istraživanja zaključujemo da je utjecaj socioloških determinanti na pojavu preddelinkvencije znatno slabiji nego što su to konstatirala istraživanja koja su bila usmjerena na maloljetničku delinkvenciju. Prediktivni značaj socioloških varijabli uvjeta života i školovanja, socioekonomski status i kompletnost porodice *minimalno utječu* na pojavu preddelinkventnog ponašanja. Njihov utjecaj je pretežno *dispozicijskog karaktera* jer se loši uvjeti života i školovanja odražavaju na poremećaj porodičnih odnosa i zatajenje odgojne funkcije porodice. To dovodi do slabijeg socijalno-psihološkog funkcioniranja učenika u školskim sredinama i društvenoj zajednici, i odražava se neposredno na pojavu oblika preddelinkventnog ponašanja, naročito vezano uz izostajanje sa nastave i bježanje iz škole. Same za sebe, nekompletne porodice, na čiju je pojavu djelovao rat i uvjeti života u migraciji, ne djeluju direktno na pojavu delinkvencije.

Zato zaključujemo da sociološke varijable nisu značajne determinante preddelinkventnog ponašanja u situaciji našeg uzorka i pristupa predmetu istraživanja.

3. Psihološke karakteristike ponašanje i osobine ličnosti značajnije utječu na ispoljavanje preddelinkventnih poremećaja pa, u tom smislu, predstavljaju *rizične faktore koji generiraju intenzitet preddelinkventnog ponašanja*, te vjerojatno i kondicioniraju prerastanje u preddelinkvenciju i kriminal mladih. No ni psihološke dispozicije u vidu razvijenosti, odnosno nerazvijenosti intelektualnih sposobnosti *ne djeluju značajnije* na pojavu preddelinkventnog ponašanja (5,4% objašnjene varijance rezultata) mada je, statistički gledano, naše istraživanje *potvrdilo niži nivo intelektualnih sposobnosti preddelinkventnih učenika* od ostale nedelinkventne populacije. Crte ličnosti koje karakteriziraju preddelinkventne odnose se, prvenstveno do isključivo, na pojedine vrste ispoljavanja *asocijalnog i antisocijalnog ponašanja*, što tumači daljnjih 10,3% varijance rezultata. Najviše protumačene varijance daju karakteristike ponašanja (23%), koje se izražavaju kroz nerazvijenost radnih i kulturnih navika te izostajanje motivacije za učenje. Biološki prediktori spola i godina starosti također tumače 7,1% varijance rezultata preddelinkventnog ponašanja. Preddelinkventnu

populaciju od nedelinkventne najviše razlikuju *ispodprosječne ocjene iz vladanja i školskog uspjeha*, te *iznadprosječni broj neopravdanih izostanaka*, kao i *manje ispoljena socijalno-emocionalna zrelost*. Ove varijable najdominantnije determiniraju diskriminativni prostor u koji se svrstava preddelinkventna skupina.

4. Uloga porodice u pojavi i prevenciji nepoželjnih oblika ponašanja djece i adolescenata prva je instanca preko koje se može ostvarivati društvena podrška i preventivno djelovati ali, prema rezultatu našeg istraživanja, nekompletne porodice, uvjeti života i školovanja *nisu direktno značajno predikcionirali* pojavu preddelinkventnog ponašanja, već su veću dispozicijsku vrijednost za pojavu preddelinkvencije imali *poremećeni porodični odnosi i izostajanje podrške u odgoju i obrazovanju*. Dakle, ova disfunkcionalnost porodice predstavlja latentnu dimenziju koja kondicionira preddelinkventno ponašanje samo ako su prisutne i psihološke dispozicije za njegovo ispoljavanje, od kojih najsnažniji i najdirektniji utjecaj imaju *nerazvijene navike i nemotiviranost za učenje*. *Odgojna zapuštenost direktno generira* sklonost preddelinkventnom ponašanju, a ona je tek djelomično povećana sa narušenim porodičnim odnosima i vrlo slabo sa nekompletnošću porodice. U lancu kauzaliteta, ovi rizični faktori tek *posredno i skromno* generiraju preddelinkvenciju. Primjenom eksperimentalnog modela, putem ekvivalentnih parova preddelinkventne i nedelinkventne populacije, utvrdili smo da sociološke varijable poremećenih odnosa članova porodice u kojoj učenik živi utječu tako da svaki *12-i* učenik iz preddelinkventne skupine živi u nezadovoljavajućem i konfliktnom odnosu, a svaki, *148-i* nedelinkventni učenik je u tom istom položaju. Nadalje, izostajanje podrške u svom odgoju i obrazovanju, koju učenik treba dobiti u porodici, u preddelinkventnoj skupini je prisutna kod svakog *5-og* učenika, a u nedelinkventnoj skupini kod svakog *37-og* učenika. To ukazuje na stupanj izloženosti rizičnom utjecaju negativnog porodičnog iskustva, koji je znatno prisutniji kod preddelinkventne i nedelinkventne populacije u situaciji kada su one izjednačene u ostalim socijalnim uvjetima života i školovanja.

5. Naše istraživanje nije potvrdilo utjecaj ratnog stradalništva i migracijskog iskustva na pojavu preddelinkventnog ponašanja, i u tom smislu nije verificirana Vilkinsonova teza da su djeca, koja su u toku rata bila stara oko 5 godina, značajno sklonija delinkvenciji i kriminalu u svojoj adolescentnoj dobi zbog izloženosti ratnom iskustvu i usvajanju posebnih vrijednosnih obrazaca, koje su oblikovala ratna događanja. Direktni utjecaj ratnog stradalništva i prinudnih migracija

na pojavu preddelinkvencije nije potvrđen, već je tek vrlo slabo posredno bio utjecajan djelujući nepovoljno na uvjete života porodice i školovanja djece, a takvi su uvjeti pospješili narušavanje porodičnih odnosa čiji se, opet, posredni efekt odrazio samo ako je došlo do pedagoškog zanemarivanja djeteta.

Treba kritički napomenuti da ova naša konstatacija vrijedi samo za preddelinkventne poremećaje ponašanja i ne može se generalizirati i na maloljetne delinkvente, jer se radi o pripadnicima druge subpopulacije mladih, koju karakteriziraju društveno kažnjiva (kriminalna) djela i ponašanja, te usvojeni krajnje negativni vrijednosni obrasci stavova, mišljenja i osjećanja. Tek u realizaciji II faze ovog projekta bit će nam omogućen potpuniji uvid i kategorična konstatacija o prihvatanju ili odbacivanju spomenute teze.

Sljedeći zaključci neposredno odgovaraju na postavljene *posebne* istraživačke probleme:

6. Učenici, koji su za vrijeme rata bili više izloženi traumama izbjeglištva i progonstva te posljedicama po život svojih bližnjih ili gubitak imovine, *nisu statistički značajno više zastupljeni* u preddelinkventnoj skupini od ostalih učenika. Niti u jednoj multivarijantnoj analizi nismo našli značajan utjecaj ovih elemenata na ispoljavanje preddelinkventnog ponašanja. U tom smislu prihvaćamo nul-hipotezu smatrajući da se je većina porodica bosanskohercegovačkog društva, povezana snažnom rodbinskom socijalnom mrežom i podrškom, u najvećem broju slučajeva uspjela reorganizirati, sačuvati koheziju porodičnog života, te značajno protektivno djelovati u smislu ograničavanja utjecaja rizičnih faktora pojave preddelinkventnog ponašanja. Diskriminativne analize relevantnih karakteristika ponašanja, odnosa i podrške, u kojoj sredini i situacijama odrastaju mladi, statistički značajno razlikuju preddelinkventnu od nedelinkventne populacije učenika. Verificirane razlike su tako izražene da možemo općenito konstatirati da ove dvije skupine pripadaju potpuno različitim populacijama mladih.

7. Psihološke varijable koje mjere dispoziciju učenika (testovi sposobnosti, upitnici ličnosti) *vrlo slabo* su povezane sa njegovim školskim uspjehom na kraju prvog polugodišta. To znači da intelektualne sposobnosti i određene karakteristike ličnosti, za koju je opravdano pretpostaviti da značajno predikcioniraju bolji školski uspjeh, nisu značajno s njim povezane. Drugim riječima, iznadprosječno inteligentni učenici i oni koji imaju izrazite prosocijalne karakteristike ponašanja ništa značajnije više ne postižu uspjeh od prosječnih i djelomično

ispodprosječnih učenika. Ovaj nalaz ima tek posrednu vezu sa predmetom našeg istraživanja. Naime, statistički gledano, preddelinkventna skupina učenika značajno je nižih intelektualnih sposobnosti i značajno više naglašenih antisocijalnih tendencija u ponašanju nego nedelinkventna skupina. No, čini se da je nedovoljna varijabilnost školskog uspjeha na kraju prvog polugodišta utjecala tako da je zamaskirala očekivanu vezu intelektualnih sposobnosti, crta ličnosti sa preddelinkvencijom i školskim uspjehom.

8. Karakteristike ponašanja i osobine ličnosti koje su procjenjivali razredni nastavnici *znatno su povezane* sa školskim uspjehom, te predstavljaju utjecajne determinante ukupne školske uspješnosti. Dakle, prema rezultatima našeg istraživanja, radne navike i kulturni obrazac ponašanja, te motivacija za učenjem odlučujući su elementi školskog uspjeha, dok su intelektualne sposobnosti to u daleko manjem obimu. Da li je to zato što u školi prevladava *konvoj efekt* (koji plovi brzinom najsporijeg broda), pa se kriteriji nastave i ocjenjivanja primjeruju ispodprosječnim učenicima a iznadprosječnim učenicima takav proces nastave biva nedovoljno zanimljiv, ili se pak radi o *halo efektu*, jer su procjene davali razredni nastavnici koji su, na bazi nekih osobina ponašanja, visoko procjenjivali ili nisko procjenjivali sve ostale osobine učenika? Primjena parcijalnih korelacija između pojedinih karakteristika ličnosti i školskog uspjeha, uz zadržavanje konstantnim ocjene vladanja, pokazala je da halo efekt nije *bitnije* utjecao na tako utvrđene korelacije sposobnosti i školskog uspjeha. Sociološke varijable *vrlo su slabo ili nikako* povezane sa školskim uspjehom, ali su nepovoljni uvjeti školovanja *visoko asocirani sa većim brojem neopravdanih sati izostanaka* ($CC = 0,650$), dok su narušeni odnosi u porodici znatno slabije asocirani ($CC = 0,259$) sa nižom ocjenom iz vladanja. Prema nalazima naših analiza neopravdani izostanci ozbiljan su simptom izostajanja podrške porodice učeniku ($CC = 0,714$) u njegovom odgoju i obrazovanju, a izostajanje ove podrške sugerira na prisutnost poremećenih porodičnih odnosa ($CC = 0,649$).

Primjenom kompozitnih varijabli, kojima smo utvrđivali intenzitet odgojne neuspješnosti, utvrdili smo da *neadaptiranost školskim obavezama i instituciji ispoljava 60% preddelinkventnih učenika i samo 20% nedelinkventnih*.

Dakle, poteškoće u sociopsihološkom funkcioniranju i posljedice zanemarene odgojne uloge, te nedostatne brige i podrške prisutne su kod većine preddelinkventne populacije, pa bi u tom smislu trebalo graditi preventivne i protektivne društvene programe.

9. Primjena objektivne klasifikacije putem cluster analize pokazala je da u uzorku naših ispitanika možemo prepoznati četiri *homogene skupine* koje se razlikuju po stupnju svoje adaptacije depriviranosti i integracije. Prvu skupinu **13,5%** od ukupno ispitanika možemo tretirati kao *neadaptirane i neintegrirane* sa izraženom sklonošću ispoljavanja *preddelinkventnog ponašanja*. U drugoj homogenoj skupini nalazimo **25,2%** od svih učenika našeg uzorka koji se nalaze u poziciji i situacijama izrazite *socijalne depriviranosti* jer žive i školuju se u socijalno najtežim uvjetima, pripadaju porodicama sa izraženom stopom ratnog stradalništva i migracijskog iskustva te, vjerojatno zbog toga, u njihovim *porodicama biva u izuzesnom smislu izražena poremećenost porodičnih odnosa*.

U ovoj skupini zadovoljavajuće je njihovo sociopsihološko funkcioniranje i razvijenost radnih i kulturnih navika, te oni postižu prosječnu školsku uspješnost i ne pripadaju preddelinkventnoj skupini.

U trećoj homogenoj skupini nalazimo **20,4%** od svih ispitanika našeg uzorka i možemo ih, po karakteristikama svrstavanja, smatrati *psihološki neadaptiranim* jer im je glavna povezujuća zajednička karakteristika slabije sociopsihološko funkcioniranje koje tako rezultira iz nedostatka socioemocionalne zrelosti i slabije vještine komuniciranja, te izraženije asocijalnosti. Ova skupina nije uopće bila izložena ratnim stradanjima, živi i školuje se u vrlo povoljnim uvjetima i po pravilu je u kompletnim porodicama u kojima vladaju izuzetno dobri odnosi i podrška.

Četvrta homogena skupina broji **39,9%** učenika našeg uzorka i ona je po svim pokazateljima *adaptirana i porodično i društveno integrirana*, odnosno uspješna u sociopsihološkom i društvenom funkcioniranju, a živi u povoljnim socijalnim uvjetima, porodičnim situacijama i odnosima. Za planiranje preventivnih programa socijalne i psihološke podrške značaj ovih rezultata je izuzetno važan, jer nas usmjeravaju na potrebu, smjer i karakter diferenciranog pristupa.

10. Tipologija preddelinkventne populacije, dobivena primjenom cluster analize na uzorku od 148 preddelinkventnih ekvivalentnih parova učenika, omogućila nam je utvrđivanje *tri homogene grupe* čija se homogenost zasniva na sljedećim selekcioniranim karakteristikama: **prvu grupu** koja sačinjava **11,5%** od ukupno svih delinkvenata svrstali smo u skladu sa Clovard-Oblinovoju teorijom u *kriminalnu subkulturu*; **drugu grupu** od **25%** svih preddelinkvenata svrstali smo u *konfliktnu subkulturu*, a treća, dominantna grupa od **63,5%** svih delinkvenata, izražava najpotpunije *subkulturu povlačenja*.

Osnove tipologije trebale bi inspirirati preventivne programe kojima bi se, na relaciji škola–porodica–lokalna zajednica, djelovalo na sprječavanju da ovi potencijalno delinkventni oblici ponašanja postanu i efektivni.

Prema brojčanoj zastupljenosti, grupacija treće homogene grupe učenika zahtijeva sveobuhvatan socijalni *program na suzbijanju zloupotrebe droga i drugih ovisničkih oblika ponašanja*, jer su upravo ove kategorije učeničke populacije vulnerabilne za ove subkulturne utjecaje i vrlo podložne eksperimentiranju sa drogom kao sredstvom za stjecanje svog identiteta i prihvaćanja u društvu problematičnih vršnjaka.

Njihov izrazito slabi školski uspjeh (ocjena 1) potencijalno ih usmjerava prema krugovima vršnjaka koji su već na(za)pustili školu i koji će ih lako privući, zbog ionako slabo razvijenog *ega*, u svijet droge i drugih oblika devijantnog ponašanja koje karakterizira gubitničku ovisničku subkulturu. U razvijanju preventivnih programa kod ove grupacije predelinkventnih učenika nužno će akcenat biti na ulozi porodice i jačanju, te razvijanju odnosa roditelj – djeca, kao i jačanju suradnje porodice i škole, te pružanju kompezirajuće podrške u procesu obrazovanja.

Za učenike svrstane u ostale dvije grupacije (nasilničku i kriminalnu subkulturu) potrebna je uska suradnja sa službama socijalne zaštite, policije i društvenih organizacija na nivou lokalnih zajednica kako bi se suzbijalo i spriječavalo stvarno postepeno regrutiranje svih predelinkvenata u devijantne aktivnosti i kriminalne djelatnosti.

11. Poseban problem na koji ukazuje naše istraživanje jesu pojedinci koji ispoljavaju *izrazito preddelinkventno ponašanje* i čija morfološka slika je multimodalna, sa jasno osjenčenom relevantnom kombinacijom *višestruke zastupljenosti i asocijacije pojedinih oblika društveno nepoželjnog ponašanja* za koje je opravdano pretpostaviti da će prerasti u primarnu formu delinkventne (kriminalne) karijere. Ove pojedince karakteriziraju, prvenstveno, poremećaji u odnosima sa nastavnicima i vršnjacima, te česta ispoljavanja ometajućih ponašanja u procesu nastave sa jasnim indicijama antisocijalnog i agresivnog ponašanja. Gotovo svaki drugi u toj skupini ispoljava po 15 i više poremećaja u ponašanju istovremeno, a mnogi od tih poremećaja su izrazito delinkventnog karaktera. Stoga zaključujemo da, ovisno od veličine višestruke zastupljenosti devijantnog ponašanja i intenziteta ispoljenog poremećaja u ponašanju i odnosima, već postoji u izvjesnom smislu inicijalna delinkventna karijera koja još nije potvrđena prvim otkrivenim kriminalnim aktom.

Socijalne i psihološko pedagoške službe trebale bi individualnim tretmanom takvih pojedinaca pokušati sve da ne dođe do njihove policijske stigmatizacije i regrutiranja u svijet kriminala.

SAŽETAK

Istraživanje je provedeno u završnim razredima četiri osmogodišnje i prvim razredima četiri srednje škole Kantona Sarajevo, a koje su imale izraženije probleme sa društveno nepoželjnim oblicima ponašanja učenika. Najčešće se to očitovalo kao ometanje procesa nastave, izostajanje iz škole uključujući i bježanje, probleme sa nastavnicima i vršnjacima, neadekvatno korištenje slobodnog vremena, te ispoljavanje asocijalnog i antisocijalnog ponašanja i stavova. Pod preddelinkvencijom se smatraju, u kontekstu ovog istraživanja, svi oni rizični faktori koji podsticajno djeluju na ispoljavanje anti-socijalnog i asocijalnog ponašanja, te oni poremećaji u ponašanju koji su društveno neprihvatljivi u školskoj institucionalnoj sredini. U tom smislu, predmet istraživanja je definiran i prepoznatljiv te su, na osnovu svog neposrednog iskustva i suočavanja sa tim problemima, razredni nastavnici pružili suradnju selekcionirajući grupu preddelinkventnih učenika ($N = 215$), procjenjujući na posebnom upitniku njihove psihološke osobine i socijalne uvjete. Istovremeno je na sve učenike onih razreda koji su bili obuhvaćeni istraživanjem ($N = 1182$) primjenjena baterija psiholoških testova sposobnosti, ličnosti i interesovanja.

Okvirni nacrt istraživanja pretpostavljao je provjeru svih razlika između učenika svrstanih u preddelinkventnu skupinu i ostalih učenika, te analiziranje i ekplanaciju predikcije školskog uspjeha i pripadnosti preddelinkventnoj skupini, ovisno o pojedinim psihološkim i sociološkim varijablama u njihovim manifestnim, latentnim i kompozitnim dimenzijama.

Metodološki pristup je sadržavao, pored bivarijatne analize deskriptivno inferencijalnog tipa, i eksplanacijsko-predikcijsko usmjerenje kako bi se objasnio multikauzalitet i proces kauzalne determinacije preddelinkvencije. Zato su u obradi i analizi rezultata primijenjeni složeni postupci i tehnike multivarijatnih analiza, te se provela višestruka klasifikacija, tipologizacija i morfološka analiza preddelinkvencije.

Rezultati istraživanja potvrdili su, ali i korigirali, subjektivno iskustveno zamjećivanje preddelinkvencije kao zasebnog fenomena koji karakterizira 13 do 15% učenika završnih razreda osnovnih i prvih razreda srednjih škola. Analiza rezultata psihološkog testiranja, procjenjivanja ponašanja i utvrđivanja socijalnih uvjeta života i školovanja

verificirala je da preddelinkventni učenici reprezentiraju zasebnu populaciju mladih, te da se kvantitativno i kvalitativno značajno razlikuju od ostale učeničke populacije.

Posljedice rata i migracije nisu zasebno, ni aditivno direktno djelovali na pojavu preddelinkventnog ponašanja, već se taj utjecaj odrazio, na vrlo niskoj razini, na lošije uvjete života i školovanja. Ovi pak uvjeti ispoljili su nešto značajniju utjecajnost na pojavu poremećaja u porodičnim odnosima i slabiju podršku u obrazovanju, što je dovelo do veće odgojne neuspješnosti u skupini preddelinkventnih učenika i njihovog slabijeg sociopsihološkog funkcioniranja u školskoj situaciji i zajednici.

Najrelevantnije rezultate istraživanja pružile su logističke regresijske i cluster analize koje su omogućile objektivnu klasifikaciju i tipologizaciju preddelinkventne populacije.

Diskriminativna i morfološka analiza neposredno su ukazale na najvažnije dijagnostičke komponente preddelinkvencije i rizične oblike poremećaja koji dovode do prerastanja u delinkvenciju i kriminal.

Glavni nalazi istraživanja argumentiraju potrebu brzog preventivnog djelovanja kroz protektivne društvene programe na relaciji porodica – škola – lokalna zajednica i šire socijalno okruženje.

SUMMARY

The research was conducted on the graduating classes of four elementary schools and on freshman classes in four high schools in Canton of Sarajevo, in which there were more apparent problems of various socially unwanted behaviors demonstrated by the students. Most often, these behaviors were displayed through being disruptive in class, absenteeism, including runaway students, problems with faculty and the student body, inadequate use of free time, as well as asocial and anti-social behavior and attitudes. In the context of the research, pre-delinquent behavior is considered a merging of all risk behaviors which stimulate asocial and anti-social behavior as well as deviation in conduct required in an educational environment. Based on the understanding of pre-delinquent behavior and administering surveys regarding psychological and social conditions, the teachers were able to offer assistance in selecting students ($N = 215$) who exhibit such behavior. At the same time, the other students belonging to classes under study ($N = 1182$) were also subjected to rigorous psychological testing of personality, interests, and abilities.

The frame of this research included the assessment of all differences between the students labeled as exhibiting pre-delinquent behavior and the rest of the students. Considered also was the analysis, explanation, and prediction of school achievement and its correlation with pre-delinquent behavior, dependent on certain psychological and sociological variables in the dimensions of manifestation, latent, and composite.

Aside from including the bi-variate analysis of descriptive-inferential type, the methodological approach also included the explanation-prediction orientation to understanding the multi-causality and the determination of pre-delinquent behavior. To ensure successful analysis the researches utilized complex techniques of multi-variate analysis, as well as classification, typifying, and morphological analysis pre-delinquent behavior.

The results of research have confirmed and corrected the subjective approach to pre-delinquent behavior as a unique phenomenon which characterizes 13 to 15 percent of students belonging to graduating classes of elementary school and freshmen classes of high school.

The analysis of psychological testing, as well as estimating behavior and social and educational conditions confirmed that the students displaying pre-delinquent behavior belong to a specific group and significantly differ, both qualitatively and quantitatively, from the rest of the student body.

The consequences of war and migration did not directly influence or add to the phenomenon of pre-delinquent behavior. The results also show that poor living and educational conditions have contributed little to this form of behavior. However, the significant influence on behavior has been attributed to dysfunctional family relationships which have led to lack of educational success and undesired socio-psychological functioning in educational institutions and the community.

The most relevant results of the research have contributed to both logically-regressive and cluster types of analysis necessary to objectively classify and typify the population associated with pre-delinquent behavior.

Morphological and discriminative types of analysis have established the critical components of diagnosing pre-delinquent behavior and other deviations which lead to delinquency and participation in criminal activities.

The main results illustrate the necessity for prompt prevention efforts through social programs directed at the complex relationships between the family-school-local community, as well as the society in general.

Translated by Senka Filipović

LITERATURA

- Ackerman Nathan W. (1966), *Psihodinamika porodičnog života*, Grafički zavod, Titograd.
- Achen, C. H. (1982), *Interpreting Regression*, 29 University Paper, SAGE.
- Adler, F. Mueller, G. W. Laufer, W. S. (1991), *Criminology*, McGraw Hill.
- Ajduković Marina (1994), *Stil odgoja u obitelji kao faktor delinkventnog ponašanja djece*, *Primjenjena psihologija*, 11,1, str. 47-54.
- Berry, W. D., Feldman, S. (1985), *Multiple Regression*, in Practice 8 University Paper, SAGE.
- Bezinović P. Smojver, Ažić Sanja (2000), *Negativni odnos roditelja i agresivnost adolescenata*, izv. znanstveni rad, Rijeka.
- Birnbaum, M. H. (2000), *Introduction to Behavioral Research on the Internet*, Prentice Hall.
- Blaikie Norman (2003), *Analyzing Quantitative Data*, SAGE.
- Cassel, E., Bernstein, D. A. (2001), *Criminal Behavior*, Allyn and Bacon.
- Downes, D. Rock (2003), *Understanding Deviance*, (4 ed.) University Press, Oxford.
- Field Andy (2000), *Discovering Statistic*, using SPSS for Windows, SAGE.
- Goode Erich (1997), *Deviant Behavior*, (5 ed.) Prentice Hall.
- Grim, L. G. and Yarnold, P. R. (1998), *Reading and Understanding Multivariate Statistic*, American Psychological Association.
- Guillford, J. P. (1968), *Osnovi psihološke i pedagoške statistike*, Savremena administracija, Beograd.
- Hagan, F. E. (1997), *Research Methods in Criminal Justice and Criminology*, (4 ed.) Allyn and Bacon.
- Hasković Mustafa (2003), *Izbjegništvo i devijantno ponašanje*, Bosnia ARS, Tuzla.
- Hildebrandt, D. K., Laing, J. D. Rosenthal (1984), *Analysis of Ordinal Data*, 8 University Paper, SAGE.
- Hove, D. (1997), *Uvod u teoriju socijalnog rada*, Naučno-istraživački centar za socijalni rad FPN, Beograd.
- Ignjatović, Đ. (1998), *Kriminologija*, 4. izdanje, NOMOS, Beograd.
- Koler-Trbović, N. (1998), *Pravovremeno otkrivanje poremećaja u ponašanju djece i mladih, i rano interveniranje*, *Kriminologija i socijalne intervencije*, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb.
- Lieberman, A. M. (1983), *Measures of Association*, 32 University Paper, SAGE.
- Mc Gee, R. A., Wolfe, D. A., Wilson, S. K. (1997), *Multiple Maltreatment Experiences and Adolescents Behavior Problems*, *Development and Psychopathology* 9, pp.131-149.

- Mejovšek Milko (2003), *Uvod u metode znanstvenog istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima*, Naklada SLAP, Jastrebarsko.
- Milković Milanka (1998), *Psihosocijalni poremećaji djece izazvani ratom u Bosni i Hercegovini*, Studentska štampa, Sarajevo.
- Patterson, R. Gerald (1996), *Some Characteristics of Developmental Theory for Early-Onset Delinquency*, Ed. *Frontiers of Developmental Psychopathology*, University Press, Oxford.
- Petrović B., Meško G. (2003), *Kriminologija*, Pravni fakultet, Sarajevo.
- Singer Mladen (1994), *Kriminologija*, Globus, Zagreb.
- Singer M., Mikšaj-Todorović Lj. (1993), *Delinkvencija mladih*, Globus, Zagreb.
- Taq Jacques (1997), *Multivariate Analysis Techniques in Social Science Research – from Problem to Analysis*, SAGE.

DODATAK

Popis varijabli evidencije sa nomenklaturama i rekodovima

Opće primjedbe na nomenklature:
podatak nije bio dostupan, učenik nije testiran – šifra = 0
Missing System (MS) – podatak ne postoji

<i>Redni broj</i>	<i>Šifra</i>	<i>Naziv i nomenklature</i>
UPITNIK ZA RAZREDNIKE		
1	UZR00	Inicijali učenika
2	UZR01	I SPOL UČENIKA: 1 – muško, 2 – žensko
3	UZR02	II GODINA ROĐENJA UČENIKA:
4	UZR03	III ZA VRIJEME RATA UČENIK JE OSTAO: 1 – u mjestu boravka, 2 – izbjegao u neko drugo mjesto, 3 – izbjegao u neku drugu zemlju
5	UZR04	IV PO ZAVRŠETKU RATA UČENIK ŽIVI: 1 – u mjestu boravka, 2 – u mjestu gdje je izbjegao, 3 – u mjestu ranijeg boravka nakon povratka iz inozemstva, 4 – vratio se iz inozemstva, ali ne u mjesto ranijeg boravka, 5 – nešto drugo
6	UZR05	V PRIJE RATA UČENIK JE ŽIVIO: 1 – sa oba roditelja, 2 – sa majkom, 3 – sa ocem, 4 – sa starateljima, 5 – sa majkom i očuhom, 6 – sa ocem i maćehom, 7 – u domu u koji je smješten, 8 – nešto drugo Rekod: 4,5,6,8->3
7	UZR06	VI UČENIK SADA ŽIVI: 1 – sa oba roditelja, 2 – sa majkom, 3 – sa ocem, 4 – sa starateljima, 5 – sa majkom i očuhom, 6 – sa ocem i maćehom, 7 – u domu u koji je smješten, 8 – nešto drugo Rekod: 4,5,6,8->3
8	UZR07	VII U VRIJEME DOK POHAĐA ŠKOLU, UČENIK I NJEGOVI RODITELJI ŽIVE: 1 – u stanu ili kući sa stanarskim pravom roditelja, 2 – u stanu ili kući koja im je privremeno dodijeljena na korištenje, 3 – kao podstanari, 4 – kod rođaka ili prijatelja, 5 – nešto drugo

- 9 UZR08 VIII U VRIJEME DOK UČENIK POHAĐA ŠKOLU:
1 – putuje u školu više od jednog sata, 2 – stanuje kod rođaka ili prijatelja u mjestu školovanja, 3 – kod stanodavca kao podstanar, 4 – putuje u školu manje od jednog sata, 5 – nešto drugo
- IX POSLJEDICE RATA:
- 10 UZR09A A – PO ŽIVOT: 1 – otac, 2 – majka, 3 – brat, 4 – sestra, 5 – baka/nana, 6 – djed, 7 – neko drugi
Rekod: 1,3,4->2, 8,5,6->3, 7->4, 0->1
- 11 UZR09B B – TEŽE RANJAVANJE: 1 – otac, 2 – majka, 3 – brat, 4 – sestra, 5 – baka/nana, 6 – djed, 7 – učenik, 8 – neko drugi
Rekod: 6->5, 8->6, 3->4, 2->3, 1->2, 0->1
- 12 UZR09C C – TEŽI GUBITAK ZDRAVLJA: 1 – otac, 2 – majka, 3 – brat, 4 – sestra, 5 – baka / nana, 6 – djed, 7 – učenik, 8 – neko drugi
Rekod: 3->4, 2->3, 1->2, 0->1, 6->5, 8->6
- 13 UZR09D D – GUBITAK IMOVINE /GRANATIRANO ILI ZAPALJENO/: 1 – kuća, 2 –>stan, 3 –>radnja, 4 –>stado stoke i sl., 5 –>nešto drugo
Rekod: 2, 4, 5, 6 ->3, 1->2, 0->1
- 14 UZR09E E – RASTAVLJENOST RODITELJA 1 – razvod roditelja, 2 – otac se oženio, 3 – majka se preudala, 4 – otac ih napustio, 5 – majka ih napustila, 6 – nepotpuna porodica
Rekod: 1->2, 0->1, 4,5->3, 6->4
- 15 UZR10 X ODNOS IZMEĐU RODITELJA, ODNOSNO IZMEĐU ČLANOVA U PORODICI U KOJOJ UČENIK ŽIVI: 1 – izuzetno dobar, 2 – dosta dobar, 3 – zadovoljavajući, 4 – nezadovoljavajući, 5 – konfliktan, 6 – nešto drugo
Rekod: 0, MS->1
- 16 UZR1 XI PODRŠKA KOJU UČENIK DOBIJA U PORODICI U ODGOJU I OBRAZOVANJU 1 – izuzetno dobra, 2 – dosta dobra, 3 – zadovoljavajuća, 4 – nezadovoljavajuća, 5 – pedagoški je dosta zanemaren, 6 – zlostavljan je, 7 – nešto drugo
Rekod: 0, MS->1, 6,7->5
- XII IZVORI PRIHODA U PORODICI UČENIKA:
- 17 UZR12A A – OTAC: 1 – nema oca, ostala penzija, 2 – zaposlen, 3 – nezaposlen, 4 – prima invalidsku ili socijalnu pomoć, 5 – penzioner, 6 – nešto drugo
Rekod: 3,4,5,6,0, MS->3

- 18 UZR12B B – MAJKA: 1 – nema majke, ostala penzija, 2 – zaposlena, 3 – nezaposlena, 4 – penzionerka, 5 – prima invalidsku ili socijalnu pomoć, 6 – nešto drugo
Rekod: 0,1, MS->6, 2->1, 3->2, 4,5,6->3
- 19 UZR13 XIII ŠKOLSKA SPREMA OCA: 1 – doktor nauka, 2 – magistar nauka, 3 – specijalista, 4 – visoka sprema, 5 – viša sprema, 6 – srednja sprema, 7 – osnovna škola, 8 – nepotpuna osnovna škola, 9 – nepismen, 10 – učenik nema oca
Rekod: 1,2,4,5->3, 0, MS, 7,8,10->1, 6->2
- 20 UZR14 XIV ŠKOLSKA SPREMA MAJKE: 1 – doktor nauka, 2 – magistar nauka, 3 – specijalista, 4 – visoka sprema, 5 – viša sprema, 6 – srednja sprema, 7 – osnovna škola, 8 – nepotpuna osnovna škola, 9 – nepismena, 10 – učenik nema majku
Rekod: 1,2,4,5->3, 0, MS, 8,9,10->1, 6,7->2
- 21 UZR15 XV ZANIMANJE OCA: (kojoj oblasti pripada očevo zanimanje) 1 – društvenim naukama, 2 – maternjem ili stranim jezicima, 3 – tehničkim naukama, 4 – prirodnim naukama, 5 – matematskim naukama, 6 – umjetnosti, 7 – VKV radnici, 8 – KV radnici, 10 – NKV radnici
Rekod: 3,5->4, 2,1->5, 7->3, 8->2, 9,10->1, MS->0
- 22 UZR16 XVI ZANIMANJE MAJKE: (isto kao kod oca)
Rekod: 3,5->4, 2,1->5, 7->3, 8->2, 9,10->1, MS->0
- 23 UZR17 XVII SPOSOBNOSTI I INTERESOVANJA UČENIKA SU USMJERENA PREMA OBLASTIMA: 1 – društvenih nauka, 2 – jezika, 3 – tehničkih nauka, 4 – prirodnih nauka, 5 – matematskih nauka, 6 – umjetnosti, 7 – praktičnog rada, 8 – fizičkog rada, 9 – ne mogu da ocijenim
Rekod: 0, MS, 9 -> 9, 1,2->7, 3 ->6, 4->5, 5->4, 6->3, 7,8->2
- 24 UZR18 XVIII RADNE NAVIKE UČENIKA: 5 – razvijene su u potpunosti, 4 – dobro su razvijene, 3 – djelomično su razvijene, 2 – slabo su razvijene, 1 – veoma su slabo razvijene
Rekod: 0, MS->3
- 25 UZR19 XIX HIGIJENSKE NAVIKE UČENIKA: 5 – vodi računa o higijenskim faktorima, 4 – u manjoj mjeri odgovara opisu u 5), 3 – djelomično su razvijene, 2 – nešto su povoljnije od onih u 1), 1 – neuredan je
Rekod: 0, MS->5

- 26 UZR20 XX KULTURNE NAVIKE: 5 – poštuje ličnost drugih, učtiv je ..., 4 – u manjoj mjeri nego u 5), 3 – djelomično su razvijene od onih u 1), 1 – neučtiv je, prost, ne poštuje ličnost drugih, ...
Rekod: 0, MS->5
- 27 UZR21 XXI OSOBINE LIČNOSTI UČENIKA: 5 – komunikativan je, otvoren,... 4 – u manjoj mjeri od opisa u 5), 3 – umjeren je, 2 – nešto su povoljnije od onih u 1), 1 – povučen je u sebe, stidljiv, neinicijativan,...
Rekod: 0, MS->5
- 28 UZR22 XXII MENTALNA ORIJENTACIJA PREMA LJUDIMA: 5 – voli ljude,... 4 – između (5 i 3), 3 – niti mrzi, niti voli, sve mu je svejedno, 2 – između 3 i 1 1 – gleda svoja posla, ljudi ga ne interesuju,...
Rekod: 2->1, 0,3,4->2, 5->3
- 29 UZR23 XXIII MOTIVACIJA UČENIKA ZA UČENJEM: 1 – izrazito je motivisan, 2 – umjeren je motivisan, 3 – nedovoljno je motivisan, 4 – bez motivacije je
Rekod:
- 30 UZR24 XXIV SOCIJALNA I EMOCIONALNA ZRELOST UČENIKA JE: 1 – iznad nivoa za njegov uzrast, 2 – na nivou svog uzrasta, 3 – ispod nivoa
Rekod:
- 31 UZR25 XXV OPĆE SPOSOBNOSTI UČENIKA: 1 – visoko iznad prosjeka, 2 – iznad prosjeka, 3 – prosječne, 4 – nešto ispod prosjeka, 5 – dosta ispod prosjeka
Rekod:
- XXVI PROCJENA FIZIČKIH SPOSOBNOSTI UČENIKA**
- 32 UZR26_1 1. FIZIČKI IZGLEDE: a – razvijen, b – nerazvijen, c – slabo razvijen
Rekod: a->1, b->2, c->3
- 33 UZR26_2 2. ČULO SLUHA: a – dobro čuje, b – slabije čuje, c – ima poteškoća
Rekod: a->1, b, c->2
- 34 UZR26_3 3. ČULO VIDA: a – normalno vidi, b – kratkovid, c –dalekovid
Rekod: a->1, b->2, c->3
- 35 UZR26_4 4. GOVOR: a – bez mana, b – s blagom manom, c – izražene mane
Rekod: a->1, b->2, c->3
- 36 UZR26_5 5. RUKA: a – dešnjak, b – ljevak
Rekod: a->1, b->2
- 37 UZR26_6 6. INVALIDNOST ILI TEŽA BOLEST: 1 – da, 0 – ne

- 38 SKUSPJ ŠKOLSKI USPJEH – izvorno
 39 OPRIZO OPRAVDANI IZOSTANCI
 Rekod: 1->2, 0->1, 4,5->3, 6,7,8,9,10->4, 11,12,->5
 40 NEOIZO NEOPRAVDANI IZOSTANCI
 Problem: 497 slogova ima nulu kao odgovor, a 13 slo-
 gova nemaju odgovora.
 Rekod: 1->2, 0->1, 4,5->3, 6,7,8,9,10->4, 11,12,->5
 41 UKUIZO UKUPNI IZOSTANCI
 Rekod: 1->2, 0->1, 4,5->3, 6,7,8,9,10->4, 11-15->5,
 16-25->6, 26-40->7, više od 40->8
 42 VLADAN VLADANJE
 43 RBM_S3 RAVEN-BUJASOVE MATRICE
 Rekod: 6-20->1, 21-35->2, 36-50->3, 51-65->4 66-80->5,
 81-95->6, 96-110->7, 111-126->8, 127-140->9, (u vari-
 jablu RBMRAZ)
 44 RBMRAZ Polje za kategorije iz RBM_S3 (vidi gore)

TESTOVI BETA SERIJE

- 45 BS_TBK BETA serija TBK
 Rekod: 1-2->1, 3-4->2, 5-6->3, 7-10->4, 11-25->5,
 26-40->6, (u varijablu BSRA01)
 46 BSRA01 Polje za kategorije iz BS_TBK
 47 BS_TNS BETA serija TNS
 Rekod: 2-3->2, 4-5->3, 6-7->4, 8-9->5, 10-11->6,
 12-13->7, 14-15->8, (u varijablu BSRA02)
 48 BSRA02 Polje za kategorije iz BS_TNS
 49 BS_TSB BETA serija TSB
 Rekod: 2-3->2, 4-5->3, 6-7->4, 8-9->5, 10-11->6,
 12-13->7, 14-15->8, 16-71->9, (u varijablu BSRA03)
 50 BSRA03 Polje za kategorije iz BS_TSB
 51 BS_TU BETA serija TU
 Rekod: 1-2->1, 3-4->2, 5-6->3, 7-8->4, 9-10->5,
 11-12->6, 13-14->7, 15-16->8, (u varijablu BSRA04)
 52 BSRA04 Polje za kategorije iz BS_TU
 53 BS_TOT BETA serija UKUPAN REZULTAT
 Rekod: 3-10->1, 11-20->2, 21-30->3, 31-40->4, 41->50->5,
 51-60->6, 61-70->7, 71-80->8, (u varijablu BSRA05)
 54 BSRA05 Polje za kategorije iz BS_TOT

HEUEROVI TESTOVI

- 55 HY1 HEUYER – Emocionalna osjetljivost
 Rekod: 1-30->1, 31-60->2, 61-90->3, 91-120->4,
 121-150->5, 151-180->6, 181-210->7, 211-365->8, (u
 varijablu HY1R)

- 56 HY2 HEUYER – Opsesivna psihostenija
Rekod: 1-25->1, 26-50->2, 51-75->3, 76-100->4, 101-125->5, 126-150->6, 151-175->7, 176-200->8, 201-290->9, (u varijablu HY2R)
- 57 HY3 HEUYER – Shizoidne tendencije
Rekod: 1-30->1, 31-60->2, 61-90->3, 91-120->4, 121-150->5, 151-180->6, 181-210->7, 211-240->8, 241-1201->9, (u varijablu HY3R)
- 58 HY4 HEUYER – Paranoidne tendencije
Rekod: 1-20->1, 21-40->2, 41-60->3, 61-80->4, 81-100->5, 101-120->6, 121-140->7, 141-160->8, 161-180->9, 181-301->10, (u varijablu HY4R)
- 59 HY5 HEUYER – Depresivne i hipohondne tendencije
Rekod: 1-30->1, 31-60->2, 61-90->3, 91-120->4, 121-150->5, 151-180->6, 181-210->7, 211-1301->8, (u varijablu HY5R)
- 60 HY6 HEUYER – Impulzivne i epileptičke tendencije
Rekod: 1-45->1, 46-90->2, 91-135->3, 136-180->4, 181-225->5, 226-7523->6, (u varijablu HY6R)
- 61 HY7 HEUYER – Duševna neuravnoteženost
Rekod: 1-60->1, 61-120->2, 121-180->3, 181-240->4, 241-300->5, 301-365->6, (u varijablu HY7R)
- 62 HY8 HEUYER – Antisocijalne tendencije
Rekod: 1-52->1, 53-139->2, 140-160->3, 161-210->4, 211-300->5, 300-365->6, (u varijablu HY8R)
- 63 HYRAZR Polje za HEUYER – UKUPNO (?)

TPI – TEST PROFESIONALNIH INTERESOVANJA

- 64 TPI_A – MANUELNI RAD (fizički rad u tvornicama, radionicama, gradilištima različitih struka)
Rekod: 1-5->1, 6-11->2, 12-17->3, 18-23->4, 24-29->5, 30-35->6, 36-41->7, 42-47->8, 48-53->9, 54-59->10, 60-65->11, 66-71->12, 72-91->13, (u varijablu TPI_AR)
- 65 TPI_B – UMJETNIČKI OBRT (izrada modela, nacрта i proizvoda umjetničkog obrta, aranžiranje)
Rekod: 1-13->1, 14-24->2, 25-35->3, 36-46->4, 47-57->5, 58-68->6, 69-79->7, 80-90->8, 91-101->9, (u varijablu TPI_BR)
- 66 TPI_C – TEHNIČKA MJERENJA (razni laboratorijski i terenski radovi, mjerenja, ispitivanja, izračunavanja)
Rekod: 1-5->1, 6-11->2, 12-17->3, 18-23->4, 24-29->5, 30-35->6, 36-41->7, 42-47->8, 48-53->9, 54-59->10, 60-65->11, 66-71->12, 72-91->13, (u varijablu TPI_CR)

- 67 TPI_D – PREHRANA (pripremanje hrane, čuvanje i održavanje namirnica)
Rekod: 1-10->1, 11-20->2, 21-30->3, 31-40->4, 41-50->5, 51-60->6, 61-70->7, 71-80->8, 81-90->9, 91-101->10, (u varijablu TPI_DR)
- 68 TPI_E – POLJOPRIVREDA (poljoprivreda, vrtlarstvo, šumarstvo, stočarstvo, lov i ribolov)
Rekod: 1-10->1, 11-20->2, 21-30->3, 31-40->4, 41-50->5, 51-60->6, 61-70->7, 71-80->8, 81-90->9, 91-101->10, (u varijablu TPI_ER)
- 69 PI_F – TRGOVINA (prodaja, nabava, bankovni poslovi, osiguranje, turizam)
Rekod: 1-10->1, 11-20->2, 21-30->3, 31-40->4, 41-50->5, 51-60->6, 61-70->7, 71-80->8, 81-90->9, 91-101->10, (u varijablu TPI_FR)
- 70 TPI_G – ADMINISTRACIJA (upravni poslovi, računovodstvo, knjigovodstvo, i drugi admin. poslovi)
Rekod: 1-10->1, 11-20->2, 21-30->3, 31-40->4, 41-50->5, 51-60->6, 61-70->7, 71-80->8, 81-90->9, 91-101->10, (u varijablu TPI_GR)
- 71 TPI_H – KULTURNO-PROSVJETNI RAD (literatura, novinarstvo, glazba, folklor, dramske umjetnosti)
Rekod: 1-10->1, 11-20->2, 21-30->3, 31-40->4, 41-50->5, 51-60->6, 61-70->7, 71-80->8, 81-90->9, 91-100->10, (u varijablu TPI_HR)
- 72 TPI_I – SOCIJALNI RAD (odgoj i obrazovanje, prof. orijentacija, socijalni i zdravstveni rad)
Rekod: 1-10->1, 11-20->2, 21-30->3, 31-40->4, 41-50->5, 51-60->6, 61-70->7, 71-80->8, 81-90->9, 91-101->10, (u varijablu TPI_IR)
- 73 TPIRAZ – Polje koje će preuzeti ukupan rezultat za TESTOVE PROFESIONALNIH INTERESOVANJA

CATTELL-ovih 14 HSPG FAKTORA LIČNOSTI

- 74 CT_A zatvoren – otvoren
Rekod: 1-2->1, 3->2, 4->3, 5->4, 6->5, 7->6, 8->7, 9->8, (u varijablu CT_AR)
- 75 CT_B manje inteligentan – inteligentniji
Rekod: 10->9 (u varijablu CT_BR)
- 76 CT_C emocionalno nestabilan – stabilan
Rekod: 0.1-2,5->1, 2,6-3,5->2, 3,6-4,5->3, 4,6-5,5->4, 5,6-6,5->5, 6,6-7,5->6, 7,6-8,5->7, 8,6-10,1->8, (u varijablu CT_CR)

- 77 CT_D suzdržljiv – nestrpljiv
Rekod: 0.1-1,5->1, 1,6-2,5->2, 2,6-3,5->3, 3,6-4,5->4, 4,6-5,5->5, 5,6-6,5->6, 6,6-7,5->7, 7,6-8,5->8, 8,6-9,6->9, (u varijablu CT_DR)
- 78 CT_E pokoran – dominantan
Rekod: prepisati u varijablu CT_ER
- 79 CT_F šutljiv-entuzijasta
Rekod: 0.1-2,5->1, 2,6-3,5->2, 3,6-4,5->3, 4,6-5,5->4, 5,6-6,5->5, 6,6-7,5->6, 7,6-8,5->7, 8,6-10,1->8, (u varijablu CT_FR)
- 80 CT_G nesavjestan – savjestan
Rekod: 0.1-2,5->1, 2,6-3,5->2, 3,6-4,5->3, 4,6-5,5->4, 5,6-6,5->5, 6,6-7,5->6, 7,6-8,5->7, 8,6-10,1->8, (u varijablu CT_GR)
- 81 CT_H bojažljiv – hrabar
Rekod: 2->1, 3->2, 4->3, 5->4, 6->5, 7->6, 8->7, 9->8, 10->9, (u varijablu CT_HR)
- 82 CT_I grub – nježan
Rekod: 0.1-2,5->1, 2,6-3,5->2, 3,6-4,5->3, 4,6-5,5->4, 5,6-6,5->5, 6,6-7,5->6, 7,6-8,5->7, 8,6-10,1->8, (u varijablu CT_IR)
- 83 CT_J strastven – umjeren
Rekod: 2->1, 3->2, 4->3, 5->4, 6->5, 7->6, 8->7, 9->8, 10->8, (u varijablu CT_JR)
- 84 CT_Q samouvjeren – nesiguran
Rekod: sve prepisati u novu varijablu + 10->9, (u varijablu CT_QR)
- 85 CT_Q2 društveno ovisan – samosvojan
Rekod: sve prepisati u novu varijablu (u varijablu CT_Q2R)
- 86 CT_Q3 nekontroliran – samodiscipliniran
Rekod: 2->1, 3->2, 4->3, 5->4, 6->5, 7->6, 8->7, 9->8, 10->9, (u varijablu CT_Q3R)
- 87 CT_Q4 opušten – napet
Rekod: 0.1-2->1, 2,1-3->2, 3,1-4->3, 4,1-5->4, 5,1-6,0->5, 6,1-7,0->6, 7,1-8,0->7, 8,1-10,1->8, (u varijablu CT_Q4R)
- 88 CTRA01 Varijabla1 za razrede CATELL-faktora
- 89 CTRA02 Varijabla2 za razrede CATELL-faktora
- 90 VRSTSKO Vrsta škole: 1 – osnovna, 2 – srednja
- 91 NAZSKO Naziv škole – osnovne:
1 “9. maj”
2 “Grbavica II”
3 “Nafija Sarajlić”
Naziv škole – srednje:
1. “Željeznički školski centar”,

2. "Mješovita srednja poljoprivredno-veterinarska i prehrambena škola"
3. "Mješovita srednja elektrotehnička škola"
4. "Mješovita srednja škola – Vogošća"
5. "Srednja škola primijenjenih umjetnosti"

Rekod:

Željeznički školski centar – šifra 6,

Mješovita srednja poljoprivredno-veterinarska i prehrambena škola – šifra 7,

Mješovita srednja elektrotehnička škola – šifra 8

92

Odjeljenje izvorno

1 – prvi, 2 – drugi, 7 – sedmi, 8 – osmi

Rekod: 1->3, 2->4, 7->1, 8->2

93 ODJELJ

Odjeljenje izvorno

94 IDBROJ

Identifikacioni broj učenika

95 DELPON

Oznaka predelinkventnosti ispitanika

0 – postoji problematično ponašanje

1 – postoje problemi u ponašanju

Izdavač:
Kantonalna javna ustanova
"Porodično savjetovalište" Sarajevo

Za izdavača:
Mustafa Ćorić, direktor

Slog i prijelom:
Mahir Sokolija

Naslovnicu oblikovao:
Branko Vekić

Tehnički urednik
Muriz Redžović

Tiraž:
1 000 primjeraka

Štampa:
Blicdruk d.o.o., Sarajevo

Sarajevo, 2005.

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine

376.58:373.3/.5] (497.6Sarajevo) (047.31)

OBRADOVIĆ, Vladimir

Preddelinkventno ponašanje učenika osnovnih i
srednjih škola Kantona Sarajevo / [autor projekta i
empirijske studije Vladimir Obradović]. – Sarajevo :
Kantonalna javna ustanova Porodično savjetovalište,
2005. – 174 str. : graf. prikazi ; 24 cm

Bibliografija: str. 163-164

COBISS.BH-ID 14247430

